٨٩١٥٥١٠٨
گ ٣٣٣

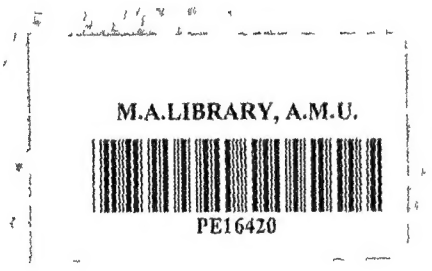

CC-0. Mumukshu Bhawan Varanasi Collection.

بسم اللہ الرحمن الرحیم

انتخاب از گلستان

۱۶۴۲۰

بابِ سوم
در فضیلتِ قناعت

بیت ۱ خواہندۂ مغربی در صفِ بزازانِ حلب می گفت۔ اے مدانِ نعمت! اگر شمار انصاف بودی۔ و مارا قناعت۔ رسم سوال ان برخاستی

قطعہ

قناعت! تو انگرم گرداں کہ در انتخ تو ہیچ نعمت نیست	
ہمہ اختیارِ یقان ست ہر کرا صبر نیست حکمت نیست	

حکایت ۲ - دو امیرزادہ بودند در مصر۔ یکی علم آموختی و دیگری مال اندوختی - ایں علامۂ عصر شد۔ و آن عزیزِ مصر۔ پس تو انگر بچشمِ حقارت در فقیہہ نظر کردو گفت۔ من بسلطنت رسیدم۔ و تو بچنان در مسکنت ماندی

گفت۔ ای برادر! شکرِ نعمتِ باری تعالیٰ مرا می باید گفتن۔ کہ میراثِ پیغمبراں دارم یعنی علم۔ و تو میراثِ فرعون۔ یعنی ملکِ مصر۔ مثنوی

ز آں سورم۔ کہ در پایم بمالند	نہ زیں سورم۔ کہ از نیشم بنالند

CHECKED 1996-97

چگونہ شکرِ ایں نعمت گذارم؟ | کہ زورِ مردم آزاری ندارم

حکایت ۳ درویشی را دیدم کہ در آتش فاقہ می سوخت۔ و خرقہ بر خرقہ میدوخت۔ و تسکینِ خاطرِ خود را میگفت ؎ بیت

بنانِ خشک قناعت کنیم و جامۂ دلق | کہ بارِ محنتِ خود بہ زبارِ منّت خلق

کسی گفتش۔ چہ نشینی؟ کہ فلاں دریں شہر طبعِ کریم دارد و کرمی عمیم بیان بخدمتِ آزادگان بستہ است و بر درِ دلہا نشستہ۔ اگر بر صورتِ حالت چنانکہ ہست وقوف یابد۔ پاسِ خاطرِ عزیزت را منّت دارد و غنیمت شمارد۔ گفت۔ خاموش۔ کہ در گرسنگی مردن بہ کہ حاجت پیشِ کسی بردن ؎

قطعہ

ہم رقعہ دوختن بہ دوالامِ کیخسرو | کز بہرِ جامہ رقعۂ برخواجگاں نوشت
حقا۔ کہ باعقوبتِ دوزخ برابرست | رفتن بپای مردمِ ہمسایہ در بہشت

حکایت ۴ یکے از ملوکِ عجم طبیبے حاذق بخدمتِ مصطفیٰ (صلی اللہ علیہ وسلم) فرستاد۔ سالی در دیارِ عرب بود۔ کسی تجربتی پیشِ او نیامد و معالجتے نخواست۔ روزے پیشِ پیغمبر (صلی اللہ علیہ وسلم) آمد و گلہ کرد کہ مرا برائے معالجتِ اصحاب فرستادند۔ و کسی دریں مدت التفاتی نکرد تا خدمتے کہ بر ایں بندہ معیّن ست۔ بجای آورد۔ رسول صلعم فرمود۔ کہ ایں طائفہ را طریقی ست کہ تا ایشاں را گرسنگی غالب نشود چیزے نخورند۔ و ہنوز اشتہا باقی بود۔ کہ دست از طعام بدارند۔ حکیم گفت۔ موجب تندرستی ہمینست۔ زمین خدمت ببوسید و برفت ؎

مثنوی

سخن آنگه کنند حکیم آغاز		یا سر انگشت سوی لقمه دراز
که زنا گفتنش خلل ناید		یا زنا خوردنش بجان آید
لاجرم حکمتش بود گفتار		خوردنش تندرستی آرد بار

حکایت ۵ - در سیرت اردشیر بابکان آمده است - که حکیم عرب را پرسید که روزی چه مقدار باید خوردن؟ گفت صدرم سنگ کفایت کند - گفت - این مقدار چه قوت دهد؟ حکیم گفت ✣ هٰذَا لِمُقْدَارِ یُمْسِکُ رُوحَکَ وَمَا زَادَ عَلٰی ذٰلِکَ فَاَنْتَ حَامِلُهٗ یعنی - اینقدر ترا برپای دارد - وهر چه بر این زیاده کنی تو حمال آنی ✣ بیت

خوردن برای زیستن و ذکر کردنست		تو معتقد که زیستن از بهر خوردنست

حکایت ۶ دو درویش خراسانی در ملازمت صحبت یکدیگر سیاحت کردندی - یکی ضعیف بود - که روزه داشتی و بعد از دو شب افطار کردی و دیگری قوی - که روزی سه بار خوردی - قضارا بر دزدی تهمت جاسوسی گرفتار آمدند - وهر دو را حبس کردند - و در زندان بگل برآوردند - بعد از دو هفته معلوم شد که بیگناه اند - در بکشادند - قوی را دیدند مرده و ضعیف جان بسلامت برده - دیرین عجب ماندند حکیمی گفت اگر برخلاف آن بودی تعجب بودی - زیرا که این بسیار خوار بود - طاقت بینوائی نیاورد و بسختی هلاک شد - و آن دیگر خویشتن دار بود - بر عادت خود صبوری کرد و بسلامت ماند ✣

قطعہ

چو کم خوردن طبیعت شد کسی را		چو سختی پیشش آید سہل گیرد

دگر تن پرور ست اندر فراخی		چو تنگی بیند - از سختی بمیرد

بیت

تنور حلم و مبدم تافتن		مصیبت بود در روزنا یافتن

حکایت ۷ یکی از حکما پسر را نهی کردی از خوردن بسیار - که بسیری شخص را رنجور کند - گفت ای پدر! اگر سنگی مردم را بکشد - نشنیده ای که ظریفان گفته اند - که بسیری مردن به که بگرسنگی جان سپردن - پدر گفت - اندازه نگهدار + قوله تعالی - کلوا واشربوا ولا تسرفوا + بیت

نه چندان بخور کز دهانت برآید		نه چندانکه از ضعف جانت برآید

قطعه

با آنکه در وجود طعامست حظ النفس		رنج آورد طعام که بیش از قدر بود
گر گلشکر خوری بتکلف زیان بود		ور نان خشک دیر خوری گلشکر بود

حکایت ۸ رنجوری را گفتند - که دلت چه می خواهد؟ گفت آنکه دلم چیزی نخواهد + بیت

معده چو پرگشت و شکم دردناست		سود ندارد همه سیب و ماست

حکایت ۹ بقالی را در مرو چند بر صوفیان گردآمن بود - هر روز مطالبه کردی - و سخنهای باخشونت گفتی - اصحاب از تعنت او خسته خاطر همی بودند و بجز تحمل چاره نبود - صاحبدلی بشنید - بخندید و گفت - نفس را وعده دادن بطعام آسان ترست که بقال را بدرم + قطعه

ترک احسان خواجه اولی تر		کاحتمال جفای بوابان

بتمنای گوشت مردن به | که تقاضای زشت قصابان

حکایت ۱۰ جوانمردی را در جنگ تاتار جراحتی هولناک رسید کسی گفتش - فلاں بازرگاں نوشدارو دارد - اگر بخواہی - باشد کہ قدری بدہد وگویند - کہ آں بازرگاں بہ بخل چناں معروف بود کہ حاتم طائی بسخا ✤

بیت

گر بجای ناوش اندر سفره بودی آفتاب | تا قیامت روز روشن کس ندیدی در جہاں

جوانمرد گفت - نوشدارو از دے نخواہم - کہ بدہد یا نہ دہد منفعت کند یا نہ کند - بارے خواستن از دزد ہرگز شنیدہ است ✤ **بیت**

ہر چہ از دوستاں بمنّت خواستی | در تن افزودی و از جاں کاستی

علما گفتہ اند - اگر آب حیات فروشند - فی المثل - بایروی - دانا نخرد کہ مردن بعلّت بہ از زندگانی بذلّت ✤ **بیت**

اگر خطل خوری از دست خوشخوی | بہ از شیرینی از دست ترشروی

حکایت ۱۱ یکی از علما خوردہ بسیار داشت - وکفاف اندک - بایکی از بزرگاں کہ حسن ظنّ بلیغ در حق او داشت - حال خود بگفت روی از توقع او درہم کشید و تعرض سوال از اہل ادب در نظرش قبیح آمد ✤ **قطعہ**

ز بخت روی ترش کردہ پیش یار عزیز | مرو - کہ عیش برو نیز تلخ گردانی

بحاجتی کہ روی تازہ رو خنداں رو | فرو نہ بندد کار کشادہ پیشانی

آوردہ اند - کہ در وظیفۂ او زیادت کرد و از ارادت کم - پس از چند روز چوں بر قرار معہودش ندید - گفت ✤ **شعر**

رئیس المطاعم مجین اللذ الکسبها		اتقدہ متعصبہ القدا محفوض

بیت

نانم افزود آبرویم کاست		بی نوائی بہ ازوند لئیم خواست

حکایت ۱۲ درویشی را ضرورتی پیش آمد کسی گفتش - فلان نعمت بیقیاس دارد - اگر مہماجت تو وقوف یابد - ہمانا کہ در قضای آں توقف روا ندارد - گفت من او را نمیدانم - گفت منت رہبری کنم - دستش گرفت و بمنزل آں شخص در آورد - درویش یکی را دید لب فرو ہشتہ - و ابرو بہم کشیدہ و تندد ترش نشستہ - برگشت و سخن نگفت - یکی گفتش ؟ چہ گفتی - و چہ کردی - گفت - عطای او بلقای او بخشیدم ✤ قطعہ

بسر حاجت بنزدیک ترش رو		کہ از خوی بدش فرسودہ گردی
اگر گوئی غم دل باکسی گوئی		کہ از رویش بنقد آسودہ گردی

حکایت ۱۳ سالی در اسکندریہ خشک سالی پدید آمد - چنانکہ عنان طاقت درویشاں از دست رفتہ بود - و دریای آسماں بزمیں بستہ - و فریاد اہل زمیں بہ آسماں در پیوستہ ✤ قطعہ

نماند جانور از وحش و طیر و ماہی و مور		کہ بر فلک نشد از نامرادی افغانش
عجب کہ دود دل خلق جمع می نشود		کہ ابر گردد و سیلاب دیدہ بارانش

در چنیں سالی سخنش (دور از دوستاں) باکہ سخن در صفت او گفتن ترک ادب ست - خاصہ در حضرت بزرگاں - و بطریق اہمال از آں در گذشتن ہم نشاید - کہ طائفہ بر عجز گویندہ حمل کنند -

چنیں شخصے کو طرفی از نعمت
او شنیدی وراں سال نعمت بیکراں داشت - تنگدستاں را زر و سیم
دادی و مسافر را سفرہ نہادی - گروہی درویشاں کہ از جور فاقہ بجاں آمدہ
بودند - آہنگ دعوت او کردند - و بمن مشاورت آوردند - سر از موافقت
ایشاں باز زدم و گفتم ✤ قطعہ

نخورد شیر نیم خوردہ سگ	وگر بسختی بمیرد اندر غار
تن بہ بیچارگی دگر ندہد	بنہ - و دست پیش سفلہ مدار
گر فرومایہ شود بہ نعمت و جاہ	بے ہنر را بہیچکس مشمار
پرنیاں در نسیج بزنا اہل	لاجورد و طلا ست بر دیوار

حکایت ۱۴ حاتم طائی را گفتند - از خود بزرگ ہمت تر در جہاں کسے دیدہ
گفت - آرے - روزے چہل شتر قربان کردہ بودم و امرائے عرب را طلب نمودہ
ناگاہ بجا جتے بگوشۂ صحرا رفتم - خارکشے را دیدم پشتۂ خار فراہم آوردہ گفتم
بمہمانی حاتم چرا نروی؟ کہ خلقے بر بساط او گرد آمدہ اند - گفت ✤ بیت

ہر کہ نان از عمل خویش خورد	منت حاتم طائی نبرد

من او را بہمت و جوانمردی برتر از خود دیدم ✤
حکایت ۱۵ موسیٰ (علیہ السلام) درویشے را دید کہ از برہنگی بریگ اندر شدہ گفت

ای موسی ادعا کن تا حق تعالی مرا کفافے دہد۔ موسی دعا کرد و برفت۔ پس از چند گاہے دیدش گرفتار و خلقے بر و گرد آمدہ۔ گفت ایں را چہ حالتست؟ گفتند۔ خمر خوردہ است و عربدہ کردہ و یکرا کشتہ اکنوں قصاص فرمودہ اند۔ نظم

گربہ مسکیں اگر پرد است	تخم کنجشک از جہاں بر داشتے
ہیچکس را گرد خود نگذاشتے	ایں دو شاخ گاو گر خر داشتے
عاجزا باشد کہ دست قدرتش باید	بر خیزد و دست عاجزاں بر تابد

موسی علیہ السلام بحکمت جہاں آفریں اقرار کرد و از تجاسر خویش استغفار ✤ قال اللہ تعالی۔ وَاللّٰہُ یَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَنْ یَّشَآءُ وَیَقْدِرُ ✤ لبنوکی فی الارض شعر

ماذا اخافک یا مخرق دعنی فی الخضر	حتی ھلکت فقلت النمل لا تطر

نظم

سفلہ چو جاہ آمد و سیم و زرش	سیلی خواہد بحقیقت سرش
آں نشنیدی کہ حکیمے چہ گفت	مور ہماں بہ کہ نباشد پرش

حکمت۔ پدر را عسل بسیار است۔ اما پسر گرمی دار است ✤ بیت

آنکس کہ ترا نگرت نیکو داند	او مصلحت تو از تو بہتر داند

حکایت ۱۶ اعرابی را دیدم۔ در حلقہ جوہریان بصرہ حکایت می کرد۔ کہ دختر در بیابانے راہ گم کردہ بودم۔ و از زاد با من چیزے نماندہ۔ دل بہ ہلاک نہادم۔ ناگاہ کیسہ یافتم پر از مروارید۔ کہ ہرگز آں ذوق و شادی فراموش نکنم۔ کہ پند اشتم کہ گندم بریانست۔ یا رزت۔ و باز۔ آں تلخی و نا امیدی

چوں معلوم کردم کہ مردار بدست ❊ قطعہ

در بیابان خشک ریگ روان	تشنہ را در دہان چہ دُر؟ چہ صدف؟
مردِ بی توشہ کا وفتاد از پا	در کمر بندِ او چہ زر؟ چہ خذف؟

حکایت ۱۷ یکے از عرب در بیاباں از غایت تشنگی میگفت ❊ شعر

یا لَیْتَ قَبْلَ مُنْیَتِی۔ یُمَّا أَوْ کُنْتُ تُبْنَتِی	لَمْ تَرَ لِلْاَطْهَرِ کُلْیَتِی فَاَنْظُرْ اَمَلًا مُقْرَبِی

ہمچنیں در قاعِ بسیط مسافری راہ گم کردہ۔ وقوت و قوتش بآخر آمدہ۔ و در محِ چند رمیاں داشت بسیار بگردید۔ راہ بجائی نبرد۔ و بسختی ہلاک شد۔ طائفہ برسیدند۔ در مہار را دیدند پیش رویش نہادہ و بر خاک بنشستہ۔ قطعہ

گر ہمہ زرِ جعفری دارد	مردِ بے توشہ بزنگیر دگام
در بیاباں فقیر گرسنہ را	شلغمِ پختہ پُر بقرۂ خام

حکایت ۱۸ ہرگز از جورِ زماں ننالیدہ بودم۔ و از گردشِ آسماں دمی درہم نکشیدہ۔ مگر وقتی کہ پایم برہنہ بود و استطاعتِ پائی پوشی نداشتم بجامع کوفہ درآمدم دلتنگ۔ یکی را دیدم کہ پای نداشت شکرِ نعمتِ حق بجا آوردم۔ و بر بی کفشی صبر کردم ❊ قطعہ

مرغِ بریاں بچشمِ مردمِ سیر	کمتر از برگِ تُرہ برخوانست
وانکہ را دستگاہ و قدرت نیست	شلغمِ پختہ مرغِ بریانست

حکایت ۱۹ یکے از ملوک با تنے چند از خاصان در شکارگاہی بہ بستان از شہر دور افتاد۔ شب درآمد۔ از دور دہی دیدند۔ دیران و خانہ دہقانی در آں ملک گفت شب انجا رویم تا زحمتِ سرما کمتر باشد۔ یکی از وزرا گفت لایقِ

قدرِ بلندِ پادشاہ نباشد بخانۂ دہقانی رکیک التجا کردن۔ ہمیں جا خیمہ زنیم و آتش بر فروزیم۔ دہقان را خبر شد۔ ما حضرے ترتیب کرد۔ و پیش سلطان حاضر آورد۔ و زمین خدمت ببوسید و گفت قدرِ بلندِ سلطان بزرگ دل کردن و در خانۂ دہقان نازل نشدن۔ و لیکن نخواستند تا قدرِ دہقان بلند شود۔ ملک را سخنِ او مطبوع آمد۔ شبانگاہ بمنزلِ او فرود آمد و خلعت و نعمت داد۔ شنیدم کہ قدمے چند در رکابِ سلطان میرفت و می گفت ؎

قطعہ

زقدر و شوکتِ سلطان نگشت چیزے کم	ز التفات بہماں سرائے دہقانی
کلاہ گوشۂ دہقاں بآفتاب رسید	کہ سایہ بر سرِ ش افگند چو تو سلطانی

حکایت ۲۰ گدائے را حکایت کنند۔ کہ نعمتِ وافر اندوختہ بود و یکے از پادشاہاں گفتش۔ می نماید کہ مالِ بسیار داری۔ بہ برخے از آں ما را دستگیری کن کہ مہمے پیش آمدہ است۔ چوں ارتفاع برسد وفا کردہ شود گفت۔ ای خداوندِ روی زمین۔ لایقِ قدرِ بزرگواری نباشد۔ دست بمال چوں من گدائے آلودہ کردن۔ کہ جو جو بگدائے فراہم آوردہ ام گفت۔ غمے نیست کہ بنا تا رسیدہم ؎ اَلْحُبْزَاتُ لِلْخَبِیْثِیْنَ بیت

فَاَوْلٰٓئِکَ مُبَرَّءُوْنَ الْکَلِمُ لَیْسَ بِطَاہِرٍ	فَلَنَا نَسُلُّ بِہٖ مَنْفُوْقُ الْمِبْرَزِ

بیت

گرآب چاہ نصرانی نہ پاک ست	جہود مردہ میشوئی چہ باک ست؟

شنیدم کہ سر از فرمانِ ملک باز زد۔ و حجت پیش گرفت۔ و شوخ چشمی نمود

ملک فرمود تا مضمون خطاب را بزجر و توبیخ ازوے مستخلص کردند

مثنوی

بلطافت چو بر نیاید کار	سر بہ بیحرمتی کشد ناچار
ہر کہ بر خویشتن نہ بخشاید	اگر نہ بخشد کسی بروشاید

حکایت ۲۱ بازرگانی را دیدم کہ صد و پنجاہ تنستر بار داشت و چہل بندہ خدمتگار۔ شبی در جزیرہ کیش مرا بحجرۂ خویش بُرد و ہمہ شب نیارامید از سخنہای پریشان گفتن۔ کہ فلاں انبارم بترکستانست۔ و فلاں بضاعت بہندوستان۔ و ایں قبالۂ فلاں زمین ست۔ و فلاں مال را فلاں کس ضمین۔ گاہ گفتی کہ خاطر باسکندریہ دارم کہ ہوایش خوش ست۔ و باز گفتی۔ نہ۔ دریای مغرب مشوّش ست۔ سعدیا۔ سفری دیگر در پیش ست اگر آں کردہ شود۔ بقیّت عمر بگوشہ بنشینم۔ گفتم آں کدام سفر ست؟ گفت۔ گور۔ پارسی بچین خواہم برون کہ شنیدم قیمت عظیم دارد۔ و از آنجا کاسۂ چینی بروم برم۔ و دیبای رومی بہند۔ و پولاد ہندی بحلب و آبگینۂ حلبی بہ یمن۔ و بُرد یمانی بپارس۔ ازاں پس ترک سفر کنم و بدکانی نشینم۔ چندانی ازیں مالیخولیا فروگفت کہ بیش طاقت گفتنش نماند۔ گفت۔ ای سعدی تو ہم سخنے بگو از انہا کہ دیدی و نکو شنیدی گفتم۔

نظم

آں شنیدستی کہ وقتی تاجری	در بیابانی بیفتاد از ستور
گفت۔ چشم تنگ دنیا دار را	یا قناعت پُر کند یا خاک گور

حکایت ۲۲ مالداری را شنیدم کہ بہ بخل چنان معروف بود کہ حاتم طائی بسخا۔ ظاہر حالش بہ غبت دنیا آراستہ۔ و خست نفس در نہادش ہمچنان متمکن تا بجائی کہ نانی را بجائی از دست ندادی۔ و گربہ ابوہریرہ را بلقمہ نخواختی۔ و سگ اصحاب کہف را استخوانی نینداختی۔ فی الجملہ کسی خانہ او را ندیدی در کشادہ۔ و سفرہ او را سر کشادہ ؎ بیت

درویش بجز روی طعامش نشیدی	مرغ از پس ما خورد ان در ریزہ بچیدی

شنیدم کہ بہ دریای مغرب راہ مصر بر گرفتہ بود و جہاں فرعونی در سر کردہ۔ بادی مخالف گرد کشتی بر آمد۔ و دریا در جوش آمد حَتّٰی اِذَا اَدْرَکَہُ الْغَرَقُ

بیت

با طبع ملولت چہ کند دل کہ نسازد	شرط ہمہ وقتی نبود لایق کشتی

دست دعا بر آورد و فریاد بیفائدہ کردن گرفت۔ فَاِذَا رَکِبُوْا فِی الْفُلْکِ دَعَوُا اللّٰہَ مُخْلِصِیْنَ لَہُ الدِّیْنَ ✦

بیت

دست تضرع چہ سود بندۂ محتاج را	وقت دعا بر خدا۔ وقت کرم در بغل

قطعہ

از زر و سیم راحتی برساں	خوبشتن ہم متمتعی بر گیر
چو نکہ ایں خانہ از تو خواہد ماند	خشتی از سیم و خشتی از زر گیر

آوردہ اند کہ در مصر اقارب درویش داشت بعد از ہلاک او بہ بقیت مال او تونگر شدند و جامہای کہنہ بمرگ او بدریدند۔ و خزو دمیاطی بپریدند

همدران هفته یکی را دیدم از ایشان برباد پای روان و غلامی در پی دوان - با خود گفتم ٭

قطعه

۵۵ - که گر مرده باز گردیدی	بمیان قبیله دویدند
ز تو میراث سخت تر بودی	وارثان را ز مرگ خویشاوند

بسابقهٔ معرفتی که درمیان ما بود آستینش گرفتم و گفتم ٭ بیت

بخور - ای نیک سیرت سره مرد	کان نکوئی بخت گردد و بخورد

حکایت ۲۳ صیادی ضعیف را ماهی قوی در دام افتاد - طاقت ضبط آن نداشت - ماهی بر و غالب آمد و دام از دستش در ربود و برفت - متحیر شد و گفت ٭

قطعه

شد غلامی که آب جو آرد	آب جو آمد و غلام ببرد
دام هر بار ماهی آوردے	ماهی این بار رفت و دام ببرد

دیگر صیادان دریغ خوردند و ملامتش کردند - که چنین صیدے در دامت افتاد و نتوانستی نگاه داشتن! گفت - ای برادران! چه توان کرد؟ مرا روزی نبود و ماهی را چنان روزی ملندہ بود - و حکما گفته اند صیاد بی روزی در دجله ماهی نگیرد و ماهی بی اجل بر خشکی نمیرد ٭ بیت

صیاد نه هر بار شکارے ببرد	با شد که یکی روز پلنگش بدرد

حکایت ۲۴ دست و پا بریدهٔ هزار پائی را بگذشت - صاحبدلی برو بگذشت و گفت - سبحان الله! با هزار پائی که داشت چون از جلش فرو ماند - از بیدست و پای تو انست گریخت ٭

مثنوی

چو آید زپی دشمن جان ستان | به بندد اجل پای مرد دوان
ورآں دم کہ دشمن بپایی رسید | کمانی کیانی نباید کشید

حکایت ۲۵ ابلہی را دیدم حلقہ ئ خمین در بر دمر کبی تازی در زیر و قصبی مصری بر سر۔ کسی گفت۔ سعدی! چگونہ می بینی این دیبای معلم بر این حیوان لایعلم؟ خطی زشت ست کہ بآب زر نوشت ست۔

نظم

قدر شایستہ بالوری احمار | عجلاً جسد اللہ خوار

قطعہ

با آدمی نتواں گفت مانند این حیواں | مگر در راہ و دستار و نقش بر و نش
بگرد در ہمہ اسباب ملک ہستی او | کہ ہیچ چیز نیابی حلال جز خونش

قطعہ

شریف گر متضعف شود خیال مبند | کہ پایگاہ بلندش ضعیف خواہد شد
در آستانہ ئ سیمیں بمیخ زر کوبند | گماں مبر کہ یہودی شریف خواہد شد

حکایت ۲۶ دزدی گدائی را گفت۔ شرم نداری کہ از برای جوی سیم دست پیش ہر لئیم دراز میکنی؟ گفت ؛ بیت

دست دراز از پی یک حبہ سیم | بہ کہ بہ بندند بدانگی دو نیم

حکایت ۲۷ مشت زنی را حکایت کنند کہ از دہر مخالف بفغاں آمدہ بود۔ واز خلق فراخ و دست تنگ بجاں رسیدہ و شکایت پیش پدر برد۔ واجازت خواست کہ عزم سفر دارم۔ مگر بقوت بازو کاری

فراچنگ آرم ✣ **بیت**

فضل و هنر ضایع ست تا نمایند | عود بر آتش نهند و مشک بسایند

پدر گفت ای پسر! خیال محال از سر بدر کن - و پای قناعت در دامن سکون کش - که بزرگان گفته اند - دولت نه بکوشیدنست - چاره آن کم جوئید نست

بیت

کس نتواند گرفت دامن دولت بزور | کوشش بیفایده است دست و سر بر بروی کو

بیت

اگر بهر سر مویت هنر دو صد باشد | هنر بکار نیاید چو بخت بد باشد

بیت

چه کند زورمند و اژدر بخت | یا زوی بخت به که بازوی سخت

پسر گفت - ای پدر! فوائد سفر بسیارست - و عوائد آن بیشمار - از تنزه خاطر و جمع منافع و دیدن عجائب و شنیدن غرائب و تفرج بلدان و مجاورت خلان و تحصیل جاه و علم و ادب و مزید مال و مکنت و معرفت یاران و تجربت روزگاران - چنانکه سالکان طریقت گفته اند ✣ **قطعه**

تا بدکان خانه در گروی | هرگز - ای خام! آدمی نشوی

برو - اندر جهان تفرج کن | پیش ازان روز کز جهان بروی

پدر گفت - ای پسر! منافع سفر - بریں نمط که گفتی - بسیارست لیکن مسلم بیخ طائفه رهزنست - نخستین بازرگانی - که با وجود نعمت و مکنت و غلامان و کنیزکان و لادیز و شاگردان چابک دست هر روز بشهری و هر شب بمقامی

هر دم بتفرج گاهی از نعیم دنیا متمتع شود ✤ قطعه

منعم بکوه و دشت و بیابان غریب نیست — هر جا که رفت خیمه زد و خوان گشاد هست
وآنرا که بر مراد جهان نیست دسترس — در زاد بوم خویش غریب است و ناشناخت

دوم - سخاوی - که بمنطق شیرین و کلام نمکین و قوت فصاحت و مایهٔ بلاغت هر جا که رود بخدمتش اقدام نمایند - و هر جا که نشیند اکرام کنند ✤ قطعه

وجود مردم دانا مثال زر و طلاست — که هر کجا که رود قدر و قیمتش دانند
بزرگ زادهٔ نادان بشهر وا ماند — که در دیار غریبش بهیچ نستانند

سوم - خوبروی - که در دل صاحبدلان بمخالطت او میل کند که بزرگان گفته اند که اندک جمال به از بسیاری مال و روی زیبا مرهم دلهای خسته است و کلید درهای بسته - لاجرم صحبتش را غنیمت شمارند و خدمتش را منت دانند ✤

قطعه

شاهد آنجا که رود عزت و حرمت بیند — ور برانند بعهرش پدر و مادر و خویش
پرطاؤس در اوراق مصاحف دیدم — گفتم - این منزلت از قدر قوی نیم بیش
گفت - خاموش! هر آنکس که جمالی دارد — هر کجا پای نهد دست بدارندش پیش

نظم

چون در پسر موافقت و دلبری بود — اندیشه نیست گر پدر از وی بری بود
او گوهرست - گو صدف اندر میانه باش — دُرّ یتیم را همه کس مشتری بود

چهارم خوش آوازی - که به جغد داده روی آب از جریان مرغ از طیران باز

دارد پس بوسیلت این فضیحت دل مردمان صید کند - و ارباب معنی بمنا دست اورعنت نمایند ✤ شعر

وَسَمْعِیْ اِلٰی حُسْنِ الْاَغَانِیْ	کَمَنْ ذَا الَّذِیْ حُسْنُ الْمَثَانِیْ

قطعه

چه خوش باشد آواز نرم و دلپسند	بگوش حریفان مست صبوح
به از روی زیباست آواز خوش	که آن حظ نفس ست و این قوت روح

پنجم پیشه وری - که کسبی باز دکفافے حاصل کند - تا آب رویش از نان ریخته نشود که خردمندان گفته اند ✤ قطعه

گر بغربتی رود از شهر خویش	سختی و محنت نبرد پاره دوز
ور بجزایری فتد از مملکت	گرسنه خسپد ملک نیم روز

چنیں صفتها که بیان کردم در سفر موجب جمعیت خاطرست و داعیه طیب عیش - هر آنکه ازیں جمله بی بهره است - بخیال باطل در جهان برود - و دیگر کسش نام و نشان نبرد و نشنود ✤ قطعه

هر آنکه گردش گیتی بکین او برخاست	بغیر مصلحتش رهبری کند ایام
کبوتریے که دگر آشیان نخواهد دید	قضا همی بردش تا بسوی دانه و دام

پسر گفت - ای پدر این قول حکمارا چه گونه مخالفت کنم ؟ که گفته اند - رزق اگرچه مقسوم ست - اما باسباب حصول آں تعلق شرط ست - و بلا - اگرچه مقدور ست از ابواب دخول آں حذر واجب ✤ قطعه

رزق هر چند بیگمان برسد	شرط عقلست جستن از درها

گرچہ کس بی اجل نخواہد مرد	تو مرو در دہان اژدرہا

دریں صورت کہ منم با پیل دماں بزنم و با شیر ژیاں پنجہ در افگنم۔ پس مصلحت آنست کہ سفر کنم۔ کہ ازیں بیش طاقت بی نوائی نمی آرم ✣

قطعہ

چوں مرد بر فتاد ز جائے و مقام خویش	دیگر چہ غم خورد ہمہ آفاق جای اوست
ہر شب تو انگری بسرائی ہمی برد	درویش ہر کجا کہ شب آمد سرای اوست
مرد خدا بمشرق و مغرب نمی نیست	ہر جا کہ میرود ہمہ ملک خدای اوست

ایں بگفت و پدر را وداع کرد و ہمت خواست و روان شد و با خویشتن ہمی گفت ✣ بیت

ہنر ور چو بختش نباشد بکام	بجائی رود کش ندانند نام

تا بر سید بکنار آبی کہ سنگ از صلابت او بر سنگ ہمی آمد۔ و خرد و شش بفرسنگ ہمی رفت ✣ بیت

سہمگیں آبی کہ مرغابی در و پا نبود	کمترین موج آسیا سنگ از کنارش در ربود

گروہی مردمان را دید ہر یک بقراضۂ در معبر نشستہ۔ جوانرا دست عطا بستہ بود۔ زبان ثنا بر کشود۔ چندانکہ زاری کردیاری نکردند۔ ملاح بیمروت از و بخندہ برگردید و گفت ✣ بیت

بی زر نتوانی کہ کنی بر کس زور	گر زر داری بزور محتاج نۂ
زر مداری نتوان رفت بزور از دریا	زورد مرد چہ باشد؟ زر یک مرد بیار

جواں را دل از طعنۂ ملاح بہم برآمد۔ خواست از و انتقام کشد۔ کشتی

رفته بود - آواز داد - که اگر بدین جامه که پوشیده ام قناعت میکنی دریغ نیست - ملّاح طمع در جامه کرد و کشتی باز گردانید + بیت

بدوزد شره دیدهٔ هوشمند	درآرد طمع مرغ و ماهی به بند

چندانکه دست جواں بریش و گریبان ملاح رسید او را بخود در کشید و بیمحابا فرو کوفت - یارانش از کشتی بدر آمدند که پشتی کنند - درشتی دیدند - پشت بگردانیدند - جز این چاره ندانستند که بمصالحت گرایند و باجرت مسامحت نمایند + مثنوی

چو پرخاش بینی تحمّل بیار	که سهلی به بندد در کارزار
لطافت کن آنجا که بینی ستیز	نبرّد قزل را تیغ تیز
بشیرین زبانی و لطف و خوشی	توانی که پیلی بموئی کشی

بعذر ماضی در قدمش افتادند - و بوسه چند بنفاق بر سر و چشمش دادند و بکشتی درآوردند - و رواں شدند - تا برسیدند بستونی که از عمارت یونان در آب ایستاده بود - ملاح گفت - کشتی را خللی ست - یکی از شما - که زور آور تر باشد - بدین ستون برود و خرطوم کشتی بگیرد - تا از عمارت عبور کنیم جواں بغرور دلاوری که در سر داشت از خصم دل آزرده بنزدیک شد - و قول حکما را کار نبست که گفته اند - هر کرا بنجی رسانیدی - اگر در عقب آں صد راحت رسانی - از پاداش آں یک رنج ایمن مباش - که پیکاں اگرچه از جراحت بدر آید - آزار آں در دل بماند + بیت

چه خوش گفت بختاش با خیلتاش	چو دشمن خراشیدی ایمن مباش

قطعہ

مشو ایمن ـ کہ تنگدل گردی	چوں زدستت دلی بہ تنگ آید
سنگ بر بارۂ حصار مزن	کہ بود کز حصار سنگ آید

چند انگہ مقود کشتی بر ساعد پیچید و بر بالای ستون رفت ـ ملاح زبام از نفش در گسلانید کشتی براند ـ بیچارہ متحیر بماند ـ روزی دو بلا و محنت کشید ـ روز سوم خوانش گریبان گرفت و در آبش انداخت ـ بعد از شبانروزی دگر برکنارا فتاد ـ از حیاتش رمقی ماندہ بود ـ برگ درختان خوردن گرفت و تخ گیاہان برآوردن ـ تا اندکمایہ قوت یافت بسر در بیاباں نہاد و ہمی رفت ـ تا از تشنگی بیطاقت شد بسر چاہی رسید ـ قومی براو گرد آمدہ بودند و شربت آب بہ پیشبری ہمی آشامیدند ـ چو انرا چیزی نبود چندانکہ طلب کرد و بیچارگی نمود رحمت نیاوردند ـ دست تعدی دراز کردند ـ بیشتر نشد تنی چند را فرو کوفت ـ مردان غلبہ کردند و بیحا بابزدند مجروح شد ✤

قطعہ

پشہ چو پر شد بزند پیل را	با ہمہ مردی و صلابت کہ اوست
مور چو نزا چو بود اتفاق	شیر زیانرا بدرانند پوست

بحکم ضرورت در پل کاروان افتاد و برفت ـ شبانگاہ برسیدند بمقامی کہ از دزدان پرخطر بود ـ کاروانیان را دید لرزہ بر اندام افتادہ و دل بر بلا نہادہ ـ گفت ـ اندیشہ مدارید کہ دریں میان یکے منم کہ تنہا پنجاہ مرد را جواب دہم ـ و دیگر جوانان ہم یاری کنند ـ کاروانیانرا بلاف او دل قوی گشت ـ و

بصحبتش شادمانی کردند۔ و بزاد و آبش دستگیری واجب دانستند جوانرا آتش معده بالاگرفته بود۔ و عنان طاقت از دست رفته لقمه چند از سر اشتها تناول کرد و دمی چند آب در پی آشامید۔ تا دیو درد نشیب بپایرا امید و خوابش در ربود و بخفت۔ پیر مردی جهاندیده در کاروان بود۔ گفت۔ ای یاران! من ازین بدرقهٔ شما اندیشناکم بیش از آن که از دزدان۔ چنانکه حکایت کنند که اعرابی رادمی چند گرد آمده او در شب از تشویش دزدان تنها در خانه خوابش نمیبرد۔ یکی را از دوستان پیش خود خواند۔ تا وحشت تنهائی بدیدار او منصرف کند۔ شبی چند در صحبت او بود چندانکه بر در سرایش وقوف یافت۔ بتمامی ببرد و سفر کرد۔ بامداد ان بدیدنش غریبان و گریبان کسی گفتش۔ حال چیست؟ گر آن درمها ترا دزدیده گفت لا واللہ۔ بدرقه برد ❊

قطعه

هرگز ایمن ز یار نشستم	تا بدانستم آنچه خصلت اوست
زخم دندان دشمنی تیزدست	که نماید بخشم مردم دوست

یاران! چه دانید که این هم از جملهٔ دزدان باشد۔ و بعیاری در میان ما نشسته شده؟ تا بهنگام فرصت یارانرا خبر کند۔ مصلحت آن می بینم که مرادر اخفته بگذاریم درخت بر داریم۔ کاروانیان راندند۔ پیر استوار آمد و مهابتی از مشت زن در دل گرفته۔ رخت برداشتند۔ و جوانرا خفته بگذاشتند آنکه خبر یافت که آفتاب بر کتفش تافت۔ سر برآورد۔ کاروانیانرا ندید۔ بیچاره بسی بگردید و راه بجائی ندانست۔ تشنه و گرسنه دل نوازدی بر خاک زد

دل بر ہلاک نہادہ میگفت ✦ بیت

مَنْ ذَا الَّذِي قَدْ نَجَا وَمَرَّ الْعَيْشُ	مَا لِلْغَرِيبِ سِوَى الْغَرِيبِ أَنِيسُ

بیت

درشتی کند با غریبان کسی	کہ تا بودہ باشد بغربت بسی

مسکیں دریں سخن بود کہ بادشہ پسرے بصید از لشکریاں دور افتادہ و بالا سرش ایستادہ۔ ایں سخن بشنید دودر ہیاتش ہمی نگریست۔ دید صورت ظاہرش پاکیزہ و سیرت حالش پریشاں۔ پرسید۔ کہ از کجائی؟ و بدیں جایگہ چگونہ افتادی؟ برحذر از آنچہ بر سر او رفتہ بود اعادت کرد۔ ملکزادہ را بر حالت تباہ او رحمت آمد خلعت و نعمت داد۔ و معتمدی بادی فرستاد تا بشہر خویش آمد۔ پدر بدیدن او شاد مانی کرد۔ و بر سلامت حالش شکر گفت۔ شبانگہ از آنچہ بر سر او گذشتہ بود از حالت کشتی و جور ملاح و جفای رستایاں بر سر چاہ و غدر کاروانیاں در راہ با پدر بگفت پدر گفت۔ ای پسر! نگفتمت بہنگام رفتن۔ کہ تہیدستاں را دست دلیری بستہ است و پنجۂ شیری شکستہ ✦ بیت

چہ خوش گفت آں تہیدست سلحشور	جوی زر بہتر از پنجاہ من زور

پسر گفت۔ ای پدر! تاریخ بنری گنج برنداری و تا جان در خطر نہی بر دشمن ظفر نیابی۔ و تا دانہ بر نیفشانی خرمن برنگیری۔ نہ بینی کہ باندک رنجے کہ بردم چہ راحت حاصل کردم؟ و بہ بیشے کہ خوردم چہ مایہ عسل بدست آوردم؟

بیت

گرچہ بیروں زرزق نتواں خورد | ور طلب کاہلی نشاید کرد

بیت

غوّاص گر اندیشہ کند کام نہنگ | ہرگز نکند دُرِ گرانمایہ بچنگ

آسیا سنگ زیریں متحرک نیست۔ لاجرم تحمّل بارگراں ہمیکند ✤ قطعہ

چہ خورد شیر شرزہ در بن غار؟ | باز اُفتادہ را چہ قوت بود؟

گر تو در خانہ صید خواہی کرد | دست و پایت چو عنکبوت بود؟

پدر گفت۔ ای پسر! دریں نوبت ترا فلک یاوری کرد و اقبال رہبری تا گلت از خار و خارت از پا بدر آمد و صاحبدولتی بتو رسید و بر تو ببخشود و کسر حالت را بتفقدی جبر کرد۔ وچنیں اتفاق نادر افتد۔ و برنادر حکم نتواں کرد۔ زینہار تا گرد ایں دام نگردی ✤ بیت

صیّاد ہر بار شکاری نبرد | باشد کہ یکے روز پلنگش بدرد

چنانکہ یکی از ملوک پارس۔ حرسہا اللہ تعالیٰ! انگبینی گرانمایہ در انگشتری داشت۔ باری بحکم تفرّج با تنی چند از خاصان بمصلای شیراز بیرون رفت فرمود۔ تا انگشتری را بر گنبدِ عُضد نصب کردند۔ تا کہ تیر از حلقہ انگشتری بگذارند خاتم وی را باشد۔ اتفاقاً چہار صد حکم انداز در خدمت ملک بودند۔ ہمہ انداختند جملہ خطا کردند۔ مگر کودکی کہ بر بام ربابی بازیچہ تیر از ہر طرف ہمی انداخت۔ بادِ صبا تیر او را از حلقہ انگشتری گذرانید خلعت و نعمت یافت۔ و خاتم بوی ارزانی داشتند۔ آوردہ اند کہ پسر تیر و کمان را بسوختہ گفتند ش چرا چنیں کردی؟ گفت تا رونق نخستیں برجای بماند ✤ قطعہ

گہ بود۔ کز حکیم روشن رائے	برنیاید درست تدبیری
گاہ باشد۔ کہ کودک ناداں	بغلط بر ہدف زند تیری

حکایت ۲۸ درویشی را شنیدم کہ در غاری نشستہ بود و در بردی جہاں بستہ و ملوک و سلاطین را در چشم او شوکت نماندہ ٭ **قطعہ**

ہر کہ بر خود در سوال کشاد	تا بمیرد نیاز مند بود
آز بگذار و پادشاہی کن!	گردن بی طمع بلند بود

یکی از ملوک آں طرف اشارت کرد۔ کہ تو طمع بکرم و اخلاق بزرگاں آلست کہ بنان و نمک ما موافقت کنند۔ شیخ رضا داد بحکم آنکہ اجابت دعوت سنت ست۔ دیگر روز ملک بعذر قدومش رفت۔ عابد برخاست و ملک را در کنار گرفت و تلطف کرد و ثنا گفت۔ چوں ملک رفت یکی از اصحاب پرسید ٭ کہ چندیں ملاطفت کہ تو امروز با پادشاہ کردی خلاف عادت بود۔ گفت۔ نشنیدہ ای کہ گفتہ اند ٭ **بیت**

ہر کرا بر سماط بنشستی	واجب آمد بخدمتش برخاست

مثنوی

گوش نواند کہ ہمہ عمر دی	نشنود آواز دف و چنگ و نی
دیدہ شکیبد ز تماشائے باغ	بی گل و نسریں بسر آرد دماغ
گر بنود بالش آگندہ پر	خواب تواں کرد بجز زیر سر
ور بنود دلبر ہمخوابہ پیش	دست تواں کرد در آغوش خویش
دیں شکم بی ہنر ہیچ ہیچ	صبر ندارد کہ بسازد بہ ہیچ

باب ہفتم

در تاثیر تربیت

حکایت ۱۔ یکے از وزرا پسری کودن داشت۔ پیش دانشمندے فرستاد کہ مرا ایں را تربیتے کن۔ مگر عاقل شود۔ روزگاری تعلیم کردش موثر نبود۔ پیش پدرش کس فرستاد۔ کہ ایں پسر عاقل نمیشود و مرا دیوانہ کرد قطعہ

چوں بود اصل جوہری قابل — تربیت را در و اثر باشد
ہیچ صیقل نکو نداند کرد — آہنے را کہ بدگہر باشد
سگ بدریائے ہفتگانہ نشوی — چونکہ تر شد پلید تر باشد
خر عیسیٰ اگر بمکہ رود — چوں بیاید ہنوز خر باشد

حکایت ۲۔ حکیمے پسر را پند ہمی داد۔ کہ اے جان پدر ابہنر آموزید! کہ ملک و دولت دنیا اعتماد را نشاید۔ و سیم و زر در محل خطر باشد کہ دزد یکبار ببرد یا خواجہ بتفاریق بخورد۔ اما ہنر چشمہ زاینده است۔ و دولت پاینده۔ اگر ہنرمندانہ دولت بنفید غم نباشد کہ ہنر در نفس خود دولتست ہر کجا کہ رود قدر بیند و صدر نشیند و بے ہنر لقمہ چیند و سختی بیند۔ بیت

سخت است پس از جاہ بحکم بزدن — خو کردہ نباز جور مردم بردن

قطعہ

وقتی افتاد فتنہ در شام — ہر کسے گوشۂ فرا رفتند

روستازادگاں دانشمند بوزیری پادشہ رفتند
پسراں وزیرِ ناقص عقل بگدائی بروستا رفتند

بیت

میراثِ پدر خواہی علمِ پدر آموز کیں مالِ پدر خرچ تواں کرد بدہ روز

حکایت ۱۴ - یکے از فضلائے عصر تعلیم ملک زادہ ہمیکرد و ضرب بیحد باو زدے وزجر بیقیاس کردی - باری پسر از بیطاقتی شکایت پیش پدر آورد و حالہ از تن دردمند برداشت - پدر را دل ہم برآمد - اُستاد را بخواند و گفت پسراں را ادب را چنیں جفا و توبیخ روا مداری کہ فرزند مرا سبب پیست گفت سبب آں کہ سخن اندیشیدہ گفتن و حرکت پسندیدہ کردن ہمہ خلق را علی العموم باید و پادشاہاں را علی الخصوص موجب آں کہ از نہ دست و زبان ایشاں ہر چہ رود ہر آئینہ باقواہ بگویند - و قول فعل ہمہ اہل الناس را چنداں اعتبار نباشد - **قطعہ**

اگر صد ناپسند آید ز درویش رفیقانش یکے از صد ندانند
وگر یک ناپسند آید ز سلطاں ز اقلیمے بسا نند

پس واجب آمد معلمِ پادشاہزادہ را در تہذیب اخلاق خداوندزادگاں "اَلتَّبَتُّلُ اِلَی اللّٰہِ تَبَتُّلًا حَسَنًا" اجتہاد ازاں بیشتر کردن کہ در حق عوام **قطعہ**

ہر کہ در خُردیش ادب نکند در بزرگی فلاح از و برخاست
چوب تر را چنانکہ خواہی پیچ نشود خشک جز بآتش راست

ملک را حسنِ تدبیر فقیہ و تقریرِ جوابِ او موافق آمد - خلعت و نعمت بخشید -

وپایہ ومنصب او بلند گردانید۔

حکایت ۴۴ معلم کتابی را دیدم در دیار مغرب۔ ترش روی و تلخ گفتار بدخوی و مردم آزار۔ گدا طبع و ناپرہیزگار۔ کہ عیش مسلمانان بدیدن او تنبہ گشتی۔ و خواندن قرآنش دل مردم سیہ کردی جمعی اسپران پاکیزہ ودختران دوشیزہ بدست جفای او گرفتار نہ بہرہ خندہ و نہ یارای گفتار گہ عارض سیمین یکے را طپانچہ زدی و گہ ساق بلورین دیگری را درشکنجہ نہادی۔ القصہ شنیدم کہ طرفی از خباثت نفس او معلوم کردند۔ بزدند و براندند۔ پس آنگہ مکتبدی را بصیقلی دادند پارسائی سلیم و نیک مردی حلیم کہ جز بحکم ضرورت سخن نگفتی و موجب آزار کس بر زبان او نرفتی۔ کودکان را ہیبت استاد لختی از سر بدر رفت معلم دومی را باخلاق ملکی دیدند۔ دیو صفت یکبارگی بر میدند و باعتماد حلم او ترک علم گرفتند۔ چنین اغلب اوقات بہانہ بچہ تواند نشستندی و لوح نادرست کردہ بشستندی و بسر ہمگر شکستندی۔

بیت

استاد معلم چو بود کم آزار ۔۔۔ خر شک بازند کودکان در بازار

بعد از دو ہفتہ بر آن مکتب گذر کردم معلم اولین را دیدم۔ دل خوش کردہ بودند و بمقام خویش باز آوردہ۔ از بے انصافی بر رنجیدم و دلاحول گفتم۔ کہ دیگر بار ابلیس را معلم ملائکہ چرا کردند؟ پیر مردی ظریف جہاندیدہ بشنید بخندید و گفت

مثنوی

پادشاہی پسر بمکتب داد ۔۔۔ لوح سیمینش در کنار نہاد

برسرِ لوحِ او نبشته بزر جورِ استاد به ز مهرِ پدر

حکایت ۵ - پارسازاده را نعمتِ بیکران از ترکه عم بدست افتاد دست و عنجور آغاز کرد - و مبذری پیش گرفت - فی الجمله نماند از سائر معاصی و منکری که نه کرد - و مسکری که نخورد - بارے پدیعتش گفتم ای فرزند اد خل آب روانست و عیش آسیای گردان یعنی خرج فراوان کردن مسلم کسی را نباشد که دخل معین دارد - قطعه

چو دخلت نیست خرج آهسته تر کن — که میگویند ملاحان سرودے
اگر باران بکوهستان نبارد — بسالی دجله گردد خشک رودے

عقل و ادب پیش گیر - و لهو و لعب بگذار - که چون نعمت سپرے شود - سختی بری و پشیمانی خوری - بپرهیز از لذت نادانوش این سخن در گوش نیاورد و بر قولِ من اعتراض کرد که راحتِ عاجل بمحنت آجل منغص کردن خلافِ رائے خردمندانست - **مثنوی**

خداوندانِ کام و نیک بختی — چرا سختی کشند از بیم سختی؟
برو شادی کن ای یار دل افروز — غمِ فردا نشاید خورد امروز

تکلیف مرا - که در صدرِ مروت نشسته ام - و عقدِ فتوت بسته و ذکرِ انعام در افواهِ عوام افتاده ام - **مثنوی**

هر که عالم شد بسخا و کرم — بند نشاید که نهد بر درم
نامِ نکوئی چو بروں شد ز کوی — در نتوانی که به بندی بروی

دیدم - که نصیحت نمی پذیرد و دم گرم من در آهنِ سردِ او اثر نمی کند ترک

مناصحت گرفتم۔ و روی از مصاحبت او بگردانیدم۔ و قولِ حکما را کار بستم کہ گفتہ اند۔ بَلِّغْ مَا عَلَيْكَ۔ فَإِنْ لَمْ يَقْبَلُوا۔ فَمَا عَلَيْكَ ۔ قطعہ

گر چہ دانی کہ نشنوند بگوے ہر چہ دانی کہ تو از نصیحت و پند
زود باشد کہ خیرہ سر بینی بدو پا افتادہ اندر بند
دست بر دست میزند کہ دریغ نشنیدم حدیثِ دانشمند

تا پس از مدتی آنچہ از نکبتِ حالش می اندیشیدم بصورت بدیدم۔ کہ پارہ پارہ میدوخت و لقمہ لقمہ می اندوخت۔ دلم از ضعف حالش بہم بر آمد مروّت ندیدم و چنیں حالِ درویش را بملامت خراشیدن و نمک پاشیدن۔ باخود گفتم۔ مثنوی

حریفِ سفلہ در پایان مستی نہ اندیشد ز روزِ تنگدستی
درخت اندر بہاراں بر فشاند زمستاں لاجرم بے برگ ماند

حکایت ۱۔ پادشاہی پسری بادیہ داد و گفت۔ ایں فرزند تست تربیتش ہمچناں کن کہ یکے از فرزندانِ خویش۔ گفت۔ فرمانبردارم سالِ چند در پیِ او رنج بردم و سعی کردم۔ بجائی نرسید و پسرانِ او بہ فضل و بلاغت منتہی شدند۔ ملک دانشمند را مواخذت کرد و معاقبت فرمود کہ وعدہ خلاف کردی و شرطِ وفا بجا نیاوردی۔ گفت بر رایِ عالم آرائے خداوند روے زمین پوشیدہ نماند کہ تربیت یکسانست ولیکن طبائع مختلف۔ قطعہ

گر چہ سیم و زر ز سنگ آید ہمی در ہمہ سنگے نباشد زر و سیم

بزرگ عالم ہمی نابد سہیل جائی ابناں میکند جائی ادیم

حکایت ۷۔ یکے را شنیدم از پیران مربی۔ کہ مریدی را می گفت۔ اے پسر! چند انکہ خاطر آدمی زاد بروزیست۔ اگر بروزی دہ بودے۔ بمقام از ملائکہ درگذشتے۔

قطعہ

فراموشت نکردا یزد در آں حال کہ بودی نطفۂ مدفون و مدہوش
روانت داد و عقل و طبع ادراک جمال و نطق و رائی و فکرت و ہوش
دہ انگشتت مرتب ساخت بر کف دو بازویت مرتب کرد بر دوش
کنوں پنداری ای ناچیز ہمت کہ خواہد کرد نت روزی فراموش

حکایت ۸۔ اعرابی را دیدم کہ پسر را می گفت۔ یا بُنَیَّ اِنَّکَ مَسئُولٌ یَومَ القِیَامَۃِ مَاذَا اکتَسَبتَ وَ کَانَ یُقَالُ یَومَ اُنتَسَبتَ ؟ یعنی۔ ای پسر فردا پرسند روز قیامت کہ پیشہ چیست ؟ و نگویند کہ پدرت کیست ؟

قطعہ

جامۂ کعبہ را کہ می بوسند اوندانست کز کرم پیلہ نامی شد
ما عزیزی نشست روزی چند لاجرم ہمچو او گرامی شد

حکایت ۹۔ در تصانیف حکما آوردہ اند کہ کژدم را ولادت معہود نیست چنانکہ سایر حیوانات را۔ بلکہ احشای مادر بخورند۔ پس شکمش بدرند و براہ صحرا گیرند۔ و آں بچہ ہا کہ در خانۂ کژدم بینند۔ اثر آنست۔ یاری این نکتہ پیش بزرگی گفتم گفت۔ دل من بر صدق این سخن گواہی میدہد و چشم نتواند بود۔ چوں در عادت خردمی بادر چناں معاملہ کردہ اند۔ لاجرم در بزرگی نامقبول و نامحبوب اند۔

قطعہ

پسر پدر را نصیحت کرد — کای جوانمرد! بایدگیرایں پند
ہر کہ با اہل خود وفا نکند — نشود دوست روی دانشمند

حکایت ۱۰ شنیدم کہ درویشے زن حامله داشت۔ مدتِ حمل او بسر آمد۔ درویش را پسرے فرزند بنیامد بود۔ گفت اگر خدای تعالیٰ مرا پسرے بخشد۔ جز ایں خرقه کہ در بر دارم ہر چہ در ملک ہست ایثار درویشاں کنم۔ اتفاقاً پسرے آورد۔ درویش شادمانی کرد و سفرهٔ یاراں بموجب شرط نہاد۔ پس از چند سال کہ از سفر شام باز آمدم بجلت آں درویت بگذاشتم و چگونگی حالتش پرسیدم گفتند بزندان شحنه در بست۔ گفتم سبب چیست؟ گفتند پسرش محمدے زده است و مجروح کرده۔ و خونِ کسے ریخته و از شهر گریخته۔ پیدا را بجلتِ آں سلسله در نای سست و پند بیہودہ گفتم۔ ایں بلا را او بجانب از خدا خواسته است۔

قطعه

زناں بار دار۔ ای مرد ہشیار! — اگر وقتِ ولادت مار زایند
از آں بہتر بہ نزدیکِ خردمند — کہ فرزندانِ نامردار زایند

حکایت ۱۱ طفل بودم کہ بزرگے را پرسیدم از بلوغ۔ گفت۔ در کتب صاحبدلاں کہ بلاغت سہ نشان دارد۔ یکی پانزده سالگی۔ دوم احتلام سوم بر آمدن موی زہار۔ امّا در حقیقت یک نشان دارد کہ در بندِ رضائے حق جل و علا بیش از آں باشی کہ در بندِ نفسِ خویش و ہر آنکہ در وے ایں صفت

موجود نیست۔ نزد محققاں بالغ نیست۔

قطعہ

بصورت آدمی شد قطرۂ آب — کہ چل روزش قرار اندر رحم ماند
دگر چل سالہ را عقل و ادب نیست — بتحقیقش نباید آدمی خواند

ایضاً

چو انسانی و لطف و آدمیت — ہمیں نقش ہیولائی مبندار
ہنر باید کہ صورت میتواں کرد — بالوا نخواہد راز شنگرف و زنگار
چو انسانرا نباشد فضل و احسان — چہ فرق از آدمی تا نقش دیوار
بدست آور دلِ دنیا ہنر نیست — یکی را گر تو انی دل بدست آر

حکایت ۱۲۔ سالے نزاع در میان پیادگان حجاج افتادہ بود۔ و دا عی ہمدر آں سفر پیادہ بود از بی انصافی در سر دردی یکدگر افتادیم۔ و داد فسوق و جدال بدادیم۔ کجاوہ نشینی را شنیدم کہ با عدیل خود میگفت۔ یوالعجب کاری کہ پیادگان حاج۔ چوں عرصۂ شبانخ بسر ہمی برند۔ فرزیں میشوند۔ یعنی بہتر از آں میکروند کہ بودند۔ و پیادگانِ حاج بادیہ بسر بردند و بہتر شدند

قطعہ

از من بگوی حاجیٔ مردم گزایرا — کو پوستین خلق بآزار میدرد
حاجی تو نیستی شتر ست از برای آنکہ — بیچارہ خار میخورد و بار می برد

حکایت ۱۳۔ مردی را چشم درد خاست پیش بیطاری رفت کہ مرا دوا کن بیطار از آبخہ در چشم چہارپایاں میکرد در دیدۂ او کشید۔ کور شد۔ حکومت ببرداور بردند۔ گفت بر من ہیچ تاوان نیست اگر ایں شربتی دوی پیش بیطار

نرفتی مقصود ازیں سخن آنست۔ تا بدانی کہ ہر کہ ناآزمودہ را کار بزرگ میفرماید ندامت برد و بنزدیک خردمنداں بخفت عقل منسوب گردد۔ قطعہ

ندہد ہوشمند روشن رائے — بافرومایہ کارہائے خطیر
بوریا باف گرچہ بافندست — بر ندیشش بکارگاہ حریر

حکایت ۱۴۔ یکے از بزرگان ائمہ را بسپری وذات یافت۔ پرسیدندش کہ بر صندوق گورش چہ نویسیم؟ گفت۔ آیات کتاب مجید را عزت و شرف بیش از آنست کہ روا باشد بر چنیں جا بیہودہ نوشتن کہ بروزگاری سودہ گردد۔ و خلائق بروگذرند۔ و سگاں بروشاشند۔ واگر بضرورت چیزی ہمی نویسند۔ ایں دو بیت کفایتست۔ قطعہ

آہ اگر از پس من سبزہ دربستاں — بدمد چہ خوش شد دل اندوہگیں من
بگذر ای دوست اگر بوقت بہار — سبزہ بینی دمیدہ بر گل من

حکایت ۱۵۔ پارسائی بر یکی از خداوندان نعمت گذر کرد کہ بندہ را دست و پای بستہ بود و عقوبت ہمیکرد۔ گفت۔ ای پسر! ہمچو تو مخلوقی را خدائے عزوجل اسیر حکم تو گردانیدہ است و ترا بروی فضیلت دادہ شکر نعمت باری تعالی بجا آر۔ و چندیں جفا بروے روا مدار۔ کہ فردا بہ از تو باشد و شرمساری بری۔ مثنوی

بر بندہ مگیر خشم بسیار — چون خشم کنی دولتش میازار
اورا تو بدہ درم خریدی — آخر نہ بقدرت آفریدی
ایں حکم و غرور و خشم تا چند — ہست از تو بزرگتر خداوند

ای خواجۂ ارسلاں و آغوش فرمانبرِ خود مکن فراموش!

درخبرست از خواجۂ عالم و سرورِ بنی آدم (صلی اللہ علیہ وسلم) کہ گفت بزرگ تر حسرتی در روزِ قیامت آں بود۔ کہ بندۂ صالح را بہ بہشت برند۔ و خداوندِ فاسق را بدوزخ۔ قطعہ

بغلامی کہ طوعِ خدمت تست خشمِ بیدادگراں دلیرہ مگیر
کہ فضیلت بود بروزِ شمار بندہ آزاد و خواجہ در زنجیر

حکایت ۱۴ سالی از بلخ باشامیانم سفر بود در راہ از حرامیاں بیمِ خطر جوانی بندرقہ ہمراہ ما شد نیزہ بازو چیرہ انداز شیلشور پیش زور کردہ مرد توانا کمان او را فگر دندی و زہ او را دران پیچیدہ زہرہ از چرخ بدوختی و بر زمین نیفتادی او بر زمین نیاوردندی ولیکن متنعم بود و سایہ پرورده نہ جہاندیدہ و سفر نکردہ رعدِ کوسِ دلاوراں نشنیدہ و برقِ شمشیرِ سواراں نہ دیدہ

بیت

نیفتادہ در دستِ دشمن اسیر بگردش نبارید باراں تیر

اتفاقا من و آں جواں ہر دو در پی یکدیگر دواں۔ ہر دو بدیوارِ خدیوی پیش آمدی بقوتِ بازو بیفگندی و سہ درخت عظیم کہ دیدی بزور بیخ بر کندی و تفاخر کناں گفتی۔

بیت

پیل کو با تو کتف و بازو گردن بیند شیر کو با تو کف و سر پنجہ بر ران بیند

مادریں حالت کہ دو ہندوانہ پس سنگی سر بر آوردند و قصدِ قتال کردند۔ بدست یکی چوبی۔ و در بغلِ دیگری کلوخ کوبی جوانرا گفتم۔ اکنوں چہ بائی

بیت

بیار آنچہ داری ز مردی و زور کہ دشمن بپائے خود آمد بگور

تیر و کمان را دیدم از دست جوان افتادہ و لرزہ بر استخوان۔ بیت

نہ ہر کہ موئی شنگاف دارد بتیر بروز حملہ جنگ آوراں بدارد پای

چارہ جز آں ندیدیم کہ رخت و سلاح و جامہ رہا کردیم و جاں بسلامت بدر آوردیم۔

قطعہ

لشکر یاں گراں مرد کار دیدہ ترس کہ شیر شرزہ در آرد بزیر پیلاں خم کند

جواں اگرچہ قوی بال و پیلتن باشد بجنگ دشمن از ہول بگسلد پیوند

نبرد پیش مصاف آزمودہ معلوم است چنانکہ سلسلہ شطرنج پیش فرزانہ

حکایت ۱۷۔ توانگر زادہ را دیدم بر سر گور پدر نشستہ بود و با درویش بحث مناظرہ در پیوستند۔ کہ صندوق تربت پدرم سنگینست۔ و کتابہ بر نفیس و فرش رخام انداختہ و خشت فیروزہ بکار بردہ۔ بگو پدرت چہ اندوختہ کہ ترا ہم دوڑ فراہم آوردہ۔ مشتی خاک بر آں پاشیدہ۔ درویش پیر شنید و گفت تا پدرت از زیر آں سنگ گراں برخود بجنبد۔ پدرم بہشت رسیدہ باشد

بیت

خر کہ بروے ہند کتاں بار بر نیاسودہ ترک رفتار

درویش چہ بر خود کہ سوئت الفقر آہوں را حلقہ۔ درویش چیزی ندارد کہ بخشت نگذارد

قطعہ

مرد درویش کہ با ہیچ فاقہ کشید بدر مرگ ہمانا کہ سبکبار آید

وانکہ دنیا و دو نعمت بآسانی زیست مردنش زیں ہمہ شک نیست کہ دشوار آید

بمثل ایبرے کہ زبندی برہ خوشترش دان زامیری کہ گرفتار آید

حکایت ۱۸

از بزرگی پرسیدم از معنی ایں حدیث کہ گفت بحکم آنکہ بہر آں دشمن کہ بادی احسان کنی دوست گردد۔ مگر نفس کہ چندانکہ مدارا بیش کنی مخالفت زیادہ کند۔ قطعہ

فرشتہ خوی شود آدمی بکم خوردن وگر خورد چو بہایم بیوفتد چو حمار
مراد ہر کہ برآری مطیع امر تو گشت خلافِ نفس کہ گردن کشد چو یابد مراد

حکایت ۱۹

مناظرۂ سعدی با مدعی در بیانِ توانگری و درویشی

یکے را دیدم در صورتِ درویشاں نہ بسیرتِ ایشاں در محفلے نشستہ و شغبی در پیوستہ و دفترِ شکایت باز کردہ۔ و مذمتِ توانگراں آغاز نہادہ و سخن بدینجا رسانیدہ کہ درویشاں را دستِ قدرت بستہ است و توانگر انرا پایِ ارادت شکستہ۔ بیت

کریماں را بدست اندر درم نیست خداوندانِ نعمت را کرم نیست

مرا کہ پروردۂ نعمتِ بزرگانم۔ ایں سخن سخت آمد۔ گفتم۔ ای یارِ توانگراں دخلِ مسکیناں نہند۔ و ذخیرۂ گوشہ نشیناں و مقصدِ زائراں و کہفِ مسافراں و متحملِ بارگراں از بہرِ راحتِ دیگراں دست بطعام انگبند کہ متعاقبانِ وزیر دستاں بخورند و فضلۂ مکارمِ ایشاں بارامل و ایتام و پیراں و اقارب و جیراں برسد۔

نظم

تو انگبین را دقت نذر و مهمانی نکوادۂ و فطرہ و اعتاق و بدہ قربانی
تو کی بدولت ایشاں رسی کہ تتوانی جزایں دو کلمت ہا آنہم بصد پریشانی

اگر قدرت بود دست۔ و اگر قوت بسجود۔ تو انگبین را بہ سیر مشغول۔ کہ مال مزکی دارند و حاجۂ پاک۔ و عرض مصون۔ و دل فارغ و قوت طاعت و لقمۂ لطیفت و صحت عبادت در کسوت نظیف۔ پیداست۔ از معدۂ خالی چہ قوت آید؟ و از دست تہی چہ مروت زاید؟ و از پای بستہ چہ سیر آید؟ و از دست گرسنہ چہ خیر؟

قطعہ

شب پراگندہ خسپد آں کہ پدید نبود وجہ بامداد انش
مور گر دانہ ور دہ تابستاں تا فراغت بود زمستانش

فراغت با فاقہ نمی سوند و جمعیت با تنگدستی صورت نہ بندد۔ یکی تخمیہ عشا بستہ و دیگری منتظر عشا نشستہ۔ ایں بداں کی ماند۔

بیت

خداوندِ کنت بحق مشتغل پراگندہ روزی پراگندہ دل

پس عبادت ایناں بقبول اولتر کہ جمعند و حاضر۔ نہ پریشان و پراگندہ خاطر۔ اسباب معیشت ساختہ و با وراد عبادت پرداختہ۔ عرب گوید۔ اَعُوْذُ بِاللّٰہِ مِنَ الْفَقْرِ الْمُکِبِّ وَ جَوَابِہٖ مَنْ سَکَتَ یَجِبُّ۔ و در خبرست کہ اَلْفَقْرُ سَوَادُ الْوَجْہِ فِی الدَّارَیْنِ گفت آں شنیدۂ کہ فرمود خواجۂ عالم (عَلَیْہِ اَفْضَلُ الصَّلٰوۃِ وَ اَکْمَلُ التَّحِیَّاتِ) اَلْفَقْرُ فَخْرِیْ گفتم۔ خاموش کہ اشارت خواجۂ عالم (علیہ السلام) بفقر طائفہ ایست کہ مرد میدان رضا

اند و تسلیم تیر قضا۔ ذا اینان کہ خرقۂ ابرار پوشند و لقمۂ اوزار نوشند۔

رباعی

ای بلبل بلند بانگ در باطن ہیچ! بی توشہ چہ تدبیر کنی وقت پسیچ
روئی طمع از خلق بہ پیچ ار مردی تسبیح ہزار دانہ بر دست مپیچ

درویش بہیچ وقت نیندیشد تا فقرش بکفر نینجامد۔ کاد الفقر ان یکون کفرا۔ نگنجد جز بوجود نعمت بر بینۂ را پوشیدن۔ یا در استخلاص گرفتاری کوشیدن۔ وانہای جنس مار ابمراتب ایشان کہ رساند؟ تو دیدہ بینا بسیار جہانا دیدہ بینی کہ حق جل و علا در محکم تنزیل از نعیم اہل بہشت خبر میدہد کہ اولئک لہم رزق معلوم۔ تا بدانی کہ تشاغل کفار از دولت عقبی محرومست و ملک فراغت زیر نگین رزق مقسوم۔ بیت

نشنگان را نما ید اندر خواب ہمہ عالم بچشم چشمۂ آب

حالی کہ من ایں بگفتم عنان طاقت درویش از دست تحمل برفت و تیغ زبان برکشید و اسپ فصاحت در میدان وقاحت جہانید و برمن دوانید و گفت چنداں مبالغہ در وصف ایشاں بکردی و سخنہائے پریشاں بگفتی کہ وہم تصور کند کہ تریاقند یا کلید خانۂ ارزاق مشتی متکبر مغرور معجب۔ نعوذ باللہ مشتغل مال و نعمت و مفتتن جاہ و ثروت سخن نگویند الا بسفاہت۔ و نظر نکنند الا بکراہت علما را بگدائی منسوب کنند و فقرا را بی سر و پائی معیوب گردانند بعزت مالی کہ دارند و عزت جاہی کہ پندارند بر تر از ہمہ نشینند و خود را بہتر از ہمہ شناسند۔ نہ آں در پندارند

کہ سر بکبر فرو آرند۔ بیچہ از قول حکما۔ گفتہ اند۔ ہر کہ بطاعت از دیگراں کمست و بنعمت بیش۔ بصورت تواضع دست و بمعنی در رویش۔

بیت

گر بلی ہنر ہمال کند کبر بر حکیم کون خرش شمار اگر گاو عنبرست

گفتم۔ ندمت ایشاں روا مدار کہ خداوندان کرم اند۔ گفت۔ غلط کردی کہ بندگان درمند۔ چہ فائدہ کہ چوں ابر آذار ند و بر کس نمی بارند و چشمۂ آفتاب ند و بر کس نمی تابند۔ و بر مرکب استطاعت سوار ند و بمیدان قدمی بہر خدا نہ نہند و در می بی منّ و آذی ای ند ہند۔ مالی بمشقت فراہم آرند و بخست نگاہ دارند و بحسرت بگذارند۔ چنانکہ بزرگاں گفتہ اند سیم بخیل وقتی از خاک بر آید کہ بخیل بخاک در آید۔ بیت

بیخ وسعی کسی بنعمتی بیخ آرد دگر کس آید و بیرون بیخ وسعی بر آرد

گفتش بر بخل خداوندان نعمت وقوف نیافتہ الا بعلت گدائی۔ و گرنہ ہر کہ طمع بکیسو نہادہ۔ کریم و بخیلش یکی نماید۔ محک داند کہ زر چیست و گدا داند کہ ممسک کیست۔ گفتا۔ بہ تجربت آں می گویم کہ متعلقان بر در بدارند و غلیظان شدید را بر گمارند۔ تا بار عزیزاں ند ہند و دست بر سینۂ صاحب تمیزاں نہند و گویند۔ اینجا کس نیست و بحقیقت راست گویند۔

بیت

آنرا کہ عقل و ہمت تدبیر و رائی نیست خوش گفت پردہ دار کہ کس در سرائی نیست

گفتم بعلت آں کہ از دست متوقعاں بجاں آمدہ اند و از رقعۂ گدایاں بفغاں

محالِ عقلست که اگر ریگِ بیابان دُر شود چشمِ گدایان پُر شود۔

بیت

دیدۂ اہلِ طمع بہ نعمتِ دنیا پُر نشود ہمچناں کہ چاہ بہ شبنم

ہر کجا سختی کشیدہ و تلخی چشیدہ را بینی خود را البتہ در کارہای مخوف اندازد و از تواریخ آں نہ پرہیزد و از عقوبتِ آں نہ ہراسد و حلال از حرام نہ شناسد

قطعہ

سگ را اگر کلوخی بر سر آید زشادی برجہد کیں آستخوانست
ور گرسنہ دو کس بر دوش گیرند لئیم الطبع پندارد کہ خوانست

اما صاحب دنیا بالعین عنایت حق ملحوظست و بجمال از حرام محظوظ۔ من ہمانا کہ تفسیر ایں سخن بکردم و دلیل و برہان بیاوردم اکنوں انصاف از تو توقع دارم۔ ہرگز دیدۂ دست و غائی بر کتف بستہ یا بعلت بینوائی در زنداں نشستہ یا پردۂ معصومی دریدہ یا کفی از معصم بریدہ الا بعلتِ درویشی؟ شیرمرداں را بحکم ضرورت در بقعہا گرفتہ اند و کعبہا سفتہ محتملست کہ یکی از درویشاں را نفسِ امارہ مطالبہ کند چوں قوتِ احصالش نباشد بعصیاں مبتلا گردد کہ بطن و فرج تو آماتند۔ یعنی دو فرزندان انداز یک شکم۔ مادام کہ ایں یکے برجاست۔ آں دیگرے بر پاست۔ شنیدم کہ کہ درویشے را باجدلی بر جیفۂ بگرفتند یا آں کہ شرمساری بر دندانِ سگسارے شد۔ گفت ای مسلماناں را قوت ندارم کہ زن کنم و طاقت ندارم کہ صبر کنم۔ "لَا یَہْنَأُ عَیْشٌ فِی الْاِسْلَامِ" از جملہ مواجبِ سکون و جمعیت

دروں کہ تو انگراں راست یکی آں۔ کہ ہر شب صنمی در برگیرند و ہر روز جوانی از سر صنمی کہ صبح تا بنزادست از صباحت او بر دل و سر و خرامان را پای از خجالت او در گل۔ بیت

بخون عزیزاں فرو بردہ چنگ ۔۔۔ سر انگشتہا کردہ عناب رنگ

محالست کہ با وجود حسن طلعت او گرد مناہی گردد۔ و یارامی تباہی زند۔

بیت

ولی کہ حور بہشتی ربود و لیغما کرد ۔۔۔ کی التفات کند بر بتان یغمائی؟

شعر

مَنْ کَانَ بَیْنَ یَدَیْہِ مَا اشْتَھَی اَرَبٌ ۔۔۔ یُغْنِیْہِ ذَالِکَ عَنْ رَجْعِ الْعَنَاقِیْدِ

اغلب تہیدستاں دامن عصمت بمعصیت آلایند و گرسنگان نان مردم ربایند۔ بیت

چوں سگ درندہ گوشت یافت نپرسد ۔۔۔ کیں شتر صالحست یا خر دجال

چہ مایہ مستوراں بجہت مفلسی در عین فساد افتادہ اند۔ و عرض گرامی در زشت نامی بر باد دادہ۔ بیت

با گرسنگی قوت پرہیز نماند ۔۔۔ افلاس عناں از کف تقوی بستاند

حاتم طائی کہ بیاباں نشیں بود۔ اگر در شہر بودی۔ از جوش گدایاں بیچارہ شدی و جامہ بروے پارہ کردندی۔ چنانکہ آمدہ است۔

بیت

در من نگرند گرانجاں چشم ندارند ۔۔۔ کز دست گدایاں نتواں کرد تو انے

گفتا۔ نہ کہ من بر حالِ ایشاں رحمت میبرم۔ گفتم۔ نہ کہ بر مالِ ایشاں حسرت میخوری۔ مادریں گفتار و ہر دو بہم گرفتار۔ ہر بیدقی کہ براند مرا بدفعِ آں کوشیدمے۔ و ہر بیذقی کہ بخواندی بجز زیں بپوشیدمے۔ تا نقدِ کیسۂ بہمت در باختم و نیز جُعبۂ محبت بہم بینداختم۔

قطعہ

ہاں! تا سپرِ نفگنی از حملۂ فصیح — کو را جز اں مبالغہ مستعار نیست
دین ورز و معرفت کہ سخندانِ نکتہ گو — بر درعِ سلاح دارد و کس در حصار نیست

عاقبۃ الامر دلیلش نماند۔ ذلیلش کردم۔ دست تعدی دراز کرد۔ و بیہودہ گفتن آغاز۔ و سنتِ جاہلانست۔ کہ چوں بدلیل از خصم فرو مانند۔ سلسلۂ خصومت بجنبانند چوں آزریت تراش کہ بحجت بالیسر بر نیامد بجنگش بر خاست کہ لَئِنْ لَّمْ تَنْتَهِ لَأَرْجُمَنَّكَ و دشنام دادیسقطش گفتم۔ گر بیانم دریدہ۔ زخمدانش شکستم

قطعہ

او بر من و من در او فتادہ — خلق از پئے ما دواں و خنداں
انگشت تعجب جہانے — از گفت و شنودِ ما بدنداں

القصہ مرافعہ ایں سخن پیش قاضی بردیم و بحکومتِ عدل راضی شدیم تا حاکم مسلماناں مصلحتی بجوید و میانِ تو انگراں و درویشاں فرقی بگوید۔ قاضی چوں حالت ما بدید و منطق ما بشنید۔ سر بگریباں تفکر فرو برد و پس از تامل بسیار سر بر آورد و گفت۔ ای آنکہ تو انگر انرا ثنا گفتی و بر درویشاں جفا روا داشتی ایدال کہ ہر جا کہ گلست خارست و با خرم خمار و بر سرِ گنج

مدہ آنجا کہ درشاہوار است، نہنگ مردم خوار، لذتِ عیش دیار الدغہ اجل در پس است، و نعیم بہشت را دیو او کارہ در پیش۔ بیت

جور دشمن چہ کند گر نکند طالب دوست گنج مار و گل خار و غم و شادی بہم اند

نظرہ نہ کنی در بستاں کہ بید مشکست و چوب خشک؟ ہمچنیں در زمرۂ توانگراں ستاکرند و کفور۔ و در حلقۂ درویشاں صابر اند و شکور۔

بیت

اگر ژالہ ہر قطرہ دُر شدے چو خرمہرہ بازار ہا پُر شدے

مقربان حضرت حق جل و علا توانگراند درویش سیرت و درویشان توانگر ہمت مہین توانگراں آنست کہ غم درویشاں بخورد و مہین درویشاں آں کہ کم توانگراں نگیرد۔ وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللّٰهِ فَهُوَ حَسْبُهُ پس روے عتاب از من بدرویش آورد و گفت۔ ای کہ گفتی توانگراں مشتغل اند بمناہی۔ مست ملاہی بالنعم طائفہ ہستند۔ بدیں صفت کہ بیان کردی قاہر ہمت و کافر نعمت کہ ببرند و بنہند و بخورند و دہند و اگر بمثل باراں نبارد و یا طوفان جہاں را ببردارد۔ باعتماد و مکنتِ خود از محنتِ درویش نپرسند۔ و از خدای تعالیٰ نترسند و گویند۔ بیت

گر از نیستی دیگرے شد ہلاک مرا ہست۔ بط را ز طوفان چہ باک؟

شعر

دَعِ الْبَاطِلَ نَيْلًا فِي هَوَادٍ جَمَّا لَمْ يَلْتَفِتْ إِلَى مَنْ غَاصَ فِي الْكُثُبِ

بیت

دونان پوچ گلیم خویش بیروں برند گویند چہ غم گر ہمہ عالم مُردند؟

قومی بریں نمط کہ شنیدی و طائفہ کہ خوانِ نعم نہادہ و صلائی کرم در دادہ و میاں بخدمت بستہ و ابرو بتواضع گشادہ۔ طالب نامند و مغفرت و صاحب دنیا و آخرت۔ چوں بندگان حضرت پادشاہ عالم عادل مؤید و منصور مالک ازمّہ انام۔ حامی ثغورِ اسلام وارثِ ملکِ سلیمان۔ اَعدل ملوک زمان۔ مظفر الدنیا والدین۔ ابوبکر بن سعد بن زنگی۔ اَدامَ اللّٰہُ اَیّامَہٗ وَنَصَرَ اَعلامَہٗ

قطعہ

پدر بجای پسر ہرگز ایں کرم نکند — کہ دست جود تو با خاندان آدم کرد
خدای خواست کہ بر عالمی ببخشاید — بفضل خویش ترا پادشاہ عالم کرد

قاضی چوں سخن بدیں غایت رسانید و از حدِ قیاس مبالغت نمود۔ ما نیز بمقتضائے حکم قضا رضا دادیم و از ماضی درگذشتیم و لعداً محاذا طریق مدارا پیش گرفتیم و سر بتدارک بر قدم یکدگر نہادیم و بوسہ بر سر و روی ہم دادیم و ختمِ سخن بریں بود۔

قطعہ

من ز گردش گیتی شکایتہا دارم — کہ تیرہ بختی۔ اگر ہم بریں نسق مردی
ترا تگرگ اجل دوست کامرانت ہست — بخور۔ ببخش۔ کہ دنیا و آخرت بردی

ذکر شاہی شیر شاہ افغان بن حسن سور

نام شیر شاہ فرید و نام پدر او حسن کہ از طایفۂ افغانان روہ است و قبیلۂ سلطان بہلول لودھی بحکومت رسید پدر حسن سور کہ ابراہیم نام داشت ہوس نوکری کردہ بدہلی آمد و تعریف روہ کہ مسکن افاغنہ است خود دریں مقدمہ مذکور شد و روہ عبارت از کوہستانی ست کہ ابتدائی آں باعتبار آمدن از سواد دیجور تا قصبۂ سوی کہ از توابع بکرست و عرضش از حسن ابدال تا کابل و افغانان آنجا چندیں قبیلہ اند از انجملہ یک فرقہ سورست و ایشاں خود را از اولاد سلاطین غور میدانند و میگویند کہ یکی از اولاد ایشاں کہ محمد سوری نام داشت در زمانہ سابقہ جلاء وطن کردہ بہ میان افغانان روہ آمد و چوں صحبت نسب او نزد یکی از روسائے افغانان بر حد یقین رسید و با آنکہ رسم ایشاں نیست کہ دختر بہ بیگانہ دہند لیکن آنکس دختر خود بمحمد سور دادہ داماد گردانید از اولاد بہر رسیدہ با افغانان مکسو و مشہور گشتند و بایں اعتبار افغانان سور بزرگ ترین قبایل افاغنہ خواہند بود القصہ در عہد سلطان بہلول پدر حسن سور کہ ابراہیم نام داشت ہوس چاکری کردہ از میان قبیلۂ خود بیرون آمد و نوکری یکے از امرائے سلطان بہلول اختیار کردہ چند گاہ در حصار فیروزہ و روزے چند در پرگنۂ نارنول گذرانید و چوں نوبت بادشاہی بادشاہ بہلول لودہی درگذشت و دور بادشاہی بہ پسرش

سلطان سکندر رسید و جمال خاں کہ از امرائی بادشاہ سکندر لودہی
بود حاکم جونپور شد حسن بن ابراہیم سور را کہ ملازم قدیم او بود رعایت کردہ
سہسرام پرو خواص پور ٹانڈہ کہ از توابع رہتاس ست بجاگیرش دادہ صاحب
پانصد سوار ساخت و حسن را ہشت پسر بودند اما فرید و نظام ہر دو از یک
مادر بودند و مادر ایشاں از نسل افغانان بود و دیگر پسران از بطن کنیزاں
بوجود آمدہ بودند و بسبب اینکہ حسن را بوالدۂ فرید چنداں التفتی نبود نسبت
بدیگر فرزندان توجہ بفرید نداشت فرید از خدمت پدر رنجیدہ بملازمت
جمال خاں رفت و حسن بجمال خاں نوشت کہ فرزند مرا تسلی دادہ پیش من
فرستید کہ میخواہم چیزی بخواند و تہذیب اخلاق نماید ہر چند جمال خاں فرید
را تکلیف نمود کہ بخدمت پدر رود و او قبول نکردہ گفت چوں در جونپور نسبت
بسہسرام علماء بیشتر اند ہمیں جا بطلب علم قیام مینمایم و مدتی آنجا بودہ چیزے
میخواند گلستاں و بوستاں و سکندر نامہ کہ دراں زماں اہل ہند میخواندند
خواندہ و کافیہ را با حواشی و دیگر کتب علمی نیز درگذرانیدہ از نثر و نظم و تواریخ
وقوفی بہم سانیدہ بعد از دو سہ سال کہ حسن بجونپور آمد خویشان او درمیان
آمدہ فرید را بخدمت پدر آوردند و رفع کلفت نمودند و حسن دار و غگی جاگیر
خود را بفرزند تفویض داشتہ او را بجاگیر فرستاد و فرید در وقت وداع
بعرض پدر رسانید کہ مدار کار عالم خصوص امور امارت منحصر بر عدالت ست
اگر مرا بجاگیر میفرستید من از سوء سیرت تجاوز نخواہم کرد و نوکران شما اکثر
خویشان و نزدیکانند ہر کس از راہ عدل تجاوز نماید محابا نخواہم کرد و ازیں

قسم مقدمات گفتہ بجاگیر رفت و آنجا از روئے پختگی و کفایت سلوک نمود
درمیان اکثر باسوئیت مرعی داشت و در مقام تنبیہ بعضی از مقدمان سرکش
و متمردان برامدہ بمرمان خود مشورت نمود ہمہ گفتند کہ لشکر ہمراہ پدر
تست و او بجای دوردست تعیین شدہ تا آمدن پدر صبر باید نمود
فرید ابغر مود تا دولیت زین اسپ سازند بعدہ از مقدم ہر موضع یک
اسپ بعاریت طلب داشت و از قسم سپاہی بعضی را کہ پیادہ بودند
دوران نواحی سکونت داشتند طلبیدہ بقدر خرچی و جامہ اداد نمود و
بوعدہ تسلی کردہ ہر یک را بر اسپان عاریت سوار و بر سر جاعتی کہ او را نظر
در نمی آوردند رفت و قریب مواضع ایشاں فرود آمدہ گرد خود قلعہ ساخت
و ہر روز جنگل میرید تا بقلعہ کہ ملاذ و ملجاء ایشاں بود رسید و سر کوبہا ساختہ
غالب آمد و خلقی کثیر قتیل و اسیر گردانید و ازیں ممر بنوع ہیبتش در
دلہائے متمردان آں مرز و بوم جاگرد کہ جملہ مطیع و منقادش شدہ مالگذاری
نمودند و پرگنات معمور و آبادان گشت و او صاحب مکنت شدہ بشجاعت
و تدبیر شہرۂ عالم گشت و پس از مدتی کہ حسن بجاگیر آمد و معموری پرگنات
و طریق سرانجام و سرپاہی فرید مشاہدہ نمود خوشوقت شدہ تحسینہا کرد
گویند حسن را کنیزی بود کہ از و دو پسر داشت سلیمان و احمد و حسن مبتلا و
گرفتار آں کنیز بود مادر سلیمان و احمد بحسن گفت کہ شما وعدہ کردہ بودید
کہ ہرگاہ پسران تو بزرگ شوند دار و گیر پرگنات باشما دادہ خواہد شد
الحال کہ آنہا بزرگ شدہ اند بوعدہ وفا باید نمود حسن رعایت خاطر زنہ

که فرزند بزرگ و خلف بود نموده موقوف میداشت و فرید این معنی را فهمیده
دست از حکومت پرگنات باز داشت و حسن داروغگی پرگنات بسلیمان
و احمد داد و عذرخواهی فرید نموده گفت چنانچه تو کارداں و صاحب تجربه شده
میخواهم که برادران تو نیز صاحب وقوف شوند و در آخر قایم مقام من تو
خواهی بود القصه چون حکومت پرگنات بسلیمان و احمد قرار گرفت فرید آزرده
خاطر شده باتفاق برادر خود نظام باگره رفت و بخدمت دولت خاں لودهی
که از امراء و کبار بادشاه ابراهیم لودهی بود قرار گرفت و مدت مدید خدمت کرده
از خود راضی و خوشنود ساخت روزی دولت خاں گفت مطلب و مدعای
که داشته باشی بگو تا سر انجام کرده آید فرید گفت پدرم پیر شده و بدست سحر
و جادوی کنیز هندیه مبتلا است و از سبب استیلای آں کنیز همه جاگیر پدرم
خراب ست و سپاهیان نیز خراب و پریشان میباشند اگر آں پرگنات بما
هر دو برادر مرحمت شود یک برادر با پانصد سوار همه وقت در خدمت بادشاه
بوده دیگری بسر انجام سپاهی و رعیت خواهد پرداخت و نیز بخدمتگذاری پدر
بزرگوار قیام خواهد نمود دولت خاں روزی این سخن را بعرض بادشاه
ابراهیم لودهی رسانید بادشاه فرمود که آنکس بدمردیست که گله و شکوه از
پدر دارد دولت خاں این حرف بفرید گفته او را تسلی نموده که بار دیگر وقت
نیک ملاحظه نموده عرض خواهم کرد و چاره ساز تو خواهم شد و فرید بمزید
افزوده او را نگاه داشت و فرید را بهجت خوش خلقی و آشنائی و کرم و مروت
همه کس دوست گرفته و دولت خاں نیز در همه باب همراهی او مینمود تا آنکه پدر او

فوت شد و دولت خاں خبر فوت حسن را بعرض سلطان رسانیدہ پرگنات
پدر را بجاگیر فرید و برادرش گرفت و فرید با فرمان حکومت سہسرام و خواص
پور و ٹانڈہ بجاگیر رفت و بسر انجام سپاہی و رعیت مشغول گشت و سلیمان
تاب مقاومت نیاوردہ پیش محمد خاں سور کہ حاکم پرگنہ جونپور بود و
ہزار و پانصد سوار داشت رفت و از برادر شکایت کرد محمد خاں سور گفت
بابر بادشاہ ہندوستان آمدہ است و دریں زودی میان مغل و
بادشاہ ابراہیم جنگ خواہد شد اگر بادشاہ ابراہیم ظفر یافت ترا بخدمتش
برد و سفارش خواہم کرد سلیمان گفت اینہمہ انتظار نمیتوانم برد ما و مردم من
سرگردانند محمد خاں سور کس پیش فرید فرستادہ میان برادران بصلح دلالت
نمود فرید گفت کہ حصہ در سر سلیمان انچہ در حیات پدر بود حالا نیز قبول
دارم اما در حکومت لشرکت راضی نیستم چہ دو شمشیر در یک نیام و دو حاکم در
یک شہر آرام نگیرند و چوں مطلب شرکت در حکومت بود محمد خاں سور
سلیمان را دلجوئی نمودہ گفت خاطر جمع دار کہ حکومت را بزور از فرید گرفتہ
بتو خواہم داد و چوں فرید بریں سخن اطلاع یافت در فکر کار خود شدہ منتظر
معاملہ بابر بادشاہ با سلطان ابراہیم لودہی بود و چوں خبر کشتہ شدن
سلطان ابراہیم و فتح بابر بادشاہ شنید اندیشہ مند شدہ بملازمت بہار
خاں ولد دریا خاں لوحانی کہ ولایت بہار را فرو گرفتہ و لوائی شاہی افراشتہ
خود را سلطان محمد خطاب دادہ بود رفت و در سلک نوکران منتظم گشت
روزی سلطان محمد بشکار رفتہ بود ناگاہ شیری ظاہر شد فرید مقابلہ

آنرا بزخم شمشیر ہلاک ساخت سلطان محمد فریدرا نوازش فرمودہ بخطاب
شیر خاں بلند آوازہ گردانید و رفتہ رفتہ شیر خاں در خدمت سلطان محمد
قرب اختصاص تمام حاصل آمد و لا تعلقی کہ پسر خرد خود جلال خاں باو تفویض
فرمود۔ بعد از مدتی شیر خاں رخصت جاگیر گرفتہ بسبب اتفاق زیادہ از میعاد
ماند روزی سلطان محمد در مجلس گلہ از شیر خاں کرد کہ از دعدہ تخلف نمودہ
نمی آید محمد خاں حاکم جونپور فرصت دیدہ بعرض رسانید کہ او بغایت محیل و
مکار ست انتظار آمدن بادشاہ محمود بن سکندر لودہی دارد و بایں
حرف مزاج سلطان محمد را از و منحرف ساختہ گفت علاج آوردن او آنست
کہ بسلیمان نام برادرش کہ پدر در حیات خود او را قایم مقام خود داشت
و مدتیست کہ از و گریختہ با من میباشد اگر جاگیر شیر خاں باو دہند بہر آئینہ مضطر
شدہ دواں خواہد آمد سلطان محمد بواسطہ تحقیق سوابق شیر خاں بی تقصیر
ظاہری بتغیر جائد اور ضانداده محمد خاں سور فرمود کہ بروش مناسب میان
برادران جاگیر را قسمت کن و تسکین فتنہ و فساد بدہ محمد خاں سور بجاگیر
خود جانب جونپور آمدہ ساوی نام غلام خود را پیش شیر خاں فرستادہ
پیغام داد کہ برادران تو سلیمان و احمد مدتیست کہ پیش من میباشند و از
حصہ و رسد خود محروم اند لایق آنکہ حصہ ایشاں بدہی شیر خاں گفت ملک
روہ نیست کہ بلک کسی باشد مملکت ہندوستانست ہر کرا بادشاہ میدہد
جاگیر باو تعلق میدارد و تا امروز روش سلاطین چنان بود کہ آنچہ مال میت
چہ بود از روے شرع میان فرزندانش قسمت میکردند و ہر کرا شایستہ آمارت

میدانستند حکومت و سرداری با و میداوند بیت

ملک بمیراث نگیرد کسی تا نستاند بتیغ دودستی بسی

و من بحکم بادشاہ ابراہیم لودہی سہسرام و خواص پور ٹانڈہ را متصرف چوں ساوی غلام برگشتہ انچہ شنیدہ بود بمحمد خاں سور گفت محمد خاں برآشفتہ بساوی غلام گفت تمام جمعیت مرا با تفاق سلیمان و احمد باخود ببر و بضرب شمشیر شیر خاں را بدر کردہ ہر دو پرگنہ را تسلیم سلیمان و احمد کن عمجی کثیر نیز بکمک سلیمان و احمد گذاشتہ بیا انفاقاً دراں وقت از جانب شیر خاں ملک سکھہ نام غلام او کہ پدر خواص خانست وارو غہ خواص پور ٹانڈہ بود شیر خاں خبر آمدن ساوی و سلیمان و احمد شنیدہ بملک سکھ نوشت کہ در مقاومت و مدافعت تقصیر ننماید ساوی غلام و سلیمان و احمد چوں بظاہر خواص پور رسیدند ملک سکھ بجنگ برآمدہ بقتل رسید و لشکر شیر خاں متفرق شدہ بسہسرام آمدند و شیر خاں را تاب مقاومت نماندہ ارادہ رفتن بطرفی نمود چنانچہ بعضی گفتند پیش سلطان محمد بابیدرفت شیر خاں گفت کہ محمد خاں امیر کلاں اوست خاطر او را بجہت خاطر من از دست نخواہد داد پس رائے صائب او بران قرار گرفت کہ بخدمت جنید برلاس کہ از جانب حضرت بابر بادشاہ حکومت کڑہ و مانکپور داشت برود و برادرش نظام نیز ایں رائے را پسندید القصہ شیر خاں بعد از ارسال رسل و رسائل عہد و قول گرفتہ بملازمت سلطان جنید برلاس شتافت و پیش کش بسیار

گذرانیده مقرب گردید و از سلطان جنید فوجی آراستہ کمک گرفتہ بجاگیر
خود رفت و محمد خاں سور تاب مقاومت نیاوردہ بکوہ رہتاس گریخت
و ہر دو پرگنہ خود را شیر خاں با پرگنہ جونپور و دیگر پرگنات آں نواحی متصرف
در آوردہ کمکیان را بانواع خدمتگذاری نمودن گرداندن دلجوئی نمودہ
با تحفہ و ہدایای لایق بخدمت سلطان جنید برلاس فرستاد و اقوام و قبیلۂ خود
را کہ گریختہ بکوہ آمدہ بودند طلب نمودہ جمعیت خوب بہم رسانید و محمد خاں
سور پیغام نمود کہ غرض من انتقام از برادران بود شما را بجای عم خود میدانم از
تنگی کوہ برآمدہ پرگنات خود را متصرف شوند مرا پرگنات خود و آنچہ از خالصۂ
سلطان ابراہیم بدست آمدہ بس ست محمد خاں سور بجائے خود قرار گرفتہ
مرہون منت شیر خاں گردید و چوں شیر خاں را جمعیت خاطر دست بہم داد
نظام برادر خود را در جاگیر گذاشتہ خود بخدمت سلطان جنید برلاس بکڑہ رفت
اتفاقاً دراں ایام سلطان جنید بملازمت بابر بادشاہ میرفت او را ہمراہ خویش
بآگرہ برد شیر خاں ملازمت حضرت فردوس مکانی دریافتہ داخل دولت خواہان
شدہ و در سفر چندیری ملازم رکاب ظفر انتساب بود و چوں چند گاہ در لشکر
گذرانیدہ طرح و طور و سلوک و روش مغل را مشاہدہ کرد روزے با یاران خود
گفت کہ مغل را از ہندوستان بدر کردن آسانست ایشاں گفتند بچہ دلیل
میگوئی گفت بادشاہ ایشاں خود بمعاملات کمتر میرسد و با میر و وزیر را میگذارد
و وزراء بمقتضائے رشوت کارکردہ حق بادشاہی را بجائی آورند و عیب افغانان
آنست کہ باہم نفاق دارند اما اگر میر او دولت مساعدت کند نفاق از میان

الیشاں بردارم وکارِ خود بسازم یا آنِ او بریں داعیہ کہ دراں وقت محال
مینمود خنداں میکردند و تمسخر مینمودند تا آنکہ روزی در مجلسِ فردوس مکانی
بر سرِ سفرہ طبقِ ماہیچہ پیشِ شیر خاں نہادہ بودند و او در خوردنِ آں خود را
عاجز یافتہ ماہیچہ را بر روی نان برآوردہ بکار دیزہ ساختہ بارد رکاسہ کردہ از
قاشق خوردن گرفت حضرت بابر بادشاہ بر ینحال واقف شدہ بمیر خلیفہ گفت
کہ ایں افغانِ غریب کارے کردہ چوں از کارہائے کہ با محمد خاں سور کردہ بود
مطلع بود بر تدبیر وزیر کی او اشارہ رفت شیر خاں از ہمزبانیٔ بادشاہ با امیر
خلیفہ آگاہ شدہ اینقدر دانست کہ بنظرِ عبرت منظور ست و ایں معنی علاوہ
واہمہ کہ داشت شدہ ہمانشب از لشکرِ بادشاہ فرار نمودہ بجاگیر خود رفت و
بسلطان جنید برلاس نوشت کہ چوں محمد خاں سور بسلطان محمد گفتہ
میخواست کہ بر سرِ پرگناتِ من فوج فرستد مضطرب گشتہ بیرخصت بتعجیل
بجاگیر شتافتم و خود را از زمرۂ دولت خواہان بیروں نمیدانم القصہ چوں
شیر خاں از طرفِ مغل مایوس و متوہم شدہ بود با تفاقِ برادرِ خرد خود
نظام باز پیشِ سلطان محمد رفت سلطان محمد او را نوازش کردہ با تالیقیٔ
جلال خاں پسرش بطریقِ اوّل مقرر و مقرب گشت و دراں ایام بحسبِ تقدیر
سلطان محمد فوت شدہ جلال خاں پسرش کہ خرد سال بود قایم مقام پدر
شد و والدۂ جلال خاں لاڈو ملکہ نام مہمات را پیشِ خود گرفتہ با تفاقِ شیر خاں
حکم میراند و در ہمہ زودی مادرِ جلال خاں نیز فوت شدہ حکومتِ بہار
من حیث الاستقلال بشیر خاں قرار گرفت و مخدوم عالم نام از امرای

والئ بنگالہ کہ حکومتِ حاجی پور داشت باشیر خاں رابطۂ محبت و موافقت
بہم رسانیدہ سلطان محمود والئ بنگالہ از وخاطر گرگوں کردہ قطب خاں
حاکم ولایتِ منگیر را بتسخیرِ ولایتِ بہار و استیصالِ شیر خاں و مخدوم
عالم گسیل کرد و شیر خاں ہر چند در صلح زد و ملایمت نمود فائدہ نکرد آخر
با تفاقِ افغاناں دل بر مرگ نہادہ قرار بجنگ داد و چوں فریقین
بہم رسیدند جنگی عظیم شدہ قطب خاں کشتہ شد و شیر خاں غالب
آمدہ فیل و خزانہ و حشمِ بنگالہ را متصرف گشت و بیش از پیش صاحبِ
قوت شدہ ازیں جہت لوحانیاں از رشک و حسد با شیر خاں در مقامِ
نفاق شدند و قصدِ کشتنِ او کردہ دراں باب با جلال خاں کہ او نیز از
لوحانیاں بود کنکاش کردند و جمعی از متعلقانِ جلال خاں شیر خاں را
ازاں حال آگاہی بخشیدند شیر خاں بجلال خاں گفت کہ امرای شما از
روی حسد با من در مقامِ نفاق اند اگر شما در علاجِ ایں امر سعی ننمایید
مرا بالضرورت از خدمتِ شما جدائی اختیار باید کرد جلال خاں گفت بدانچہ
صلاحِ تو باشد من ازاں بیروں نیستم شیر خاں گفت کہ ایشاں را دو فرقہ باید
ساخت یکی را بنا بر تحصیلِ زر بسرِ کنات روانہ باید کرد و دیگری را مقابلِ حاکمِ
بنگالہ باید فرستاد و بعدہ در محافظتِ خود بنوعی کوشید کہ جلال خاں
و لوحانیاں از دفعِ او عاجز شدہ قرار دادند کہ بخدمتِ سلطان محمود
والئ بنگالہ رفتہ نوکریش اختیار نمایند و ولایتِ بہار را پیش کش نمایند
پس لوحانیاں و جلال خاں شیر خاں را بہانۂ آنکہ در مقابلِ مغل باشد

در بہار گذاشتہ خود پیش سلطان محمود فرستند و او ابراہیم خاں
پسر قطب خاں را بکمک داوہ بسر شیر خاں فرستاد و شیر خاں در قلعہ
کہ از گل ساختہ بود متحصن شدہ ہر روز جمعی را بجنگ میفرستاد زد و
خورد میکردند تا آنکہ ابراہیم خاں مدد دیگر از حاکم خود طلبید شیر خاں بر طلب
کمک مطلع شدہ مردم خود را بجنگ صف مستعد ساخت و وقت
بامداد مردم خود را مہیا نمودہ از قلعہ بیروں آمد و لشکر بنگالہ ہم صف
پیادہ و سوار و آتشبازی و فیلان ترتیب دادہ مقابلہ نمودند شیر خاں
فوجی از مردم خود در برابر ایشاں داشتہ مردم چیدہ و گزیدہ را عقب
پشتہ مخفی ساخت و قرار داد کہ باقی فوج مقابل غنیم تیر اندازی
نمایند و پشت دادہ روئے بگریز نہند تا سواران ایشاں بجہت تعاقب
از میان توپخانہ برانیند و چوں چنیں کردند لشکری کہ مخفی بود یکبارہ
حملہ آوردہ و ما را از روزگار بنگالیاں برآورد و ابراہیم نیز بسنت پدر
کار کردہ بقتل رسید و جلال خاں نیم جانی بتگ پا بیروں برد بہ بنگالہ
رفت و تمامی فیلان و توپخانۂ بنگالیاں بدست شیر خاں در آمدہ
ملک بہار نیز صاف گشت و استعداد شاہی بہم رسید و گویند
دراں ایام تاج خاں نامی از جانب بادشاہ ابراہیم لودہی بحکومت قلعہ چنار
اشتغال داشت و او را زنی بود لاڈو ملکہ نام عقیمہ کہ تاج خاں را
نہایت محبت با او بود و پسران تاج خاں کہ از زنان دیگر بودند از
کمال رشک و حسد در مقام کشتن لاڈو ملکہ شدہ شبے یکے از پسران کہ

کلاں نزاز ہمہ بود شمشیرے بلاڈو ملکہ انداخت وزخم کاری نیامدہ
غوغا شد کہ لاڈو ملکہ را کشتند تاج خاں باشمشیر برسینہ خود را بدانجا
رسانیدہ قصد پسر کرد وچوں پسر یقین دانست کہ از دست
او خلاصی ممکن نیست بر قتل پدر مبادرت نمود وشمشیر آں بے سعادت
کارگر افتادہ تاج خاں کشتہ شد چوں پسران تاج خاں سرانجام
قلعہ وسپاہ نتوانستند نمود ہر آئینہ شیر خاں کہ در ہمسائگی بود بریں
معنی اطلاع یافتہ بمیر احمد ترکمان کہ عمدۂ نوکران تاج خاں خالوئے
لاڈو ملکہ بود در باب تادیب پسران بے ادب سخن درمیان آورد و
بعد آمد وشد رسولاں قرار براں گرفت کہ شیر خاں لاڈو ملکہ را
در حبالۂ نکاح خود در آوردہ قلعہ چنار را متصرف گردد پس شیر خاں
عقد با لاڈو ملکہ نمودہ قلعہ را مع خزاین ودفاین متصرف گشت نظم

چو ہنگام رسیدن در درنگ ہمدم خود کند کام دل آہنگ
ازاینجا میرساند دیدہ را نور کہ نظارہ میسر نبود از دور

ودر خلال ایں احوال بادشاہ محمود بن بادشاہ سکندر لودھی
از صدمۂ افواج فردوس مکانی بابر بادشاہ پناہ برانا سنگا بردہ
بالتفاق رانا سنگا وحسن خاں میواتی ودیگر زمینداران بسر
فردوس مکانی بابر بادشاہ آمدہ در نواحئ قصبۂ جالوہ جنگ
کردہ شکست خورد چنانچہ در محل خود ثبت گردید و بادشاہ محمود
در حوالئ چیت پور روز لشب می آورد اتفاقاً اکثر امرائے لودہی کہ در

ولایت پٹنہ اجتماع داشتند کس بطلب بادشاہ محمود فرستادند
و او آمدہ بسعی امرا باز بمسند حکومت پٹنہ جلوس نمود و از انجا با
لشکر گران بولایت بہار در آمد شیر خاں چوں دید کہ افغانان را
از متابعت بادشاہ محمود چارہ نیست ناچار بملازمت او رفتہ اطاعت
و انقیاد نمود و امرائی بادشاہ محمود ولایت بہار را در میان ہم تقسیم
نمودہ پارۂ بشیر خاں گذاشتند و عذر خواہی نمودہ گفتند کہ ہرگاہ
ولایت جونپور را از تصرف اہل مغل برآوریم باز تمامی ولایت بہار از تو
خواہد بود شیر خاں دریں باب قبول نمود از بادشاہ محمود گرفت و بعد از
مدتی جہت سرانجام لشکر خصت جاگیر گرفتہ بسہسرام آمد دریں وقت
کہ بادشاہ محمود بقصد جنگ مغل و گرفتن ولایت جونپور میرفت
کس بطلب شیر خاں فرستاد و جواب نوشت کہ متعاقب سرانجام
لشکر نمودہ میرسم امرای بادشاہ محمود گفتند شیر خاں بس حیلہ
ست و مکار لایق آنکہ بجاگیرش رفتہ او را بہمراہ بگیریم بادشاہ
محمود با لشکر خود متوجہ جونپور شد و امرائی جنت آشیانی کہ در جونپور
بودند تاب مقاومت نیاوردہ بدر رفتند جونپور در آں نواحی تہ و بالا
افغانان در آمدہ تا ولایت مانکپور را زدہ متصرف شدند در آں وقت
حضرت جنت آشیانی در نواحی کالنجر تشریف داشتند و چوں غلبہ
طغیان افغانان بمسامع علیہ رسید عنان عزیمت بصوب دفع افغانان
معطوف ساخت بادشاہ محمود و بائن و بایزید و دیگر امرای افغان

در برابر آمدہ مقابلہ نمودند چوں شیر خاں از سرداری و کلانتری ببّن
و بایزید در تاب بودہ میخواست کہ خود بزرگ شود و از روش کار
غایبانہ مغلاں برائی العین مشاہدہ مینمود در خفیہ بہ میر ہندو بیگ کہ از
امرای کبار و سپہسالار مغل بود پیغام داد کہ چوں من پروردہ نعمت
فردوس مکانم در وقت جنگ سبب ہزیمت افغانان خواہم شد
چنانچہ در روز جنگ با فوج خود طرح دادہ بکناری رفت و جنت آشیانی
بفتح و فیروزی اختصاص یافتہ پادشاہ محمود بدحال بولایت پٹنہ
رفت و گوشہ گرفتہ ترک سپاہگری کرد تا آنکہ در سنہ تسع و اربعین
و تسعمایۃ بولایت اودلیسہ رفتہ در انجا وفات یافت و جنت آشیانی
بعد از فتح متوجہ آگرہ شدہ امیر ہندو بیگ را پیش شیر خاں فرستاد
کہ قلعہ چنار را بوی سپارد شیر خاں در دادن قلعہ عذر آوردہ و
امیر ہندو بیگ برگشتہ بملازمت آمد و چوں این خبر بجنت آشیانی
رسید متوجہ قلعہ چنار شدہ جمعی از امرا را پیشتر فرستاد تا قلعہ را
محاصرہ نمودند شیر خاں عریضہ ارسال داشت کہ من بتوجہ و امداد
حضرت فردوس مکانی بابر بادشاہ بمرتبہ حکومت رسیدم و در
جنگ بادشاہ محمود و بایزید سبب فتح آں حضرت شدم
بادشاہ اگر چنار را بمن مسلم دارد قطب خاں پسر خود را با فوج بخدمت
فرستادہ لوازم خدمتگزاری بتقدیم میرسانم و چوں دراں یورش
غلبہ و استیلائے مہادر شاہ گجراتی بمسامع عز و جلال رسیدہ بود

دریں وقت مدارالایق نمودہ عرضش بدرجۂ قبول افتاد و شیر خاں قطب خاں
را با علیسیٰ خاں حاجب کہ بمنزلۂ وزیر او بود بملازمت فرستاد و جنت آشیانی
مراجعت نمودہ بمہم بہادر شاہ گجراتی پرداخت القصہ قطب خاں با
پانصد سوار در رکابِ آنحضرت بود لیکن از گجرات گریختہ پیش پدر آمد و
دریں مدت شیر خاں فرصت یافتہ ولایتِ بہار را مصفا ساخت و لشکر
بہ بنگالہ کشید امرای بنگالہ در مقامِ محافظتِ گڈہی شدہ یکماہ جنگ کردند آخر الامر
گڈہی بتصرفِ شیر خاں در آمدہ بولایتِ بنگالہ رفت و بادشاہ محمود بنگالی
طاقتِ جنگ نیاوردہ در حصارِ گور متحصن شد و شیر خاں مدتی بمحاصرہ مشغول
گشتہ چوں یکے از زمینداران بہار فتنہ انگیختہ بود بجانبِ بہار برگشت و خواص
خاں و دیگر امرائے خود را بتسخیرِ بنگالہ گذاشت و چوں مدتِ محاصرہ بطول
انجامید و غلہ در شہر نایاب شد ناچار سلطان محمود از راہِ کشتی گریختہ
بجاجی پور رفت و شیر خاں خاطر از فتنہ و فسادِ بہار جمع ساختہ دنبالِ
سلطان محمود نمود و او جنگ کردہ زخمی از معرکہ گریخت و بنگالہ بتصرفِ
شیر خاں در آمدہ عروسِ آں مملکت را در آغوش کشید و چوں جنت
آشیانی از سفرِ گجرات معاودت نمودہ باگرہ آمد در دفعِ شیر خاں را اہم دانستہ
رایاتِ جہانکشا بطرفِ چنار بحرکت در آمد جلال خاں کہ در قلعۂ چنار
بود و غازیخاں سور و جمعِ دیگر را بحراستِ قلعہ گذاشتہ خود بجانبِ کوہستانِ
چہار کھنڈ رفت و چوں شش ماہ از محاصرۂ قلعہ چنار گذشت رومی خاں
کہ صاحب اہتمامِ توپخانۂ بادشاہی بود در دریا سرکوبہا ساختہ قلعہ بتصرفِ

سپاہِ مغل در آمدو بادشاہ محمود کہ زخمدار از معرکۂ شیر خاں گریختہ بود
دریں وقت بملازمتِ بادشاہ مشرف شد جنت آشیانی دوست بیگ
را در قلعہ گذاشتہ متوجہ شیر خاں شد و جلال خاں و خواص خاں و
اکثر لشکرِ خود را بمحافظتِ گڑہی کہ سرحد بنگالہ است فرستاد جنت
آشیانی جہانگیر قلی بیگ و دیگر امرا را پیشتر روانہ فرمود و جلال خاں
و خواص خاں کہ در گڑہی بودند با ایشاں جنگ کردہ غالب آمدند
جنت آشیانی دیگر بار افواج فرستاد و خود نیز از عقب بسرعت رسید
و فتح گڑہی شدہ جلال خاں پیشتر بدر رفت و چوں جنت آشیانی از
گڑہی گذشت شیر خاں شہر کور را خالی کردہ بجانب چہار کھنڈ رفت و
بواسطۂ قرب جوار در اندیشۂ تسخیر قلعۂ رہتاس گردید تا زن و فرزند خود را
در آنجا گذاشتہ بفراغ بال باقلیم ستانی و جنگ جنت آشیانی پردازد و
از انجا کہ گرفتنِ آں قلعہ بجبر و قہر امکانِ عقلی نداشت متوسل و متشبث
بدامنِ حیلہ و تدبیر گشتہ کسان نزدِ راجۂ آں حصنِ فلک اساس کہ راجہ
سہرکشن نام داشت فرستادہ پیغام کرد کہ ولایتِ بہار بغایت شکست
و لشکرِ بسیار نزدِ من جمع آمدہ ازیں سبب ارادۂ تسخیرِ ولایتِ بنگالہ دارم
و خاطر بسببِ قرب جوارِ مغلاں جمع نیست اکنوں اعتماد بر یاری و دوستی
تو کردہ اہل و عیال خود و سپاہیانِ خود را میخواہم کہ بقلعۂ تو فرستم
و خاطر جمع بہ بنگالہ در آیم راجہ از قبولِ ایں ملتمس سر باز زد و شیر خاں یکبارہ
مردم سخنداں مع تحف و ہدایا بخدمتِ راجہ و وکلائے او فرستادہ

پیغام نمود کہ بجز عورات و خزانہ چیزی دیگر نخواہم فرستاد و اگر فتح بنگالہ نصیب شدہ بسلامت معاودت نمودم ادائی حق شفقت شما بوا جبی خواہم کرد و اگر قضیہ برعکس باشد باری عیال و اموال من نزد شما ماند نہ بدست مغلان کہ دشمن قدیم اند افتد راجۂ آں حصار بطمع آنکہ خزانہ باد آورد بدستش می آید قبول کرد و شیر خاں ہزار ڈولی ترتیب دادہ بطریقی کہ در ہندوستان عورات را از جائی بجائی در ڈولی نشانیدہ و بر قع انداختہ میبرند در ہر ڈولی بجای زنی دو مرد مردانہ در آوردہ و پانصد کس دیگر را بردوش مزدوراں بدرۂ زر بر سر نہادہ و چوبدستی بجائی عصا در دست ہر کدام دادہ بہانۂ قلعہ فرستاد و چوں در چند ڈولی کہ پیش میبرند جمعے از سرداراں نشاندہ بود و خواجہ سرایاں نیز ہمراہ بودند راجہ و متعلقانش غافل مطلق شدہ تفحص و تجسس نمودند و مال و منال را ملک خود تصور کردند و در بالا بردن تعجیل نمودند و بعد ازانکہ ڈولی ہای تحویلی کہ راجہ برائے آنہا تعیین کردہ بود رسیدند کہنہ گرگان ڈولی نشین کہ راجہ ایشاں را زن تصور کردہ بود با شمشیر ہای آبختہ مردانہ بدر دویدند و مزدوراں پول سیاہ را کہ مانند زر سرخ بر سر داشتند افگندہ چوبہا علم کردند و روی بدروازہ آوردہ بار اجہ ہرکشن و مخصوصان او کہ در کمال غفلت بودند بجنگ پیوستند دراں اثنا شیر خاں کہ لشکر خود را مستعد و مکمل کردہ گوش برآواز بود خود را بشتاب سحاب وار بدروازہ ہا رسانید و چوں دروازہ را کشادہ دید با اکثر مردم خود بدروں در آمد و راجہ ہرکشن کہ با جمعے از مخصوصاں خود لحظۂ بجنگ ایستاد و آخر چوں دانست کہ کار از دست

رفتہ است دروازۂ عقب قلعہ را کشادہ بہزار مشقت نیم جانی بتنگ پا بیروں
بردہ مثل ریہتاس قلعۂ کہ در ربع مسکوں نظیر ندارد باخذ این دفائن بایں
سہولت بتصرف شیر خاں در آمد و قبل ازاں در سنوات سابق نصیر خاں فاروقی
حاکم خاندیس ہمیں مکر و تدبیر قلعۂ اسیر را از اسا ہیر گرفتہ بود و ریہتاس بے مبالغہ
و اغراق در استحکام بمدیست کہ مسافران ربع مسکوں مانند آں نشان نمیدہند
القصہ اکثر بقاع و قلاع ہندوستان بنظر مولف در آمدہ است اما ہیچ ریہتاس
قلعۂ دیدہ نشدہ الغرض در حوالی قلعۂ بہار بر زیر کوہی رفیع واقع شدہ در عرض
و طول زیادہ از پنج کروہ واز دامن کوہ تا دروازۂ قلعہ یک کروہ راہ بیشتر ست
و در اکثر اماکنہ انحصار بسیار آثار چشمہای آب خوشگوار موجود ست بلکہ در مکانی
کہ چاہ میکنند بعد از حفر یک ذراع یا دو ذراع چشمۂ آب شیریں پدیدار میگردد
و ہر کرا نظر بران قلعہ می افتد بے اختیار بر زبان می آورد کہ از بدایع صنائع آفریدگار ست و بنا بر آنکہ طائر ہمت ہیچ یک از بادشاہان عالی مقدار در ہوائے
تدبیر تسخیر آں قلعہ پرواز نکردہ بود بتصرف شیر خاں در آمد افغانان قوی دل
شدہ اہل و عیال خود را دراں قلعہ در آوردہ اسباب قلعہ داری بر وجہ اتم
سامان نمودند۔ بیت

بچارہ کشادہ شود کار سخت بمدت برآید بہار از درخت

و جنت آشیانی مدت سہ ماہ در شہر کور کہ در کتب سلف بلکھنوتی مذکور ست
توقف نمودہ بعیش و عشرت گذرانید دریں وقت خبر رسید کہ ہمایوں میرزا
در آگرہ و میوان علم بغی و مخالفت افراشتہ خطبہ بنام خود خواندہ شیخ

بہلول را بقتل رسانید آنحضرت جہانگیر قلی بیگ را با پنجہزار سوار انتخابی در کور گذاشتہ مراجعت فرمود وچوں لشکر بادشاہی از کثرت باراں وگل ولائی بسیاماں شدہ اکثر اسپان سپاہیان سقط شدہ بودند نہایت بے سرانجامی بحال مردم راہ یافتہ بود شیر خاں فرصت غنیمت شمردہ با لشکری زیادہ از مور و ملخ بر سر راہ آمد و در نواحی جوسار مقابلہ نمود و گرد لشکر خود قلعہ ساختہ نشست و بعد از رسل ورسائل شیخ خلیل نام شخصی را کہ مرشد خود میدانست بخدمت جنت آشیانی فرستادہ پیغام داد کہ ولایت بہار را تا گڈہی بتصرف اولیای دولت گذاشتہ خطبہ وسکہ بنام نامی آں حضرت بیسازم نظر بریں چوں مقدمہ صلح قرار گرفت لشکریان بادشاہی نسبت بیگر روزہا بیدغدغہ شدند و آب جوسار را پل بستہ در فکر عبور گشتند شیر خاں ایشاں را غافل یافتہ وقت شب ایلغار فرمود و قریب بصبح در سنہ ست واربعین وتسعمائۃ بالشکری آراستہ و فیلان کوہ پیکر بجنگ آمد افواج بادشاہی را فرصت ترتیب نشدہ شکست افتاد و جنت آشیانی در کمال پریشانی متوجہ آگرہ شد بیت

ہمہ سال گوہر نخیزد ز سنگ گہی صلح سازد جہاں گاہ جنگ

وشیر خاں مراجعت نمودہ بہ بنگالہ رفت وجہانگیر قلی بیگ با لشکری کہ در آنجا بودند بدفعات با او جنگ کردہ چوں زوری نداشتند خود را عاطف تیغ شیر خاں ساختند و شیر خاں خود را شیر شاہ خطاب دادہ سکہ وخطبہ بنام خود ساخت وسال دیگر باغوا جہ شوکت تمام متوجہ آگرہ شد و دریں وقت کہ بیگانہ را یگانہ باید ساخت کامران میرزا از خدمت جنت آشیانی جدا شدہ بلاہور رفت و

امرای جغتائی بداں سبب کہ بادشاہ تربیت ترکمانان مینماید و در عزت ایشاں
میکوشد نفاق کردہ بنیادِ مخالفت مینہادند چنانکہ گذشت و با وجود ایں حال
جنت آشیانی از آگرہ بقنوج شتافتہ از آب گنگ گذشت و دریں محل لشکرِ
مغل بعدد ہزار و لشکرِ افغانان بہ پنجاہ ہزار سوار میرسید بالجملہ در روز عاشورہ
سنہ ۹۴۷ سبع و اربعین و تسعمایۃ لشکرِ مغل کوچ کردہ ارادۂ فرود آمدنِ منزل
داشتند کہ شیر شاہ صف آراستہ بجنگ پیش آمد و لشکرِ مغل بی جنگ ہزیمت
یافتہ جنت آشیانی در آب اسپ انداخت و بجنت تمام بدر آمدہ متوجہ لاہور شد
و چوں شیر شاہ تا لاہور تعاقب نمود جنت آشیانی بجانب سندروال شتافت و
شیر شاہ تا نوشاب و بہلول نمود و اسمٰعیل خاں و غازی خاں و فتح خاں بلوچ
و دیگر امرائے کہ سر و پا ملاحظہ کردہ بودند آمدہ شیر شاہ را دیدند و شیر شاہ کوہستان
خندہ و چالی کوہ بالبنات را ملاحظہ کردہ در جائی کہ قلعہ ضرور بود طرح قلعہ
انداخت و موسوم بہ پتاس کرد و دریں وقت خواص خاں غلام خود را کہ بسبعی
و مردانگی او نزد پادشاہی بکف آوردہ بود امیر الامرا گردانیدہ عشرِ ممالکِ
محروسہ بہ قطاعِ وی مقرر فرمود و او را بہ ہیبت خاں نیازی و لشکری بسیار
در آنجا گذاشتہ بجانب ہندوستان مراجعت کرد چوں بآگرہ رسید شنید کہ خضر خاں
شیروانی کہ از جانب او عاملِ بنگالہ بود دختر سلطان محمود بنگالی را بعقد در آوردہ
در نشست و بر غاست بطریق بادشاہان سلوک مینماید شیر شاہ گفت علاج
واقعہ پیش از وقوع باید کرد و لہذا ایں مہم را واجب دانستہ بجانب بنگالہ نہضت
فرمود و خضر خاں شیروانی باستقبال آمدہ مجوس گشت و شیر شاہ ولایت

بنگالہ را بچند کس قسمت نمودہ ملوک طوائف ساخت و قاضی فضل را کہ از علمای ولایت کرہ بود و بحسن دیانت و امانت اتصاف داشت و در السنہ وافواہ بقاضی فضیح مذکور ست ایں ولایت گردانیدہ صلاح و فسادِ ملک را در قبضۂ اقتدار او گذاشت و مراجعت نمودہ باگرہ آمد و در سنہ ۹۴۹ تسع واربعین و تعمایۃ بعزم تسخیر ولایت مالوہ حرکت کرد چوں بگوالیار رسید شجاعت خاں فرمان کہ از امرائی او و پیشتر بمحاصرۂ قلعہ گوالیار تعین شدہ بود و ابو القاسم بیگ را کہ از قبل جنت آشیانی در قلعہ بود برآوردہ قلعہ را بتصرف دیوانیان شیر شاہی درآورد و شیر شاہ چوں بمالوہ رسید ملو خاں حاکم مالوہ کہ از غلامان سلاطین خلج بود از راہ صلح درآمدہ پی طلب بایلغار آمد و او را دیدہ و ہم بعد از چند روز از ہراسے کہ بر خاطر او استیلا یافت راہ فرار پیش گرفت و شیر شاہ حاجی خاں را بحکومت مالوہ گذاشتہ و شجاعت خاں را نیز در سرکار سیوا س جاگیر دادہ بہا نجا گذاشت و خود متوجہ رن تھنبور گردید ملو خاں بعد از رفتن شیر شاہ باز بمالوہ آمد و با حاجی خاں و شجاعت خاں جنگ کردہ شکست یافتہ بدر رفت و چوں فتح بنام شجاعت خاں شدہ بود شیر شاہ حاجی خاں را طلبیدہ حکومت مالوہ بر شجاعت خاں مسلم داشت و خود بنواحی رن تھنبور رسید و ایلچیان چرب زبان را فرستادہ قلعہ را از گماشتگان سلطان محمود لودہی بصلح گرفت و از انجا باگرہ آمد گویند چوں خبر جنگ و فرار ملو خاں بشیر شاہ رسید بدیہہ ایں مصرع خود خواند ؎ باباچہ کردی دیدی ملو غلام گیدی و شیخ عبد الحی ولد شیخ جمالی مصرع دیگر گفت ؎ مصرع

قولیست مصطفےٰ ارالاخر فی العبیدی

بالجملہ شیر شاہ مدت یکسال در آگرہ قرار گرفتہ سر انجام لشکر و ملک نمود و
بہیبت خاں حکم فرستاد کہ ملتان را از تصرف بلوچان برآورد و او رفتہ با فتح
خاں بلوچ جنگ کرد و غالب شد ملتان را مسخر ساخت و شیر شاہ رعایت
او کردہ وی را خطاب اعظم ہمایوں داد و در سنہ ۹۵۰ خمسین و تسعمایۃ پور مل ولد راجہ
سہدی پور میہ در قلعہ رایسین علم غلبہ استیلا افراشتہ اکثر پرگنات آں نواحی
را متصرف شد و دو ہزار عورت مسلمہ را در حرم خود نگاہ داشتہ و در زمرہ پاتران
رقاص انتظام داد ازیں سبب عرق حمیت شیر شاہی بحرکت در آمدہ بتسخیر قلعہ را
پسین پرداخت و چوں مدت محاصرہ بامتداد کشید شیر شاہ سخن صلح در میان
آوردہ با پورمل عہد و پیمان بست کہ باو ضرر جانی نرساند و پورمل با زن و فرزند
و چہار ہزار راجپوت ناگاہی از قلعہ برآمدہ بیرون منزل کرد و از علمای وقت میرزا
رفیع الدین صفوی با وجود عہد و پیمان فتوی بقتل پورمل داد شیر شاہ تمام
لشکر و فیلان کوہ پیکر آراستہ بر سر پورمل فرستاد تا از اطراف لشکر او را در میان
گرفتند پورمل و راجپوتان دل بر مرگ نہادہ کارستانی کردند کہ داستان رستم
و اسفندیار باز بچہ شد و پروانہ وار خود را بر دم تیغ و تیر دوندان فیل بیحابا بدالسپان
زدند کہ جلد بازن و فرزند خود را کشتند و سوختند و شیر شاہ مراجعت نمودہ
باگرہ آمد و چند ماہ قرار گرفت و بتازگی سر انجام لشکر نمودہ متوجہ تسخیر ولایت
مارواڑ گردید و در ہر منزل گرد لشکر را بخندق و قلعہ استحکام میداد و لوازم
حزم و احتیاط بتقدیم میرسانید و چوں بزمین ریگستان رسید و بستن قلعہ

متعذر گشت بفکر صائب و اندیشۂ درست بفرمودتا جوالہا پر ریگ ساختہ
بالائے ہم میگذاشتند و قلعہ میساختند اول بر سر مالدیو کہ حکومت ولایت ناگور
وجودپور داشت و در میان راجہای ہندوستان بکثرت لشکر و حشم ممتاز
بود رفت و قریب پنجاہ ہزار سوار راجپوت در ظل رایت رای مالدیو جمع گشتہ
مدت یکماہ در نواحی اجمیر در برابر شیر شاہ نشست و ہیچ کدام در جنگ پیش
دستی نمی نمودند و شیر شاہ جمعیت او را بخاطر آوردہ از آمدن خود پشیمان
گشت و چون مالدیو وارث آن مملکت نبود بلکہ خروج نمودہ بتغلب بر جہا
آنجا دست یافتہ بود در ہر آینہ راجہا فرصت یافتہ نزد شیر شاہ آمدند و بہ
مشورت شیر شاہ کتابات از زبان امرای مالدیو بخط ہندوی بشیر شاہ
نوشتند کہ ما بنا بر ضرورت در ین مدت اطاعت مالدیو میکردیم و بجفائے
او ساختہ منتظر لطیفۂ غیبی بودیم الحمد للہ کہ مثل تو بادشاہی متوجہ ایں
صوب گشت تا انتقام چندین سالۂ ما را ازو بکشد پس ہرگاہ لشکر ظفر اثر
اسلام نزدیک برسد ما از راجۂ مالدیو جدا شدہ بموکب عالی ملحق میگردیم
و بر وفق ہمان مکاتیب نیز از زبان شیر شاہ نوشتند کہ انشاء اللہ تعالیٰ
بعد از فتح و مغلوبیت مالدیو شما را معزز و مکرم داشتہ جمیع اقطاع موروثی
آبا و اجداد شما را بشما ارزانی میداریم باید کہ خاطر جمع داشتہ در اظہار لوازم
دولتخواہی خود را معاف ندارید پس آن کتابات مزوّر را بلطائف الحیل بدست
مالدیو انداختند و مالدیو کہ ہمیشہ از زمینداران امرای خود اندیشہ و دغدغہ
در خاطر داشت از مطالعۂ مکاتیب ہراسان شدہ با آنکہ سہ چہار منزل

بقصدِ جنگ پیش آمده بود توقف نمود و کونهیا نام کدا زامرائی او د بکثرت
سپاه و وفورِ شجاعت از همه سردم امتیاز داشت در پیش رفتن و جنگ کردن
مبالغه بسیار بجاے آورد چوں یکی از کتابات منام کونهیا بود و یقین مالدیو
شد کہ او برائی مصلحتِ خود ترغیبِ قتال مینماید تو همش زیاده شده عازم مراجعت
گشت و کونهیا و دیگر امرای او هر چند نصیحت کردند سود مند نیفتاد و ایشاں
چوں بر مضمونِ کتابات حیله آمیزِ شیر شاه مطلع شدند از تهمتِ بیوفائی
کہ در مذهبِ همه کس خصوص راجپوتانِ اصیل ننگ و عار است اندیشیده باتفاق
بمالدیو گفتند کہ دوستخواهی و اخلاص ما چوں معمول بر نفاق میشود واجب و لازم
ست کہ برائی دفعِ مظنهٔ تو با شیر شاه چنداں حرب نمائیم کہ فتح کنیم یا کشته شویم
و باین قرارداد خواهی نخواهی وداع کرده وقتِ شب کہ مالدیو کوچ کرده بولایتِ
دور دستِ خود میرفت کونهیا و دیگر امرای بزرگ با ده و دوازده هزار سوار کہ در
جمیعِ معارک از ایشاں آثارِ مردانگی بظهور رسیده بود با عزم شبیخوں بجانبِ
لشکرِ شیر شاه روان شدند و راه غلط کرده در روز بلشکرگاهِ شیر شاه رسیدند
و از کمالِ حمیت و غیرت با افغانان کہ بی اغراق هشتاد هزار سوار بودند بجنگ
ایستاده مصاف دادند و اکثر افواجِ افاغنه را بهم زده نزدیک بآں رسیده
بود کہ شیر شاه فرار نماید ناگاه یکی از امرای عمدهٔ افغان موسوم بجلال خاں جلوانی
و معروف بشجاعت و کارداني با لشکرِ تازه زور رسیده و هم از گرد راه بر راجپوتان
حمله آورده سلکِ جمعیتِ ایشاں را از هم پاشید و کونهیا و دیگر راجپوتان کشته
شدند و شیر شاه کہ بر شکست متیقن شده بود ظفر یافته بر زبان آورد کہ برائی

یک مشت ارزن باد شاهی ہندوستان را برابر داده بودیم چه که در ملک مالدیو
بسبب کثرت ریگ وکمی آب مثل دیگر ممالک ہندوستان گندم وجو وتخم
ونیشکر وتنبول وبرنج خوب نمیشود واکثر مزروعات ایشان ارزن است که
بزبان ہندی آنرا باجره گویند ونیز مالدیو از جنگ امرائے بیگناه وقتل ایشان
بتزویر وحیلهٔ افغانان مطلع شده تاسف بسیار خورد وناکام بکوہستان جودپور
گریخت وشیر شاه بعد ازین فتح که نذر خود بازوئے او بود بقلعهٔ جیتور رفته بصلح
گرفت ومراجعت کرده پرتنبهور آمد وچون قلعهٔ رنتهور را بجاگیر عادل خاں پسر
بزرگ خود داده بود عادل خاں چند روز رخصت گرفت تا بسیر قلعه وسر انجام
آذوقه نموده متعاقب آمد وشیر شاه ازانجا بجانب قلعهٔ کالنجر که محکم ترین
قلاع ہندوستان است نهضت کرد وراجهٔ کالنجر باسطهٔ بد عهدی که در باب
پورنمل دیده بود اطاعت نکرده در مقام مخالفت شد شیر شاه قلعه را مرکز
وار در میان گرفته بساختن نقب وسرکوب وساباط اشتغال نمود وچون
ساباط بقلعه رسید شیر شاه از اطراف جنگ انداخت ودر جائے که خود ایستاده
بود مردمان حقهای پر باروئے تفنگ باندرون قلعه می انداختند اتفاقاً یک حقه
بر دیوار قلعه خورده برگشت وشکسته درمیان حقهای دیگر افتاد وآتش در
گرفته شیر شاه با شیخ خلیل مرشد خود وملا نظام دانشمند ودریا خاں شروانی
سوختند وشیر شاه بآں حالت خود را بمورچال رسانید وہر لحظه که نفس میکشید
وشعور بهم میرسانید فریاد کرده لشکر را بجنگ ترغیب مینمود ومقربان خود را
بتاکید واهتمام تمام بجنگ میفرستاد ودر آخر آنروز که دوازدهم ربیع الاول ۹۵۲

اثنی وخمسین وتسعمائۃ بود خبر فتح قلعہ شنیدہ ودیعت حیات سپرد نظم

زروزگار ہمیں حالتم پسند آمد کہ خوب رشت وبد و نیک درگذرد یدم
بریں صحیفۂ مینا زخانۂ خورشید نگاشتہ سخنی خوش بآب زر دیدم
کہ ای بدولت دو روزہ گشتہ مستظر مباش غرۃ کہ از تو بزرگتر دیدم

شیر شاہ پانزدہ سال در امارت گذرانید و پنجسال بادشاہی بلاد ہندوستان کرد بعقل وتدبیر صائب امتیاز تمام داشت وآثار پسندیدہ بسیار گذاشت چنانچہ از بنگالہ وستارگانو تا آب سند کہ بآب نیلاب اشتہار دارد یکہزار و پانصد کروہ است ودر ہر یک کروہ سرائی ساختہ چاہ ومسجد از خشت پختہ و گچ پرداختہ معوذن ومقری وامامے مقرر نمودہ آنہارا وظیفۂ معین کرد ودر ہر سرایک دروازہ طعام پختہ وخام برای مسلمانان ودر دروازۂ دیگر کدلک برای ہندوان مقرر نمودہ کہ دایم میرسانیدند تامسافران عسرت نکشیدہ باشند ودر ہر سرا دو اسپ بام کہ بزبان ہندی ڈاک چوکی گویند نگاہداشتہ کہ ہر روز خبر نیلاب واقصای بنگالہ باو میرسید ودریں راہ از ہر دو جانب خیابان از درختان میوہ دار از قسم کھرنی وعامون وغیرہ نہال نشانیدہ بود کہ خلایق در سایہ اش آمد وشد میکردند وبہمیں طریق از آگرہ تامندو کہ سی صد کروہ است درخت میوہ دار برپا کردہ بود وسرا ومسجد ساختہ ودر عہدش امنیت بمرتبہ بود کہ مترددین در صحراو بیابان ہر جا میرسیدند از کالای خود اندیشہ نکردہ بفراغت می غنودند گویند اگر زالی باسبدی پر از طلا در صحرا شبہا خواب کردی جانب او بچشم اصلا نبودی شیر شاہ ہرگاہ کہ ریش سفید خود را در آئینہ دیدے گفتے کہ دولت

وشاہی نزدیک بوقتِ شام بمن رویِ آوردہ کپس دریں باب تاسفِ بسیار خوردی وشعرِ مضحکانہ وہندوستانیانہ گفتہ القصہ ایں بیت سچ نگیں اوست شہ اللہ باقے ترا بادا دایم ؎ بما شیر شہ بن حسن سور قایم ؎ اکثر اوقات خود را مصروف کارِ خلایق کردی وسرانجام سپاہ وتیمارِ رعایا بوا جبی نمودی وبر طریقہ عدل و داد استقامت داشتی بیت پس از مرگ ہر کس کز و نام ماند ؎ ہمانا کہ در زندگی کام راند۔ وشاعری تاریخ فوتِ او گفتہ قطعہ

شیر شاہی کہ از مہابتِ او ... شیر و بز آب را بہم میخورد
چوں برفت از جہاں بدارِ بقا ... گشت تاریخ او ز آتش مرد ۹۵۲

ذکرِ سلطنتِ سلیم شاہ بن شیر شاہ افغان سور

در وقتی کہ شیر شاہ فوت شد عادل خاں پسرِ بزرگ او کہ ولیعہد بود دریں بقعہ بود پسرِ خرد او جلال خاں در قصبہ ریوں از تواریخ پٹنہ بود امرا چوں دیدند کہ عادل خاں دور ست و وجود حاکم ضرور میبا شد کس بطلبِ جلال خاں فرستادند واو در پنج روز خود را بار دوئی شاہی رسانیدہ بمسیحی عیسی خاں حاجب و دیگر امرا در تاریخ پانزدہم ماہِ ربیع الاول ۹۵۲ھ اتنی و خمسین و تسعمائۃ در پائے قلعۂ کالنجر جلوس فرمودہ مخاطب باسلام شاہ گشت و بر زبانہا سلیم شاہ مذکور ست القصہ چوں سلیم شاہ قایم مقام پدر شد برادرِ بزرگ کہ عادل خاں باشد عرضہ داشت نوشتہ اظہار کرد کہ چوں شما در بود بدید و من نزدیک بسبب تسکینِ فتنہ تا آمدنِ شما محافظتِ لشکر نمودم و مرا بجز اطاعت و فرمانبرداری

شما چاره نیست و از کالنجر متوجه آگره شده چون بنواحی قصبهٔ کوڑه رسید خواص خان
از جاگیر خود آمده ملازمت نمود و بتازگی جشن جلوس ترتیب کرده باز سلیم شاه
را باتفاق امرا بر تخت سلطنت اجلاس داد و بعد ازان سلیم شاه بمقتضای
دنیاداری بکتابتی دیگر بجانب عادل خان نوشت و اظهار محبت کرده طالب
ملاقات گشت و عادل خان با امرای سلیم شاه که قطب خان نائب حسین
عیسی خان نیازی و خواص خان و جلال خان جلوانی باشند قلمی نمود که شما
در آمدن من چه صلاح می بینید و بسلیم شاه هم نگاشت که اگر این چهار کس
آمده مرا تسلی نمایند می آیم سلیم شاه آن چهار کس را نزد عادل خان فرستاده
ایشان بعهده قول تسلی عادل خان نموده قرار داد ند که در ملاقات حمل
او را رخصت دهند و هر کجا که از هندوستان جاگیر خواهد بگیرد عادل خان
باتفاق آنها متوجه آگره شد چون بقصبه سیکری که بالفعل بفتحپور اشتهار
دارد رسید سلیم شاه در شکار بود این خبر شنیده بجای که بجهت ملاقات
آراسته بودند استقبال نموده ملاقات کرد و آثار محبت برادری از
طرفین ظاهر شده لحظه با هم نشستند و متوجه آگره شدند سلیم شاه قدری
نسبت ببرادر اندیشیده قرار داده بود که از مردم او بیش از دو سه کس
در قلعهٔ آگره با عادل خان نگذارند لیکن در دروازه مردم او ممتنع نشده
جمع کثیر در آمدند و اندیشه و تدبیر سلیم شاه سست برآمده بالضرور اظهار
ملایمت نموده چاپلوسی کرده گفت که تا حال من افغانان سرکش دهلی
سر را نگاه داشتم آینده آنها را بتو می سپارم و دست او گرفته بر تخت

نشاندو بنیادِ چاپلوسی کرد عادل خاں چوں عیاش و غراغت جوئی بود و
روباہ بازی دیگر سلیم شاہ را امید الفت قبول نکردہ برخاست و سلیم شاہ
را بر تخت نشاندہ اول خود سلام کرد و مبارکباد و شاہی گفت آنگاہ
از امرا ہر یکی بسیار کسہا دگفتہ لوازم شاہنواز بتقدیم رسانیدند و ہم دراں
مجلس قطب خاں نائب عیسیٰ خاں نیازی و خواص خاں عرض کردند
کہ قول و عہد درمیان آمدہ آنست کہ در ملاقات اول عادل خاں را
رخصت داوہ بیانہ و تومان جاگیرش مقرر شود سلیم شاہ قبول نمودہ عادل
خاں را رخصت بیانہ دادو عیسیٰ خاں نیازی و خواص خاں را ہمراہ کردو بعد
از دو سہ ماہ سلیم شاہ غازی محلی را کہ از محرمان و مقربان او باجولانہ طلبا
فرستاد کہ عادل خاں را گرفتہ و مقید نمودہ بیاورد عادل خاں این خبر
شنیدہ نزد خواص خاں کہ در میوات بود رفت و از نقض عہد سلیم شاہ
اعلام کردہ بنالید خواص خاں را دل بہم برآمد غازی محلی را طلبیدہ
و ہماں جولانہ را بر پایش نہادہ لوای مخالفت برافراشت و با امرائی کہ
ہمراہ سلیم شاہ بودند خطہا نوشتہ با خود متفق ساخت و با اتفاق عادل
خاں با لشکر گراں متوجہ آگرہ شد و قطب خاں نائب و عیسیٰ خاں
نیازی کہ در قول و عہد داخل بودند از سلیم شاہ رنجیدہ بعادل خاں
تیز تر غیبات نوشتند و قرار دادچنیں شد کہ پارہ از شب ہنوز باقی
باشد کہ عادل خاں خود را باگرہ رساند تا مردم سنجاب دل نرم از سلیم شاہ
جدا شدہ بپیش او تواند آمد اتفاقاً عادل خاں و خواص خاں چوں

بقصبۂ سیکری کہ دوازدہ کروہی آگرہ است رسید و بملاقات شیخ سلیم کہ
از مشائخ وقت بود رفتند و چوں شب برات بود خواص خاں را بجہت
نمازی کہ دراں شب مقرر ست توقف و اہمال حاصل شدہ چاشت گاہ بنواحی
آگرہ رسیدند سلیم شاہ از طرز آمدن آگاہ شدہ مضطرب وار قطب خاں نائب
و عیسیٰ خاں نیازی و دیگر امرا گفت کہ اگر از من در باب عادل خاں بد عہدی
واقع شدہ بود خواص خاں و عیسیٰ خاں چرا بمن اعلام نکردند تا من ازیں اندیشۂ
فاسد باز آیم۔ قطب خاں اضطراب سلیم شاہ دیدہ گفت باکی نیست ہنوز کار
از علاج بیروں نشدہ است تسکین ایں فتنہ را متعہد م سلیم شاہ قطب خاں
نائب و دیگر امرا را کہ فی الجملہ اتفاق با عادل خاں داشتند بہانۂ آنکہ رفتہ
حرف صلح و صلاح در میان آرند رخصت نمودہ کہ نزد عادل خاں بروند و
مقصد او ایں بود کہ آں جماعت را از خود دور کردہ بجانب قلعہ چنار جہت دست
آوردن خزائن فرار نماید و دیگر بارہ سامان و استعداد لشکر نمودہ بکار جنگ و محاربہ
پردازد عیسیٰ خاں نیازی او را ازیں امر منع کردہ گفت اگر ترا بردیگر مردم
اعتماد نیست دہ ہزار کس افغان قرلی و غیرہ از ابا م شاہزادگی نوکر خاصہ
تواند و خود محل اعتماد ہستند با وجود ایں قدرت و مکنت امر عجیب کہ تکیہ بر
دولت خداداد نمی نمائی و فرار بر قرار اختیار میکنی۔ و امرا ہر چند کہ مخالفت
باطنی داشتہ باشند نزد غنیم فرستادن از خرد و احتیاط بیرونست لیس لایق
آنست کہ خود بنفسہ بر تمام لشکر سبقت نمودہ بمیدان کارزار در آئی و بپائے
ثبات محکم نمائی کہ ہیچ کس در حضور تو بجانب مخالف نخواہد رفت سلیم شاہ ازیں

سخن قوی دل گشته قرار بر استقامت داد و قطبخان نائب و دیگران را رخصت داده بود
باز طلبیده گفت که من بدست خود شما را چگونه بغنیم سپارم شاید که بدی در حق شما
سگالند و بعد ازاں آمادهٔ حرب شده از شهر برآمد و در میدان بالیتاد مردمانی که بعادل
خان بان داشتند سلیم شاه را در معرکه دیده از شرم داخل لیساول شدند و در ظاهر
بلدهٔ آگره جنگ واقعه شده - تائید آسمانی سلیم شاه را نوازش فرمود و سنگ
تفرقه در جمعیت عادل خان خواص خان انداخت چنانچه خواص خان و عیسی خان
نیازی بمیوات رفتند و عادل خان تنها بپٹنه رفت و ناپیدا شد - چنانکه از
احوال او هیچکس خبر نیافت و ندانست که عاقبتش چه شد - بعد سلیم شاه عقب
خواص خان و عیسی خان نیازی لشکر تعیین نمود و در فیروزپور جنگ شده -
شکست بر لشکر سلیم شاه افتاد لیکن ازاں چون نوبت دیگر لشکرے رسید خواص خان
و عیسی خان تاب نیاورده بجانب کوه کمایوں رفتند - سلیم شاه قطب خان
نائب و جمعی دیگر را بر سر ایشاں تعیین کرد و او رفته در دامن کوه کمایوں قرار
گرفت و دامن کوه را تاخت و تاراج نموده خراب بسیار ساخته - درین
وقت سلیم شاه خود بطرف چنار عزیمت نموده در اثنای راه جلال خان جلوانی
برادرش را بسبب اتفاقی که بعادل خان داشتند گرفته بقتل رسانید و بچنار رسیده
خزانه را برآورده و بگوالیار فرستاده خود با گروه مراجعت نمود - چون قطبخان در طلبیدن
عادل خان و احداث فتنه داخل بود دانسته بهر سے که در باطن داشت دامن
کوه کمایوں فرار نموده بلاهور پیش هیبت خان نیازی المخاطب باعظم همایوں
رفت - سلیم شاه باعظم همایوں حکم فرستاده قطب خان نائب را طلب نمود -

اعظم ہمایوں قطب خاں را فرستاد و سلیم شاہ او را محبوس ساختہ با شہباز خاں لوحانی
کہ شوہر خواہر سلیم شاہ بود و برمزید کور و چند کس دیگر کہ جملہ چہار دہ نفر بودند مقید
کردہ بگوالیار فرستاد و شجاعت خاں حاکم مالوہ و اعظم ہمایوں را طلب داشت شجاعت خاں
آمدہ ملازمت نمود و اعظم ہمایوں عذر آورد سلیم شاہ شجاعت خاں را باز رخصت
مالوہ دادہ خود بجہت آوردن خزانہ رہتاس حرکت نمود و سعید خاں برادر اعظم
ہمایوں کہ پیوستہ در حضور می بود از راہ فرار نمودہ بلاہور رفت۔ سلیم شاہ ہم از
راہ برگشتہ باگرہ آمد و باحضار لشکر فرمان دادہ متوجہ دہلی شد و حکم کرد کہ گرد
شہر بجائے قلعہ کہ تعمیر کردہ ہمایوں پادشاہ بود حصاری از گچ و سنگ بسازند
و چوں خبر توجہ سلیم شاہ بدہلی بشجاعت خاں رسید شجاعت خاں شنیدہ برائے اظہار
اخلاص با جمعی از مخلصان خود ایلغار کردہ پیش سلیم شاہ آمد و استمالت یافت
و سلیم شاہ روزے چند در دہلی بود و لشکر ترتیب دادہ آنگاہ عزیمت لاہور نمود
و اعظم ہمایوں و طائفہ از افغان باتفاق خواص خاں لشکر پنجاب کہ اصغاف لشکر
سلیم شاہ بودند باستقبال شتافتہ در نواحی قصبہ انبالہ طرفین بہم رسیدند۔
گویند سلیم شاہ چوں بلشکر نیازیان قریب شد فرود آمد و خود با تنے چند از
نزدیکان بدیدن لشکر نیازیان رفتہ برپشت برآمد و چوں نظرش بر آنہا افتاد
جائے ایستادہ گفت در ناموس من نے گنجد کہ لشکر با نی را دیدہ صبر کنم پس
فرمود کہ افواج صفہا راست کردہ عزیمت جنگ نمایند و در شب صباح آں
جنگ شد اعظم ہمایوں و برادرانش با خواص خاں در باب نصب حاکم
گفتگو کردہ بودند کہ حاکم کہ باشد۔ خواص خاں گفتہ بود کہ عادل خاں را

پیدا کردہ حاکم باید ساخت و اعظم ہمایوں و برادرانش گفتہ بودند بیت

ملک بمیراث نگیرد کسے تا نزند تیغ دودستی بسے

و بر سر ایں مقدمہ میان ایشاں کدورت پدید آمدہ وقتیکہ صفوف آراستہ شد و طرفین ہم رسیدند خواص خاں بے جنگ ہزیمت نمودہ بدر رفت و نیازیان حتی المقدور مقابلہ و محاربہ نمودہ از انجا کہ حرام نمکی را نتیجہ بجز شامت و ندامت نیست ایشاں نیز راہ گریز پیمودند و فتح غیبی نصیب سلیم شاہ شد بیت کسے را کہ دولت کند یاوری ۴ کہ آرد کہ بادی کند داوری

سعید خاں برادر اعظم ہمایوں بادہ کس از ہمراہان چوں مسلح بود و کسے او را نمیشناخت بہانۂ مہار کباد میخواست کہ خود را بسلیم شاہ رسانیدہ کار او را بسازد و ما فیلبانے او را شناختہ نیزۂ بر و حوالہ کرد او از میان حلقۂ فیلاں و فوج خاصۂ سلیم شاہ بطرف راست برآمدہ بدر رفت الفقصہ نیازیاں بعد از شکست بجانب دھنکوٹ کہ قریب رودہ است رفتند سلیم شاہ تعاقب نمودہ تا قلعہ رہتاس کہ بنا کردۂ پدرش بود رفت و خواجہ ادیس شروانی را با لشکرے قوی بر سر نیازیاں تعیین کردہ خود با گروہ مراجعت نمود و از انجا بگوالیار آمد دریں وقت روزی شجاعت خاں بالائے قلعہ پیش سلیم شاہ میرفت۔ عثمان نام شخصی کہ شجاعت خاں دست او را بریدہ بود بر سر راہ کمیں کردہ فرصت یافت بیکبار بر جستہ زخمی بر شجاعت خاں زد و شجاعت خاں زخمی بخانۂ خود رفت و ایں عمل را برائے غوائی سلیم شاہ حمل کرد و از گوالیار گریختہ بطرف مالوہ فرار نمود سلیم شاہ تا مندو تعاقب کرد و چوں

خواجہ خان با لشکر آراستہ در آمد علیسی خان سور را با بیست ہزار سوار و
پیلان کذا شتہ خود مراجعت نمود و این قضایا در سنہ ۹۵۴ ہجری و خمسین و تسعمائہ
روی داد و خواجہ اویس شروانی کہ بر سر اعظم ہمایوں تعیین بود در نواحی
دھنکوٹ با آنہا جنگ کردہ شکست یافت اعظم ہمایوں تعاقب نمودہ تا
نوشہرہ آمد سلیم شاہ این خبر شنیدہ لشکر گران ترتیب داد و بدفع نیازیا
فرستاد۔ اعظم ہمایوں باز برگشتہ بدھنکوٹ رفت۔ چوں لشکر سلیم شاہ
قریب بمعسکر سنبل رسید نیازیان محاربہ نمودند و شکست فاحش خوردہ
مادر و عیال اعظم ہمایوں اسیر گشتند و اسیران را بخدمت سلیم شاہ فرستادند
نیازیان بکہکران پناہ بردہ بکوہستان کہ متصل کشمیر است در آمدند۔
سلیم شاہ با لشکر گران جہت تسکین فتنۂ نیازیان حرکت نمودہ بہ پنجاب
رفت و مدتہا دو سال با کہکران محاربہ داشت۔ و در ہمیں ایام شخصی در
تنگی راہ و تفنگ سلیم شاہ بر کوہ ما ہنکوٹ بر می آمد با شمشیر برہنہ قصد
او کرد و سلیم شاہ از کمال جستی و چابکی بر وغالب آمدہ بقتل رسانید و شمشیر
ازشانہ تا کمر او بیاقبال خان بخشیدہ بود و چوں کہکران مغلوب و منکوب
شدند قوت در ایشاں نماند اعظم ہمایوں بکشمیر آمد۔ حاکم کشمیر از ملاحظہ
سلیم شاہ سر راہ بر نیازیان گرفتہ جنگ صف کردند۔ اعظم ہمایوں و سعید
خان بقتل رسیدہ سرہای ایشاں را بخدمت سلیم شاہ فرستاد۔ سلیم شاہ
ہم نیازیان را دریافتہ مراجعت نمود۔ در ایں وقت میرزا کامران از
حبس گوالیار فرار نمودہ بپناہ سلیم شاہ آمد و سلیم شاہ از روے نخوت و

تکبر پیش آمدہ سلوک نالایق کردازیں سبب مرزا کامران از پیش او
فرار نمودہ بکوہ سوالک در آمد از انجا بولایت کہکران رفت و سلیم شاہ
بدہلی رفتہ روزے چند قرار گرفت ۔ و دریں وقت خبر آمد کہ ہمایوں پادشاہ
بکنار آب سیلاب رسیدہ گویند دراں ساعت سلیم شاہ زور بگاوی خود نشاند
خود میگرفت در ساعت سوار شدہ رواں گردید و روز اول سہ کروہ راہ رفتہ
منزل کرد و چوں تو پخانہ آراستہ ہمراہ داشت و دراں آواں گاواں ارابہ بسیار
رفتہ بودند او در فرش مسارعت داشت بفرمود کہ پیادگان بجای گاوارابکشند
پس ہر توپے را ہزار دو ہزار پیادہ کشیدن گرفتند و او بسرعت تمام متوجہ
لاہور شد ۔ و چوں ہمایوں پادشاہ خود پیشتر مراجعت کردہ بود چنانچہ سبق
خود ذکر خواہد یافت سلیم شاہ نیز از لاہور معاودت نمودہ در قلعہ گوالیار
قرار گرفت ۔ اتفاقاً روزے در نواح انتری شکار میکرد جمعی از مفسدان باتفاق
بعضے کسان سر براو گرفتہ در مقام غدر ایستادہ و بحسب اتفاق سلیم شاہ
از راہ دیگر مراجعت نمود و آں جماعت بیکار و معطل ماندند و چوں ایں حقیقت
بسمع سلیم شاہ رسید بہاء الدین و محمود و مدار کہ سر فتنہ بودند بقتل رسانیدہ
در گوالیار قرار گرفت و ہر کس از امرای خود را کہ بقوت و غلبہ گمان میبرد
گرفتہ حبس میساخت و میکشت تا آنکہ خواص خاں کہ در شجاعت
سلیم خاں و در سخاوت حاتم دوراں بود از دستبرد شدہ کوہ بکوہ و صحرا بصحرا
می گشت و از سر گردانی بہ تنگ آمدہ در اواخر سنہ ۹۵۹ تسع و خمسین و تسعمائہ
باباں فرید تاج خاں کرانی کہ یکے از معتبرین امرائے اولاد و در دہلی اقامت

داشت آید و تاج خاں بحکم سلیم شاہ نقضِ عہد نمودہ بہ تیغ غدر او را بقتل
آورد و مردمانش تابوتِ او را بدہلی آوردہ مدفون گردانیدند و اہلِ ہند او را
از جملۂ اہل اللہ و اولیا بیشمار ندوا و را خواص خاں ولی میگویند و قتل او
مبارک نیامدہ بعد از اندک فرصتے در اول سنہ ۹۶۰ ستین و تسعمائۃ دانۂ دنبلی
در مقعد او برآمدہ از شدتِ وجع خون گرفت و از خانہ برآمدہ تصرف ہوا شد
و در گذشت۔ مدتِ بادشاہیش نہ سال بود۔ از نیلاب تا بنگالہ در میان
سراہای شیر شاہ یک سرائے دیگر آبادان ساخت و در ہر سرا طعام پختہ و
خام بطریق شیر شاہ جہتِ مسافران خواہ فقیر خواہ غنی مقرر کردہ بود و در
ہمیں سال محمود شاہ گجراتی و برہان نظام الملک بحری نیز وفات یافتند۔
و پدرِ مولف تاریخ این واقعہ را زوال خسروان یافتہ۔ و از قضایای غریب
کہ در زمانہ سلیم شاہ دست داد واقعۂ شیخ علائی ست۔ و تفصیل آں بر
سبیلِ اجمال آنکہ پدر او حسن نام داشت و بخلافتِ شیخ سلیم در قصبۂ بیانہ
بر سجادۂ شیخی ارشادِ طالبان مینمود و چوں رحلت بجالمِ بقا کنید شیخ علائی
کہ ارشدِ اولادش بود و در فضیلت و دانش امتیاز تمام داشت
قایم مقامِ پدر گشتہ بارشادِ طالبان مشغول شد۔ اتفاقاً شیخ عبد الصمد
افغان نیازی کہ از مریدانِ ناحیِ شیخ سلیم چشتی بود از سفرِ مکہ معظمہ معاودت
نمود و روش مہدویہ کہ بعقیدۂ فاسد الیشان سید محمد جونپوری مہدی
موعود ست اختیار کردہ در بیانہ رحل اقامت انداخت۔ و چوں شیخ
علائی را وضع او خوش آمدہ فریفتۂ صحبت او گشت طریقہ آبا و اجداد را ترک

کردہ خلایق را بر دشمن مہدویہ دعوت کردن گرفت و بر سم آں طائفہ بیرون
شہر در ہمسایگی شیخ عبداللہ افغان نیازی توطن نمود۔ و با جمعی کثیر از
احباب خود کہ بوی متفق شدہ و گردیدہ بودند بطریق توکل و تجرید بسر میبرد
و ہر روز در وقت نماز نبوی تفسیر قرآن مجید مینمود کہ ہر کہ در مجلس او حاضر
می بود یکے ازیں دو کار میکرد یا آنکہ اصلاً و قطعاً بے کار خود نمے رفت و
ترک اہل و عیال کردہ داخل دائرۂ مہدویہ میگشت و با آنکہ از
معاصی و مناہی تائب شدہ سید محمد جونپوری میگردید پس ازاں
اگر کشت و زراعت یا تجارت میکردہ یک در راہ خدائے تعالیٰ صرف مینمود
و بسیارے ہجرت کردند کہ پدر از پسر و برادر از برادر و زن از شوہر مفارقت
گزیدہ راہ فقر و قناعت پیش گرفتند۔ و در ندور و فتوح کہ بادمی آمد
خرد و کلاں علی السویہ شریک بودند۔ و اگر چیزے بہم نمیرسید دو روز و سہ
روز بفاقہ میگزرانیدند و اظہار نمیکردند و بپاس انفاس اوقات
مصروف میداشتند و سپر و شمشیر و اسلحہ ہمہ وقت با خود ہمراہ داشتہ
در شہر و بازار ہر جا نامشروع میدیدند اوّل بر فق و مدارا منع مینمودند و آخرش
اگر پیش نمی رفت قہراً و جبراً تغیر آں نامشروع میدادند۔ و از حکام شہر
ہر کہ موافق ایشاں بود در امداد او میکوشیدند و ہر کہ منکر بود قدرت
بر منع و مقاومت ایشاں نداشت و چوں شیخ عبداللہ افغان نیازی
دید کہ با خاص و عام در افتادہ است و عنقریب فتنہ خواہد برخاست
شیخ علائی را دلالت سفر حجاز کرد و شیخ علائی بہمہ وضع و حالت کہ بود

با سیصد و ہفتاد خانوادہ مردم متوجہ سفر حجاز شدند و چوں بخواص پور کہ در
حدود جودہپور واقعست رسید خواص خاں مشہور باستقبال او
برآمدہ داخل معتقدان او شد اما در اندک فرصتے فساد مذہب مہدویہ
بخاطر آوردہ از ایشاں برگشت و شیخ علائی آں معنی را فہمیدہ بداں
بہانہ کہ در امر معروف و نہی منکر بواجبی اطاعت نمیکند اظہار رنجش از
خواص خاں کردہ از خواص پور برآمد و فسخ عزیمت سفر حجاز نمودہ بجانب بیانہ
برگشت۔ و دراں ایام کہ سلیم شاہ در آگرہ بر تخت نشست بموجب طلب سلیم شاہ
باگرہ رفت و در منزل او حاضر شدہ بہ سوم و آداب پادشاہان مقید نشد و سلام
مشروع بر سلیم شاہ کرد و سلیم شاہ بکرۃ علیک السلام گفت و انیعنی بر تقریبات
او دشوار آمدہ ملا عبد اللہ سلطانپوری المخاطب بمخدوم الملک در مقام انکار
شیخ علائی گشتہ فتوی بقتل او داد و سلیم شاہ میرزا رفیع الدین الجونپوری جلال
لیم دانشمند و ملا ابو الفتح قضا نیسری و دیگر علمائی آں وقت را احضار نمودہ
تشخیص این قضیہ باحوالہ ایشاں نمود و در حضور سلیم شاہ مجلس بحث منعقد
گشتہ شیخ علائی بر ہیچکدام غالب نمیشد بلکہ مغلوب گشتہ از جواب عاجز
می آمد خود را بر تفسیر قرآن زدہ بنوعے بیان معانی آیات مینمود کہ در سلیم شاہ
اثر کردہ باوی میگفت ای شیخ ازیں دعوی باطل مہدویہ باز آئی تا ترا بہ
تمام قلمرو خود محتسب گردانم۔ و تا ایں زمان بے فرمان من امر معروف
کردی من بعد بحکم من میکردہ باش۔ چوں شیخ علائی انیعنی قبول نکرد باجرا
آں سلیم شاہ برخلاف فتوائے ملا عبد اللہ سلطانپوری حکم بقتل او کرد

قضیہ مہدیہ کہ سر جدد کن ست اخراج فرمود و بہار خاں حاکم آں موضع کہ
از امرائے عمدہ سلیم شاہ بود با تمام لشکر خود باد گرویدہ در دائرہ اعتقاد و
اخلاص او در آمد و مخدوم الملک المتعنی را با قبح وجوہ غاظ نشان سلیم شاہ
نمودہ او را از آں سر حد طلبید و دریں مرتبہ باز سلیم شاہ علما را حاضر ساختہ
پیشتر از پیشتر تشخیص ایں قضیہ مفید شد پس ملا عبد اللہ سلطانپوری بسلیم
شاہ گفت کہ ایں مرد خود نیز دعوی مہدویت میکند و مہدی بادشاہ تمام
روئے زمین خواہد بود بنا بر آں تمام لشکر تو باد گرویدہ اند چنانچہ خویشان تو
نیز در خفیہ بمذہب او در آمدہ اند و محتمل ست کہ خلل در ملک و بادشاہی تو
پدید آید سلیم شاہ بہیچ وجہ گوش بسخن ملا عبد اللہ نکردہ - باز شیخ علائی را
بہ بہار نزد شیخ بڑہ طبیب کہ مرد دانشمندے بود و شیر شاہ معتقد او بودہ
کفش پیش پائے او میگذاشت فرستاد تا بموجب فتوئی او عمل کند و سلیم شاہ
خود متوجہ بجانب پنجاب گردیدہ بتعمیر قلعہ مانکوٹ مشغول شد و چوں شیخ
علائی بہار رسید شیخ بڑہ موافق فتوئی ملا عبد اللہ سلطان پوری المخاطب
بمخدوم الملک فتوئی نوشتہ بقاصد ان سلیم شاہ داد - دراں اثنا شیخ
را مرض طاعون کہ دراں وقت شائع بود عارض شدہ در حلق او جراحتے
افتاد کہ بمقدار یک انگشت فتیلہ میرفت و رنج سفر نیز علاوہ آں گشتہ
چوں شیخ را پیش سلیم شاہ آوردند قوت گفتار نداشت سلیم شاہ آہستہ
بگوش او گفت کہ بگو من مہدوی نیستم و مطلق العنان باش شیخ گوش
بسخن او نکرد سلیم شاہ مایوس گشتہ بفرمود تا او را تا زیانہ چند زدند

واودر تازیانہ سوم جان بقابض ارواح سپرد۔ وایں قضیہ در ۹۵۵ھ خمس و خمسین وتسعمائۃ روے نمود۔ وذاکر اللہ تاریخ او شد۔ وسلیم شاہ چوں فوت شد پسرش فیروز خاں کہ دوازدہ سالہ بود باتفاقِ اُمرا در قلعۂ گوالیار بر تخت نشست۔ وہنوز سہ روز نگذشتہ بود کہ مبارز خاں ولد نظام خاں سور کہ برادر زادۂ شیر شاہ وعمو بچہ سلیم شاہ و برادر زنِ او بود خواہر زادۂ خویش فیروز خاں را بقتل رسانید وباتفاقِ وزرا وامرا بر تخت نشستہ خود را محمد شاہ عادل لقب داد وخواجہ نظام الدین بخشی در تاریخ اکبری مرقوم گردانیدہ کہ سلیم شاہ پیش از مرضِ موت با منکوحہ خود مسماۃ بی بی بائی بابا میگفت کہ اگر فیروز خاں پسر خود را دوست میداری اجازت دہ تا مبارز خاں برادرِ ترا از میان بردارم کہ خار راہ پسر تست واگر برادر را دوست میداری دست از حیاتِ پسر بشوی کہ او را از مبارز خاں خطر ہاست و منکوحہ او جواب میداد کہ برادرم عمر بعیش وعشرت میگزراند ولبساز ونغمہ اوقات مصروف میدارد او را سر برگ بادشاہی نیست ہر چند سلیم شاہ او را درین باب ملامت میکرد فائدہ نداشت تا آنکہ عاقبت بعد از فوت سلیم شاہ روز سوم مبارز خاں با ایوان خود بمحل فیروز خاں در آمدہ قصدِ قتل او کرد چنانکہ خواہر زاری می نمود و شفاعت پسر خود میکرد۔ ومیگفت بگذار تا من او را گرفتہ بجای برم کہ کسی نشان ازو نیابد فائدہ نکرد القصہ آں طفل بیچارہ بیگناہ را بہ تیغ جفا در گذرانید۔

بیت

بمردی کہ ملک سراسر زمیں نیرزد کہ خونی چکد بر زمیں

انوارِ سہیلی

بابِ ہشتم در احتراز کردن از اربابِ حقد و حسد و اعتماد ننمودن بر تملق ایشان

رائے جہاں آرائے حکیم فرخندہ رائے را گفت فرمودے چو صبح آخرین سر تا بپا صدق و صفا + و مے چو عقل اولین پا تا بسر فضل و ہنر + بہ تقریر ہے از دو صمت عیب مبرا و تو جیہے از سمت شک و ریب معرا بیان فرمودی مثل کسے کہ دشمنان غالب و خصمانِ قاہر متوجہ او گردند + و از ہیچ جانب راہِ گریز نیابد + و مہر خلاص متصور نباشد + و او بیکے از ایشان استظہار جستہ قاعدہ صلح را تمہید دہد + و بعد مصالحت او از مضرتِ دیگراں برہد + و از خطرِ مخافت و فتنہ ایمن گردد + و عہد خود دران واقعہ با دشمن بوفا رسانیدہ نفس خود را از و نیز صیانت نماید + و ببرکتِ حزم و میامنِ خرد از گردابِ آفات بساحلِ فوز و نجات رسد + اکنون التماس آں دارم کہ باز گوید داستانِ اصحابِ حقد و عداوت کہ از ایشاں احتراز و اجتناب نیکوتر یا انبساط و اختلاط بہتر + و اگر یکے از ایشاں گرد استمالت برآید و داعیۂ ملایت از و سر بزند بدان التفات باید نمود یا آنرا مطلق در ضمیر جائے نباید داد + برہمن گفت فرمودے چو دہم از افتتاحِ آزمایش دور بین + و مے چو عقل از

ابتدائے آفرینش کارواں + ہر کہ بفیضِ روحِ قدسی مستظہر باشد و بمددِ عقل کل متمسک بود ہر آئنہ در کارہا احتیاطے ہر چہ تمام تر واجب بیند و مواضع خیر و شر و مواقع نفع و ضرر نیکو بشناسد + و بر و پوشیدہ نماند + کہ از دوستِ آزردہ و قرینِ رنج دیدہ پہلو تہی کردن بسلامت نزدیکتر ست + و از مکامن مکر کینہ کوش و غوائل غدر گندم نمائے جو فروش تجنب نمودن موجب ایمنی از خطر + خاصہ کہ تغیر باطن و تفاوتِ اعتقاد را بچشمِ خرد معائنہ بینند + و دغدغۂ دل و خدشۂ ضمیر از منظرِ بصیرت مشاہدہ نماید مثنوی چو آزردہ شد خصم این مباش + خراشیدہ را ہست کحل خراش گر اول در آید بلطف و خوشی + در آخر بے محنت از وے کشی + و ہر کہ از اہل کینہ علامتِ عداوت فہم کردہ باشد باید کہ آنرا محملِ نیکو بیندانگارد + و بچرب زبانی و تلطف فریفتہ نگردد + و بجانبِ ہشیاری و بیداری و عاقبت اندیشی خرد نگذارد + چہ اگر خلافِ این معنی از وے در وجود آید تیرِ آفت را از جاں ہدفے ساختہ باشد و آتشِ بلا را در ساحتِ سینہ برافروختہ بیت

ایمنی از خصم محنتہاے بسیار آورد + تخم غفلت ہر کہ کارد رنج دل بار آورد

از جملہ حکایاتے کہ دریں باب بر دفترِ خاطرِ اولوالالباب مرقوم شدہ حکایت این پیر و قبرہ مزیتِ جمال و مزیدِ کمال دارد شاہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں۔

حکایت گفت آوردہ اند کہ ملکے بود نام او ابن مدین باہمتِ عالی و رائے روشن قصرِ رفیع القدرِ سلطنت را بسعیِ معمارِ شوکت بقبۂ سماک رسانیدہ + و بناے وسیع الفضاے حرمت را بمددِ مہندسِ حشمت از ذروۂ فلک الافلاک گذرانیدہ بیت

ملک کوکبہ شاہِ جمشید بخت + فلک مرتبہ ماہ و خورشید تخت

وبامرغے کہ اورا قبرہ خوانند اُنسے تمام داشت + وآں مرغے بود باحسنے کامل +
ونطقے دلکشا + وصورتِ مطبوع + وہیئتِ زیبا + ہموارہ ملک باو سخن گفتے وبحکایہائے
شیریں وشلہائے رنگیں اومنبسط گشتے **مثنوی**

سخنہائے زیبائے رنگیں خوش ست حکایاتِ شیریں بسے دلکش ست
کسے کو کزینہا بود بہرہ مند کندش بزرگان وشاہان پسند

قضارا قبرہ در کوشکِ شاہ بیضہ نہادہ بچہ بیرون آورد + ملک از غایت دلبستگی فرمود
تا اورا بسرائے حرم برند + وملازمان حرم سرا را حکم شدہ تا در تعہد اوو بچۂ
او غایت جہد بجائے آرند + وہماں روز پادشاہ را پسرے آمد + انوارِ نجابت
از ناصیۂ او تابان + ہر سعادت بر صفحاتِ حال وے درخشاں **قطعہ**

مہے بر اوجِ سپہر کمال طالع شد کہ کس ندید چناں ماہ در ہزاراں سال
نجستہ طالع وروشن دل وہمایوں پے فرشتہ طلعت ونیک اختر وہمایوں فال
ازاں نہالِ شرف تازہ گشت گلشن ملک چناں کہ تازہ شود برگِ گل بباد شمال

چند انچہ بچۂ قبرہ می بالید شاہزادہ نیز نشو ونما می یافت + وایشاں را بایکدگر الفتے
عظیم افتادہ بود + پیوستہ ملک زادہ باآں مرغک بازی کردے + وہر روز قبرہ
بکوہہا وبیشہا رفتے واز میوہا کہ مردم آنرا ندانستندے واگر دانستندے
بداں رسیدن نتوانستندے وعدہا بیاوردے + یکے ملک زادہ را دادے
دو یگر بچۂ خود را خورانیدے + کودکان بداں متلذذ گشتہ بہ نشاط وغبت میخوردند
واثر منفعت آں ہر چہ زود تر در قوت ذات وتقویتِ جسم ایشاں مشاہدہ میرفت +
چنانکہ در اندک مدت بسیار بالیدند -

فرد گشتند سر بلند بنشو و نمائے خویش ✦ چوں سبزۂ تر از اثرِ فصلِ نوبہار

و قبرہ را بوسیلۂ آں خدمت ہر روز جاہ و رفعت زیادہ میشد ✦ و ساعت بساعت قرب و منزلت می افزود ✦ یکچندے بریں بگذشت ✦ و زمانہ بسے اوراقِ سفید و سیاہِ لیل و نہار ورنوشت ✦ روزے قبرہ غائب بود بچۂ او در کنارِ شاہزادہ جست - بسر پنجۂ شوخ دست او ریش گردانید - آتشِ خشم در اشتعال آمدہ شاہزادہ را بغرقاب خفت و حدت افگند ✦ تا خاک در چشمِ مردی و مروت زدہ حقِ الفت و صحبتِ قدیم را بر باد دادہ پائے او گرفتہ گرد سر بگردانید ✦ و چناں محکم بر زمیں زد کہ فی الحال با خاک برابر گشت ✦ و در شکنجۂ ہلاک ناچیز شد فرد

دریغا کہ شاخِ گلِ نو شگفتہ ✦ فرو ریخت از تندبادِ خزانی

چوں قبرہ باز آمد بچہ را کشتہ دید نزدیک بود کہ مرغِ روحش از قفسِ قالب پرواز کند از ہول آں واقعہ نمودار فزع اکبر در دلش پدید آمد - و از وقوعِ آں ہائلہ اثرِ اندوہ در سینۂ اش کالنقش فی الحجر جا گیر شد ✦ فریاد و نفیر بفلک ماہ و تیر رسانید و گفت بیت - وہ کہ کحل روشنی دیدۂ عالم بیں نماند ✦ برگ عیش و شادمانی در دلِ غمگیں نماند

بعد از جزعِ بسیار و فزعِ بیشمار با خود اندیشید کہ ایں آتشِ بلا تو افروختۂ ✦ و متاعِ فراغت را بغوغائے محنت تو بفروختۂ ✦ ترا در بنِ غارے یا بر سر دیوارے آشیانہ بایستے ساخت ✦ با حرم سرائے سلطان چہ کار داشتی - و تربیت بچۂ خود مشغول شدہ با تا بکی پسر بادشاہ را مشغول شدی ✦ اگر بگوشۂ و توشۂ خود قناعت میداشتی امروز بدیں بلا مبتلا نا گشتہ ازیں قصہ غصہ نمیکشیدی ✦ و حکما گفتہ اند بیچارہ کسے کہ بصحبتِ جبّاراں درماند کہ زمامِ عہدِ ایشاں سخت سست بود و بنائے وفائے

ایشاں قوی ضعیف افتادہ ہمیشہ رخسارِ مروت را بہ آسیبِ جفا خراشیدہ دارند + وسرچشمۂ فتوت را بہ خاکِ بدعہدی ونا انصافی انباشتہ سازند + نہ اخلاص و مصاحبت نزدیکِ ایشاں حرمتے دارد + ونہ سابقۂ خدمت ورابطۂ ملازمت قدرے وقیمتے۔

بیت

برائے خدمت آنکس کنی شناسد حقِ خدمت + کہ در اوقاتِ خود ضائع کند نفیست ونیست

عفوِ جرایم را کہ صفتِ آزادمردان ست در مذہبِ انتقام نارواو حرام شناسند وحق ناشناسی را کہ سمتِ اہلِ کفران ست در شرعِ نخوت جائز ومباح پندارند آخر از صحبتِ جمعے کہ سوابقِ خدمتِ مخلصاں فراموش کنند چہ فائدہ تواں گرفت ودر ملازمتِ گروہے کہ رابطۂ محبتِ بی غرضاں را از یاد بگذارند چہ سرمایہ حاصل تواں کرد۔

فرد

حیف ست کہ در زمرۂ مردان ریش نام آنرا کہ حقِ صحبتِ یاراں نشناسد

ومن باقومے در آیختہ ام کہ در جانبِ خود ارتکابِ کارہائے بزرگ را حقیر شمرند واز طرفِ دیگراں اندک سہوے را بسیار شناسد **فرد**۔

عیبِ خود را ہیچ باز نمایند دگر ہنرے ہست ترا عیبِ عظیمش خوانند

ومن بارے فرصتِ مجازات وزمانِ مکافات فوت نخواہم کرد۔ وتا کینۂ بچہ چوں ریزد ازیں ظالمِ بیرحم وستمگارِ نخوار کہ ہمزاد وہمنشیں ومونس ودفترِ خویش را بیموجبے بگشت وہمچوابہ را بے سببے ہلاک کرد باز نجویم آرام وقرار نخواہم گرفت

بیت

بیک سو نہم مہر وآدم را بجوش آورم کینۂ گرم را

پس انگبیمجا یا بر روے ملک زادہ جست چشم جہاں بیں آں قرۃ العین سلطنت بر کند و پرواز نمودہ بر کنگرۂ کوشک نشست + خبر بشاہ رسید + برائے چشم پسر گریہا کرد + و خواست کہ بحیلت مرغ را در دام فریب آورد + و در قفس بلا محبوس ساختہ آنچہ سزائے او باشد تقدیم فرماید + پس زیر کوشک آمدہ در برابر قبرہ بایستاد + و گفت اے مونس روزگار ازیں بالا فرود آئے کہ بجاں ایمنی

ع ۔ گر زدستِ زلفِ مشکینت خطائے رفت رفت ۔

حالا صحبتِ مرا برہم مزن + و نہالِ عیشِ مرا پژمردہ ساز + قبرہ گفت اے ملک متابعتِ فرمانِ تو بر ہمگنان فرض ست + اما من مدتے در بادیۂ تامل سرگرداں شدہ بسر حد ایں اندیشہ رسیدہ بودم کہ بقیۂ عمر کعبۂ آمال و قبلۂ اقبال جز درگاہِ شاہ نباید شناخت + و مرکبِ ہمت جز در ساحتِ ملازمتِ ایں حضرت نشاید تاخت + و گمان آں بود کہ در سایۂ عنایتِ تو چوں کبوترانِ حرم محترمہ و فارغ البال توانم بود + و در مروۂ مروت سعی نمودہ بمرتبۂ صفا توانم رسید + اکنوں کہ خونِ پسرم در حریمِ سلطنت چوں قربانیِ حاجیاں مباح داشتند چگونہ مرا آرزوئے طوافِ ایں خانہ باقی ماند + و با ایں ہمہ اگر دانستے کہ جانِ شیریں را عوض ست لبیک زنانِ احرامِ حرم خدمت گر گشتے لیکن ۔

بیت مرغے کہ رمیدہ گردد از دام + بعد بدانہ کے شود رام

و دیگر حدیث لا یلدغ المؤمن من جحر واحد مرتین بصحت پیوستہ + مرد زیرک باید کہ یک چیز را دو بار نیازماید + و از زخمِ جانورے دو بار گزیدہ نشود

فہرد نیشودی ایں مثل را کملہ ارباب عقل گفتند + من جرب المجرب حلت بہ الندامۃ ۔

ونیز در ضمیر منیر ملک روشن ست که مجرم را ایمن نباید زیست + که اگر در عقوبت عاجل توقفے رود عذاب آجل متوجه خواهد بود + و اگر بمساعدت بلند اختران بچند اولاد و احفاد و ذریت را تلخی نکال آن بباید چشید + و خواری عقاب و وبالش بباید دید + طبیعت عالم صفت مکافات را متکفل ست + و طینت روزگار خاصیت مجازات را متضمن + چنانچه پسر ملک با بچه من غدرے اندیشید و از من بے اختیار بلکه بطریق مکافات الے بوئے رسید + و ممکن نیست که کسے از ساغر ستمگاری جرعۂ نوشد بخمار بلا مبتلا نگردد - و در چمن اعمال نهال بیداد بنشاند ثمرۂ عقوبت و عذاب بر ندارد - **بیت** - ابلهے را که تخم حنظل کاشت + طمع نیشکر نباید داشت

و دگر ملک حکایت دانا دل و دزدان استماع نکرده است + و در رسیدن مکافات بدزدان بسمع شریف نرسیده ملک پرسید که چگونه بوده است آن حکایت گفت آورده اند که در شهر رقه دزدیشے بود باخلاق پسندیده و آداب ستوده آراسته و نهال اقوال و افعالش بازهار مکارم اوصاف و محاسن عادات پیراسته و بواسطه آنکه دلے داشت بحقائق معرفت دانا او را دانا دل گفتندے + و اهالی آن شهر او را دوست داشتندے + **بیت**

آنرا که کمال معرفت شد حاصل ‌ ‌ ‌ هم مونس جان باشد و هم مرهم دل

وقتے از اوقات متوجه زیارت بیت الحرام شد و بیرفیقی و همدمے روے براه آورد چون دزدان بوے رسیدند و گمان آنکه با و مال بسیار ست قصد کشتن وے کردند دانا دل گفت با من از مال دنیا چندان چیزے بیش نیست که توشۂ راه حج تواند بود اگر غرض شما بدان مقدار حاصل میشود مضائقه نیست مال ببرید و مرا بگذارید

تا بطریق توکل و تجرید ایں راہ را بسر برم + و دیدۂ انتظار کشیدہ را از خاک آستانِ حرم تو تیائے کنشم - **بیت**

روم بکوئے وے و سر بر آستاں فگنم + غبارِ خاکِ درش تو تیائے دیدہ کنم

دزدانِ بیرحم ہماں سخن الفات نا نمودہ بقتلِ وے شمشیر کشیدند و بیچارہ بتحیر دار بہر طرف می نگریست - وچنانچہ ہمہ فرومانگان باشد یارے و مددگارے میجست + دراں بیدائے پر وحشت و صحرائے با ہول و ہیبت ہیچ متنفسے بنظرے در نیامد مگر آنکہ بر سرِ ایشاں جوقے کلنگاں ہمیپریدند + دانا دل آواز داد کہ اے کلنگاں دریں بیاباں بدستِ ستمگاراں گرفتار شدہ ام + و جز حضرت عالم السر والخفیات کسے از حالِ من خبر ندارد + شما کیستید من ازیں جماعت بخواہید + و خونِ من از ایشاں باز طلبید + دزداں بخندیدند و گفتند + چہ نام داری + گفت دانا دل + گفتند بارے دلِ تو از دانائی ہیچ خبر ندارد + ما را معلوم شد کہ تو بے عقلی و ہر کہ عقل ندارد در کشتنِ او زیادہ و بلے نخواہد بود + دانا دل گفت سوف تری اذا انجلی الغبار + دریں اثنا کہ از مکافات بگوش شما فرو نخواہم و شمہ از مجازاتِ عمل بنظرِ شما در می آرم - ولیکن گردد ہے کہ صفاتِ ضم ثم عمی فہم لا یرجعون لازمِ ذاتِ ایشاں ہست ازیں معنی چہ خبر دارند -

بیت - اگر گوش دارد خداوندِ ہوش + ازیں سان سخنہا خوش آید بگوش

چنانچہ دانا دل میگفت گوشِ ہوشِ ایشاں از استماعِ سخنِ حق بے بہرہ بود - و باصرۂ بصیرتِ شاں مشاہدۂ جلواتِ جمالِ حقیقت نمی نمود - او را بکشتند و مالش را ببردند + و چوں خبرِ کشتنِ او باہلِ شہر رسید ملول گشتہ بر فوتِ او تاسف خوردند

وپیوستہ طالبِ آں بودند کہ مگر کشندگان او را بیابند + آخر الامر بعد از مدت بعید بیشتر اہلِ شہر روزِ عید بمصلی حاضر شدہ بودند - وکشندگانِ دانا دل نیز در ہماں مجمع گوشہ گرفتہ + در اثنائے آں فوجِ کلنگاں از ہوا در آمدہ بالائے سرِ دزدانِ حاضر پرواز میکردند + ونبوعے آواز میدادند کہ از شغب وفغانِ ایشاں خلق انذا در ادوانکار خود باز میماندند - یکے از آں دزداں بخندید + وبر سبیلِ استہزا با یارِ خود گفت ہمانا کہ خونِ دانا دل را میطلبند + قضا را یکے از اہلِ شہر کہ در جوارِ ایشاں بود ایں سخن بشنید ودیگرے را اعلام دادہ ہم در ساعت بحاکم اتہام کردند + وایشاں را گرفتہ باندکِ مطالبہ معترف شدند + ومکافاتِ خونِ ناحق بدایشاں رسیدہ بقصاص رسیدند +

قطعہ

کہ کرد در ہمہ عالم کماں ظلم بنزہ — کہ تیرِ لعنتِ جاوید در نشانہ نشد
کہ در زمانہ بے اعتبار طرحِ ستم — خیال بست کہ خود عبرتِ زمانہ نشد

وایں مثل برائے آں آوردم تا ملک را معلوم گردد کہ جرأتِ من در خونِ شاہزادہ بہ تقاضائے مکافات واقتضائے مجازات بود + والا مرغے شکستہ بال را قوتِ ایں کار از کجا تواند بود + وچوں ایں صورت از من در وجود آمدہ حالا حکمِ حاکم خرد اینست کہ بفرمانِ تو کار نکنم - واعتماد نا نمودہ بر سنِ مخادعت وفریب دہ چاہ نروم

ع - آں بہ کہ خذر نمایم از خدمتِ شاہ +

ملک گفت انچہ گفتی بصدق وصواب مقرون بود + وبفوائد حکمت وعوائد فضیلت مشحون ومن میدانم کہ بفحوائے اَلبادی اظلم گناہ پسر من بود کہ بے سابقہ جرمے بچہ ترا بقتل آورد + وتو بر سبیلِ مکافات کہ جزاءُ سیئۃٍ سیئۃٌ مثلہا عوض راست کردی

وہنوز منت دارم کہ بر قتل او اقدام ننمودہ + وہمیں بانقصان باصرۂ او بسندکردہ
اکنون نہ تراکراہتے متوجہ است + ونہ مرا آزارے باقی + قول مرا باور کن +
وبیہودہ در مفارقت ومہاجرت مکوش + بدانکہ من انتقام را از معائب مرداں
میشمارم + وعفو را از ہنرہائے جوانمرداں می شناسم + ہرگز دست رد بر پیشانی سرنخواہم زد
وروے قبول بجانب عیب نخواہم آورد + بلکہ مدعائے من آنست کہ در مکافاتِ بدی
نکوئی کنم + واگر از کسے ضررے بمن عائد شود در برابر آں نفعے بوے رسانم +

رُباعی

ما عادتِ خود بیہودہ جوئی نکنیم جز راست روی ونیک خوئی نکنیم
آنہا کہ بجائے ما بد بیہا کردند گر دست دہد بجز نکوئی نکنیم

قبرہ گفت باز آمدنِ من ہرگز ممکن نیست + کہ خردمنداں از مصاحبتِ یارِ متوحش
پہلو تہی کردہ اند + ودر تصانیفِ بزرگان مذکورست - کہ مردم آزردہ را ہر چند
لطف ودلجوئی زیادت واجب دارند + واکرام واحسان بنسبتِ ایشاں فریضہ
شناسند بدگمانی ونفرت بیشتر شود + وبراں تقدیر احتراز لازم باشد +

قطعہ

عزیزِ من چو آزردی کسے را مرا عاتش مکن تا میتوانی
کہ ہر چند از تو خدمت بیش بیند مرا ورا پیش گردد بدگمانی

ملک گفت اے قبرہ ازیں کلمات درگذر کہ تو مرا بجائے فرزندی - بلکہ عزیز تر
تر دانستے کہ مرا با تست یا ہیچکس از خویشاں ومتعلقاں نیست کسے بہ نسبت کساں
خود بدبیند یشید + وبا مخصوصاں در مقام انتقام ومخاصمت نباشد قبرہ گفت حکما

در بابِ اقربا سخن گفته اند و حالِ ہر یک بہ تفصیل باز نموده + و بریں منوال فرموده
کہ مادر و پدر بمنزلہ دوستانند + و برادران بمنزلہ رفقا + و یاران و اخوال و عم در مرتبہ
آشنایان + و زن در مقامِ ہمصحبتان + و دختران در موازنہ خصمان + و سائر خویشاوندان
در مرتبہ بیگانگان + اما پسر را برائے بقائے ذکر خواہند + و بانفس و ذاتِ
خویش یکتا شناسند + و دیگر برادر حرمت و عزت با او شریک نسازند و من ہرگز تا
بجائے پسر نتوانم بود + و بر تقدیر آنکہ مرا بجائے فرزند داری در وقتِ نزولِ بلا و ہجومِ
آفت و عنا جانب مرا فروگذاشت + کہ ہرچند کسے را دوست دارد و گوید
کہ خود را بر تو ایثار سکنم و بجاں در مقامِ مضائقہ نیستم +

ع - جاں چہ چیز ست کہ بہرِ تو فدا نتواں کرد + لیکن وقتے کہ فتنہ حادث گردد و کار
بداں رسد کہ از سرِ جاں برباید ساخت بے شبہہ خود را از مضیقِ آں خطر بعرصہ سلامت
خواہد کشید + و ہیچ نوع نقدِ ہستی را نثارِ دیگرے نخواہد کرد +

بیت - مردی باید کہ از بلا نگریزد + و از بہرِ کسے از سرِ جاں برخیزد -

مگر ملک حکایتِ پیرزن و مہستی نشنیدہ + و بر مضمونِ حالِ ایشاں اطلاع نیافتہ +
شاہ فرمود کہ باز نمائے با من کہ چگونہ بودہ است آں حکایت گفت آوردہ اند
کہ زالے کہن سال فرسودہ حال دخترے داشت مہستی نام +

ماہِ تمام از تابِ رخسارِ رخشانِ او رشک بسیرد و مہرِ جہان افروز از عکسِ عارضِ
دلربایش در عرقِ خجلت می نشست مثنوی

شیریں سخنے کہ ہوش میبرد رونق ز شکر فروش میبرد
نازے و ہزار فتنہ در ہر چشمے و ہزار کشتہ در شہر

ناگاہ چشمِ زخمِ روزگارِ ناسازگار بداں سروِ گلعذار رسیدہ سر بر بسترِ بیماری نہاد۔ و در گلشنِ جمالش بجائے گلِ ارغواں شاخِ زعفران رستہ شد۔ سمنِ تازہ اش از تابِ حرارت بے آب۔ و سنبلِ پرشکنش از تپ محرق بیتاب گشت۔

بیت - چو زلفِ مشکسائے عنبر نیش ۔ تکسر یافت جسمِ نازنیش

پیرزن گردِ سرِ دختر میگشت ۔ و از روئے نیاز و زاری با چشمے چوں ابرِ بہاری میگفت ۔ ایجاں مادر فدائے تو باد ۔ و سرایں شکستہ در گوشۂ محنت درماندہ خاکِ کوئے من خود را صدقۂ سرِ تو میکنم ۔ و نیم جانے کہ دارم برائے بقائے تو فدا میسازم ۔

ع - گرت درد سرے باشد مرا بر گرد سر گرداں ۔

ہر سحرگاہ با نالہ و آہ گفتے خدایا بریں جوانِ جہاں نادیدہ بخشائے - و ایں پیر فرتوت از عمرِ سیر آمدہ را در کارِ او کن تشویش

از عمرِ من آنچہ ہست بر جائے ۔ بستاں و بعمرِ او ورافزائے
گرچہ شدہ ام چو موئے از غم ۔ یک موئے مباد از سرش کم

القصہ پیرہ زن از انجا کہ مہرِ مادری و شفقتِ مادراں باشد روز و شب در دعا و زاری میکوشید - و جائے کہ داشت بفرزندِ دلبندی بخشید ۔ قضا را مادہ گاوے از آں پیرہ زن از صحرا باز آمد ۔ و مطبخ دروں رفت و بموئے شور با پیرہ گم کردہ آنچہ بود بخورد ۔ و چوں خواست کہ سر از دیگ بیروں آرد نتوانست - گاو بیقرار شدہ ہمچناں دیگ در سر از مطبخ بدر آمد ۔ و از یں گوشہ بداں گوشہ میرفت ۔ پیرہ زن در وقتِ باز آمدنِ گاو در خانہ نبود ۔ و از سرایں قضیہ و قوفے نداشت چوں بخانہ در آمد و بداں شکل و ہیئت چیزے دید کہ گردِ خانہ برمی آید تصور کرد کہ

عزرائیل ست بقبضِ روحِ ہستی آمدہ نعرہ برداشت و بزاری تمام گفت۔

نظم

ملک الموت من نہ ہستی ام — من یکے پیرِ زالِ محنتی ام
گر تو خواہی کہ جانش بستانی — اندراں خانہ ست تا دانی
گر ترا ہستی ست اندر کار — اینک اورا ببر مرا بگذار
بے بلا نازنیں شمر داورا — چوں بلا دید در سپر داورا
تا بدانی کہ نیست در خطرے — ہیچکس را زخود عزیز ترے

ومن امروز از ہمہ علایق مجرد شدہ ام و از خلایق منقطع گشتہ۔ و از جملہ توشہ ہا ندارم کہ راحلۂ قوت من بداں گراں بار شدہ تحمل بار دیگر ندارد۔

ع۔ ترسم کہ تن ضعیف ست ایں بار بر نتابد + و کدام جانور را آں طاقت تواند بود کہ گوشۂ جگرِ اورا بہ آتش بیداد کباب کردہ میوۂ دلش را بباد تاراج بردہند + و روشنائی دیدۂ او را در ظلماتِ فنا افگندہ راحتِ جانش را پریشش بردارند + و من چوں از فرزندان ارجمند کہ نورِ دیدۂ پرنم و سرورِ سینۂ پرغم بود برانديشم دریاے تاسف در موج آمدہ کشتیِ شکیبائی را بگردابِ اضطراب اندازد + و شعلۂ آتشِ تحیر بالا گرفتہ متاعِ صبر و بردباری را یکبارہ بسوزد۔

قطعہ

اندر جہاں منم کہ محیطِ غمِ مرا — پایاں پدید نیست چہ پایاں کنارہم
گفتم بصبر ساحلِ دریا شود پدید — اکنوں شکست کشتیِ صبر و قرارہم

و با اینہمہ بجاں ایمن نیستم + و بدیں تواضع و تملق فریفتہ شدن از روشِ خردمنداں

دور میدانم + لاجرم آیتِ یَا عِیْسٰی اِنِّیْ مُتَوَفِّیْکَ وَرَافِعُکَ اِلَیَّ وَمُطَهِّرُکَ مِنَ الَّذِیْنَ کَفَرُوْا میخوانم -

بیت - وصلے کہ دراں ملال باشد + ہجراں بہ ازاں وصال باشد

ملک گفت انچہ از جانب تو وقوع یافت اگر بروجہ ابتدا بودے تحرز و تجنب از صحبت مناسب نمودے + ولیکن بسبیلِ قصاص کارے کردی + و بطریق جزا عملے بجا آوردی - و زبان عدلت نیز ہمیں حکیم میفرماید - و حاکم انصاف در مقابلہ چناں فعلے کہ از فرزندِ من صادر شدہ بچنیں مکافات امر مینماید + پس موجبِ ہجرت و سببِ نفرت چہ تواند بود + آخر بر اندیشش کہ پیش از ولادتِ فرزند انیس اوقات و مونسِ روزگارِ من تو بودی + و چوں پسرِ من از کتمِ عدم بفضاءِ وجود آمد بہر بدی اقتضاے آں کردکہ بدیدار دے اُنسے پدید آید + و داں مادۂ او را با تو شریک کردم - و بجا است تو و موانست دے عمرے برفاہیت بگذرانیدم و اکنون کہ چشمِ زخمِ زماں نقصانے بگوہرِ باصرہ اش رسانید دوستے کہ بدیدارِ او داشتم ظل پذیر شد - اما مسرت گفت و شنید و بہجتِ صداوندا ے تو باقی ست چناں کن کہ ایں نیز بکلی منتفی گردد + و عر ابقیۃ العمر مستکفِ بیتُ الاحزاں باید شد + دیاندوہ و ملال و غصہ و کلال باید گذرانید + و مثلِ من با تو ہماں مثلِ مطرب ست و پادشاہ قبر پرسید کہ چگونہ بودہ است آں - **حکایت** ملک گفت آوردہ اند کہ پادشاہے مطربے داشت خوش آواز شیریں نوا زکہ بالحانِ دلفریب با عقل از کیسہ بیروں بردے + و عنانِ تمالک از دستِ صبر و شکیب بدر کردے +

بیت - از و خوش گوی تر در لحن و آواز + ندیدایں چنگ پشتِ ارغنواں ساز

پادشاہ او را بغایت دوست داشتے + و پیوستہ بسماعِ نغماتِ دل آویز و داستانہاے

نشاط انگیزش خوشوقت بودے ۔ **فرد**

نوائے مطربے نشنو کہ صوت راحت افزایش ۔ بزیر و بم چو ناہید آورد در چرخ کیوا زا

و ایں مطرب غلامے قابل را تربیت میفرمود و در ساز ندگی و نواز ندگی تعلیمہائے

مشفقانہ میداد ۔ تا اندک زمانہ را کار ساز خواجہ بگذرانید ۔ و آہنگ سازی و نغمہ

پردازی بمقامے رسانید کہ آوازۂ قول غزلش از اندازۂ تصور و وہم و خیال

در گذشت ۔ و از صوت و صدائے نقش و عملش مسامع جوامع اخرہ و اہالی گشت

مثنوی

کردے بہ ترانۂ دل آویز ۔۔۔ بازارِ نشاطِ عیش را تیز

چوں گوشۂ عود ساز کردے ۔۔۔ ناہید دو گوش باز کردے

شاہ از حالِ غلام آگاہ شد بتربیت و تقویتِ او التفات نمود ۔ تا بحدے کہ ندیم

خاص و مقرب و صاحبِ اختصاص گشت ۔ و شاہ ہموارہ بنغماتِ فیض بخش کہ

از منجر بیچ خبر داد ے مفتون بودے ۔ و نبوائے عود عالم سوزش کہ آتش

در دلہائے عشاق میزد آہنگِ بزمِ عشرت مینمودے ۔ عرقِ حسد در دلِ مطرب

بحرکت آمدہ غلام را بکشت ۔ و خبر بپادشاہ رسید ۔ باحضارِ مطرب فرمان داد

و چوں مطرب را بموقفِ سیاست حاضر گردانیدند سلطان از روی ہیبت با او عتاب

آغاز کرد ۔ و گفت ندانستی کہ من نشاط دوست ام ۔ و نشاطِ من بدو قسم بود ۔

یکے در صحبت از سازندگی تو ۔ و دیگر در خلوت از نوازندگیِ غلامِ تو ۔ چہ چیز ترا

بریں داشت کہ غلام را بکشتی ۔ و نیمہ نشاطِ من باطل کردی ۔ ہمیں ساعت

بفرمایم تا ترا نیز از ہماں شربت کہ غلام را چشانیدہ بچشانند ۔ تا دیگر پارہ کسے

ملک گفت میان دوستان ازیں نوع که ترا با من واقع شد بسیار حادث میگردد
امکان ندارد که راهِ مخاصمت بکلی از میان مردم برافتد + وطریق نزاع وجدال
مسدود گردد + اما هر که بنورِ عقل آراسته است و بزیورِ خرد متجلی حسب المقدور در اطفاے
نائرهٔ غضب میکوشد + وچندانکه میتواند آبِ حلم بر آتشِ خشم میریزد + و میداند که در
نوشیدنِ شربتِ عفو اگرچه بغایت تلخ نماید حلاوتِ مسرت مندرج ست و تحمل
نمودن بر مشقتِ بردباری هرچند مزاج زهر دارد تریاقِ بهجت را متضمن ست

مثنوی

غصه مخور زانکه شقاوت دروست　　خشم فرو خور که حلاوت دروست
شعشعهٔ برق درآزردنست　　قاعدهٔ بحر فرو خوردنست
سینهٔ دریا نشود پر غبار　　گرچه کند باران کندش سنگسار

قبره گفت این مثل مشهور ست مَنْ تَهَاوَنَ بِالشَّرِّ وَقَعَ فِي الضَّرِّ هر که آسان گیرد
دشوار افتد این کار دشوار را آسان نتوان گرفت + و دریں امرِ صعب تهاون نشاید
ورزید + و من عمر در نظارهٔ مهره بازیِ چرخِ شعبده انگیز تلف ساخته ام + و
نفائس اوقات بتفرج بوالعجبیهاے دهرِ حقه باز در باخته + هر آئینه از ذخائرِ
تجربه استظهارے وافر حاصل شده باشد + و بمکاسبِ کیاست و سرمایهٔ فهم و فراست
سودے تمام بدست آمده + و بحقیقت شناخته ام که شر را اختیار و شرارهٔ اقتدار
بناے عهد و پیمان را میسوزد + و سوزنِ نخوتِ کامگاری بر شیشهٔ سطوتِ جباری دیده
آزرم و وفا امید وزد + و آنجا که شیرِ هیبتِ شهریاری دمِ انتقام بر زمین زند تملق
روبهٔ بازی فائده نخواهد داد + همان به که خود را خواب خرگوش بدهم + و از خوے

پلنگی ہراساں شدہ چوں آہو راہِ بیاباں گیرم + کہ خصمِ ضعیف را ہیچ وجہ با دشمنِ قوی مجالِ منازعت نیست + چنانچہ آں پادشاہ برائے دشمنِ خود دریں باب مثلے ایراد کردہ است + ملک پرسید کہ چگونہ بودہ است آں حکایت گفت آوردہ اند کہ در دیارِ ترکستان پادشاہے بود کہ ہمائے ہمت بے ہمتائے او سایۂ صلاح و جناحِ فوز و نجاح بر مفارقِ عالمیان مبسوط ساختہ + و عنقائے لوائے بالا عتلایش سر رفعت از آشیانۂ طاؤسِ ریاضِ سپہر گذرانیدہ عدلِ کاملش مہماتِ ملکداری را انتظام ارزانی داشتہ + و بذلِ شاملش مصالحِ شہریاری را از روے اہتمام باتمام رسانیدہ **مثنوی**

خسرو تاج بخش تخت نشاں　　بر سرِ تاج و تختِ گنج فشاں
در جہانگیری و جہانبانی　　جمِ وقت و سکندرِ ثانی

یکے از ارکانِ دولت را خدشۂ در ضمیر پدید آمدہ روے از سدۂ سپہر اشتباہِ شاہ بتافت + و یکے از دشمنانِ ملک را فریب دادہ در مقامِ محاربہ و مخاصمہ آورد + چوں شاہ دانست کہ دشمن روے اطاعت از قبلۂ انقیاد برتافتہ و وسوسۂ عصیاں و دغدغۂ طغیان در بنیادِ اعتقادش راہ یافتہ و باسرے پرجوش از سودائے خامِ خیالِ سرداری و سروری می پزد + و بادے پرکینہ از کدورتِ تمناے دیرینہ تمناے کامگاری و برتری می برد + نامۂ مشتمل بر نصائحِ مشفقانہ و صحیفۂ منطوی بر مواعظِ ملوکانہ نزدیکِ وے فرستاد + خصمِ مغرور از غایتِ نخوت و غرور بداں التفاتے نکرد + و بکمندِ دعوتِ ہر کجا تصویرِ گردنے سرگرداں بود بجانبِ خود جذبہ نمود

بیت ۔ پراگندۂ چند را اگر دکرد + کہ ناورد جویند روزِ نبرد

القصہ چوں پادشاہ دید کہ نوشدارو ئے ملایمت مزاجِ کثیفِ ایشاں را کہ
از نہجِ اعتدالِ حقیقی بکلی منحرف شدہ اصلاح نمیتواند کرد بدیں گونہ پیغامے فرستاد
کہ من و تو بشیشہ و سنگ مانیم خواہ سنگ بر شیشہ زن + و خواہ شیشہ بر سنگ
در ہر دو حال شیشہ خواہد شکست و سنگ را آسیبے نخواہد رسید + از ایراد ایں مثل
فائدہ آنست کہ بر ضمیرِ منیرِ شاہ روشن گردد کہ من نیز حکیم شیشہ دارم + و با ستم
سلطانی کہ چوں سنگ پائدار و خصم شکن ست ملاقات کردن نیارم

فرد

بہ بتانِ آہنیں دل نشوی و لامقابل + کہ تو آبگینہ داری و نہ حریفِ سنداں

ہر چند کہ ملک در مقامِ ملاطفت ست و میخواہد کہ بہ سنجیدنِ اعتذارِ صفرائے وحشت را
تسکین دہد اما در مذہبِ خرد قبولِ عذرِ ارباب حقد و حسد حرام ست + طالبِ صلح
اصحاب عداوت را بردو انکار جواب دادن امرے واجب الاقترام -

قطعہ

زدوستانِ سخندانِ شنیدہ ام پندے — کہ بر ملایمت دشمن اعتماد مکن
چو اعتقادِ مضرت بخصم پیدا شد — مشو فریفتہ و فسخِ اعتقاد مکن

ملک گفت بمجردِ گمانے انقطاعِ صحبت و برانداختنِ دوستی روا نباشد + و ممکنہ
کہ از و ہم زاید رفیق را بسوزِ فراق مبتلا ساختن نشاید + معرفتِ قدیم و صحبتِ
مستقیم را باندک شائبہ برطرف نہادن و سررشتۂ عہد یاری و پیمانِ دوستداری
را بجزوی خدشہ از دست دادن طریقِ اربابِ تحقیق نیست

قطعہ

وفاؤ عہدِ تو ایں بود من ندانستم — نوید مہرِ تو کیں بود و من ندانستم
ہمہ سخن چو دلِ خویش سخت میگوئی — دلِ تو سخت چنیں بود و من ندانستم

آخر صفتِ وفاداری سگے را کہ از ہمہ جانوران بقدر حقیر تر و بمنزلت خسیس تر ست
یافت می شود، تو چرا از عرصۂ بیوفائی قدم باز پس نمیکنی + و پیمانے کہ در صحبتِ
مودّتِ مالبستہ پایان نمی بری ع وفاے عہد نکو باشد ار بیاموزی
قبرہ گفت من چگونہ بنیادِ وفا نہم ازاں جانب ارکانِ ہواداری منہدم ست +
و آثار حسنِ عہد بکلی منعدم + و امکان ندارد کہ ملک موجیاتِ وحشت را فرو گذارد +
و از ترصدِ فرصتِ مکافات اعراض نماید + و حالا چوں بزور و قوت بر من دست
نمی تواند یافت میخواہد کہ مرا بمکر و حیلہ در قبضۂ انتقام کشد + و بباید ترسید از کینۂ
کہ در ضمائرِ ملوک متمکن گردد + چہ ایشاں بہ نخوتِ سلطنت در بابِ انتقام متعصّب
باشند + و چوں فرصت یابند ہیچ تاویل مجالِ حجت گوئی و عذر خواہی ندہند +
و مثلِ کینہا در سینہا چوں انگشتِ فسردہ باشد + اگرچہ حالے اثر ظاہر نگرداند
چند انکہ شرارۂ غضبے بوے رسد افروختہ گردد + و فروغ خشم بالا گرفتہ
جہانے را بسوزد + و دودِ انتقام از سرِ آتشِ کینہ خیزد + پس دماغہا را خشک ساختہ
بسیار دیدہا تر گردانیدہ + و ممکن نیست کہ تا ذرّۂ انگشتِ کینہ در کانونِ سینہ باقی ماند
از مضرتِ شعلۂ خشم ایمن تواں بود ع چوں خشم زند شعلہ تر و خشک بسوزد +
ملک گفت عجب حالتے کہ تو دریں باب بریک طرف افتادۂ + و جانبِ دیگر را
از دست دادۂ + چرا نشاید کہ مقدماتِ وحشت بمیامنِ اُلفت مبدّل گردد +
و بعد از کدورتِ مجادلت صفاے مخالصت پدید آید + قبرہ گفت اگر کسے تواند
کہ در مراعاتِ جوانب لطفے تمام بجاے آورد + و در طلبِ رضا و فراغ دوستاں
سعی پیوندد + و در وصولِ منافع بدایشاں و دفعِ مضار و مکارہ از ایشاں مؤونتے

و مظاہرتے واجب دارد + ممکن ست کہ آں وحشت از میانہ مرتفع گردد +
و ہم کینہ جوئی را صفاے حاصل آید + و ہم دلِ خالف بسیم امن مروح شود + و من
ازاں عاجز ترم کہ ازیں ابواب آنچہ اصل حقد را زائل گرداند و طریق الفت و موافقت
را زائد سازد تواند اندیشید + یا بر خاطر تواند گردانید + واگر باز بخدمت مراجعت کنم
پیوستہ در ہراس و مخافت خواہم بود + و ہر ساعت بتازگی مرگے مشاہدہ خواہم کرد
پس ازیں مراجعت مجانبت و رزیدن و معاودت را بمباعدت بتدیل نمودن اولے

فرد - از درخت بخت چوں نشگفت گلہاے وصال + در بیابانِ جدائی خار ہم در پا خوش ست

ملک گفت ہیچکس بر نفع و ضرر دیگرے بر ارادتِ باری عزاسمہ قادر نباشد
و از اندک و بسیار و خرد و بزرگ آنچہ در وجود آید جز بتقدیرِ ازلی و سابقہ حکم لم یزلی
نمی تواند بود + و چنانکہ دستِ مخلوق از ایجاد و احیاء قاصر ست افنا و اماتت نیز از
جہت وے متعذر باشد + و عملِ پسر من و جزاے تو بقضاے ربانی و مشیتِ یزدانی
نفاذ یافتہ است + و ایشاں در میانہ اجراے آں حکم را سبب پیش نبودند +
ما را بمقادیرِ آسمانی مواخذت منمائے و بمقدراتِ الٰہی سرزنش مکن + و بقضاے
خدا راضی شو

قطعہ

بجز رضا بقضاے خدا نمی شاید — بغیرِ صبر بوقتِ بلا نمی شاید
از انچہ رفت قلم سر مکش دگر نہ بیا — بروں رو از خطِ او کو برا نمی شاید

قبرہ گفت عجز آفریدگان از دفع قضاے آفریدگار ظاہر و مقرر ست + و بر صفحاتِ
تصوراتِ اہل تصدیق ایں قضیہ موضح و مصور + کہ انواعِ خیر و شر و اضافہ
نفع و ضرر بر حسبِ ارادت و مقتضاے مشیتِ خداوند جل ذکرہ نافذ میگردد +

وبجہد وکوشش خلق دفع ومنع آں تقدیم وتاخیر دراں صورت نہ بندد + وَلَا رَادَّ لِقَضَائِہٖ وَلَا مُعَقِّبَ لِحُکْمِہٖ۔

فرد

کسے زچوں وچرا دم نمی تواند زد ۔۔۔ کہ نقش بندِ حوادث وراے چون وچراست

وبا آنکہ جمہورِ علما بریں معنی اتفاق نمودہ اند ہیچکس نگفتہ است کہ جانبِ حزم واحتیاط را اہمال باید گذاشت + محافظتِ نفس از مکارہ آفات در توقف باید داشت + بلکہ گفتہ اند اسباب ہر چیز رعایت باید نمود + واتمام امور بمسبب الاسباب تفویض باید فرمود۔

مثنوی

منتے بنہاد زاسباب وطرق ۔۔۔ طالباں را زیرِ ایں نیلی تتق

اے گرفتارِ سبب بیروں مپر ۔۔۔ لیک غُرِّ آں مسبب ظن مبر

باسببہا از مسبب غافلی ۔۔۔ سوئے ایں رو پوشہا زاں مائلی

ونکتۂ عقل وتوکل مؤید ایں قول ست ع باتوکل زانوئے اشتر ببند

ملک گفت ملخصِ ایں مقالات ہمان ست کہ من خواہانِ ملاقات توام۔ وآرزومندیِ صحبتِ تو در ضمیرِ خویش فراواں می یابم + وبا ایں ہمہ اشتیاق کہ از جانبِ من واقع است از طرفِ تو جز مقدمات ملال فہم نمی رود۔

فرد ۔ تو ملولی زما وما مشتاق + دل بدل میرود چہ حال ست ایں۔

قبرہ گفت کہ اشتیاقِ تو در انست کہ دلِ خود را بمشتن من شفا دہی + وحال آنکہ نفسِ من حالا رغبتِ نوشیدنِ شربتِ اجل وسیلِ پوشیدنِ لباسِ فنا ندارد + وتا عنانِ مراد بدست ست از قبولِ آں ابا می نماید + واحتراز از تلخیِ صواب می بیند ع سرِ بارِ دگر زتن نرویدہ نے ست۔

ومن امروز از دلِ خویش بر عقیدۂ ملک استدلال توانم کرد + چہ اگر قدرت و استطاعت یابم جز ہلاکتِ قرۃ العینِ پادشاہ راضی نمی شوم + و میدانم کہ شاہ نیز بواسطۂ ملالِ فرزند جز ہلاک من نخواہد طلبید + و بر مکنونِ ضمیرِ مصیبت زدگان کسے وقوف یابد کہ بر آتشِ آن غم سوختہ باشد + و ہم ازاں بلیت و شربتِ تلخی تجرّع کردہ - مدعیانِ آسودہ ازیں حال غافل اند + و ناز پروردگانِ راحت دیدہ از پیرایۂ درد عاطل

فرد

از تراغارے بیا لشکستہ کے دانی کہ چیست + حالِ شیرانے کہ شمشیرِ بلا بر سر خورند

و بچشمِ خرد می بینم کہ ہر گاہ ملک را از بینائی بسر یاد آید و من از نورِ دیدۂ خود برانند شم تفاوتے در باطن ناظر خواہد شد + و تغیر در مزاجہا روے خواہد نمود + و تواں دانست کہ ازاں چہ زاید + و دراں زماں چہ حالہا روے نماید + و بدیں دلیل مفارقت مناسب تر ست از مواصلت + و دوری لایق تر از قربت صورتی

ع صحبت چو چنیں ست جدائی خوشتر - ملک گفت چہ خیر تواند بود دراں کس کہ از جرمہاے دوستاں اعراض نتواند نمود + و از سرِ حقد و آزار بر نتواند خاست و مرد فرزانہ و خردمندیگانہ بر اں قدرت دارد کہ از مکافاتِ مجرماں چناں گذرد کہ مدۃ العمر بداں رجوع ننماید و بہیچ وقت بر صفحۂ دلِ او از اندک و بسیارِ آں نشاں یافت نشود + و استغفارِ گنہگاراں و اعتذارِ بدکرداراں را باحترازِ تمام تلقی نماید + شر الاشرار من لا یقبل الاقتدار بدترینِ بداں آنست کہ عذر نپذیرد + و کینۂ عذر خواہ در دل گیرد ع والعذر عندی للذنوب مکفر +

ومن بارے ضمیرِ خویش را دراں چہ گفتم + صافی می یابم + و از صورتِ خشم

وحدّتِ غضب وخیالِ انتقام در خاطر اثرے نمی بینم + وہمیشہ جانبِ عفو را
بر عقوبت ترجیح دادہ ام + ودانستہ ام کہ ہر چند گناہ بزرگ باشد صفتِ عفو
ازاں بزرگتر خواہد بود

فرد

گر عظیم است از فرودستاں گناہ از بزرگاں عفو کردن اعظم ست

قبرہ گفت ایں ہمہ ہست امّا من مردِ گنہگارم + ومجرم ہمیشہ ترساں بود مثلِ من
مثلِ کسے ست کہ در کفِ پاے او جراحتے باشد اگر او بقوتِ طبع بیباکی کند
وشبِ تیرہ در سنگستان رفتن جائز شمرد اما چارہ نیست ازانکہ آں ایش تازہ گردد
وپاے او از کار باز ماند بمثابہ کہ بر خاکِ نرم رفتن نیز متعذر باشد + ونزدیکی
من بخدمتِ ملک ہمیں مزاج دارد + وبوجہِ شرع وقانونِ ملت اجتنابِ من ازاں
فرضِ عین ست + ولا تلقوا بایدیکم الی التھلکۃ وحکما گفتہ اند سہ تن از روشِ
حکمت دور اند + واز منہاجِ دانش برطرف + اول کسیکہ بر قوتِ ذاتِ خود اعتماد
کند + وہر آئینہ چنیں کس خود را در مہالک افگند + وتہور او سببِ ہلاکِ او گردد
دوم آنکہ اندازۂ طعام وشراب نشناسد + وچنداں تناول نماید کہ معدہ از ہضمِ
آں عاجز آید + واین کس بے شبہ دشمنِ جانِ خود باشد + سوم شخصے کہ بگفتارِ خصم
در غرور افتد + وبقولِ کسے کہ از وایمن نتواند بود فریفتہ شود وبیتک انجام کار بہ
او بخسارت وندامت انجامد - **بیت**

مشو ایمن از حیلۂ دشمناں بیندیش وبرتاب ازاں سو عناں

مار گفت اے قبرہ ہر چند از روے ملاطفت وری آیم وراہِ صواب ونصیحتہاے
دوستانہ بتوی نمایم تو ہمچناں بر خرافتِ خود ماندۂ + وداسِ قبول از استماعِ مواعظ

افشاندہ و نصیحت دربارہ کسے کہ قبول نخواہد کرد بیفائدہ است چنانکہ نصیحت
کردنِ آں زاہد گرگ را قبرہ پرسید کہ چگونہ بودہ است آں **حکایت** گفت
آوردہ اند کہ مردے زاہد نیک سیرت کہ اوقاتِ شریفش بعد از ادائے وظائف
واوراد جز بموعظتِ عباد مصروف نبودے در صحرائے میگذشت + گرگے دید
دہن حرص و شرہ کشادہ + و دیدۂ آز براہِ طلب نہادہ + ہمگی ہمت بران وقف
کردہ کہ بیگناہے را بیازارد + و جانورے را بیجان کردہ جہتِ خوشنودیٔ نفسِ
نافرمان از و بہرہ بردارد

فرد

ستیزہ کاریٔ بیداد گر نگر کہ بجہل ۔۔۔ رساند از پئے یک سود صد زیاں کسے

زاہد کہ او را بداں حال دید واز صفحۂ پیشانی او نقشِ جور و ستم مطالعہ فرمود از انجا
کہ شفقتِ ذاتی و مرحمتِ جبلی او بودہ پند دادن آغاز نہاد + و گفت زنہار پیرامنِ
گوسپندِ مردماں نگردی + و قصدِ مظلومان و بیچارگاں نکنی + کہ عاقبتِ بیدادی
سودی بعقوبتِ الٰہی باشد + و خاتمتِ تگری بنکال و عذابِ آں جہانی کشد

مثنوی

ہر کہ آئینِ ظلم پیش نہاد ۔۔۔ بند بر دست و پائے خویش نہاد
چند روزے اگر سر افرازد ۔۔۔ دہرش آخر ز پا در اندازد

ازیں مقولہ سخنان میگفت + و بر ترکِ بزو گوسفندانِ مردم مبالغہ از حدی برد
گرگ گفت در مواعظ اختصار فرمائے کہ در پسِ ایں ہیشہ رمہ میبرد + ترسم
کہ فرصتِ گوسفند بردن فوت شود + و آنگاہ حسرت فائدہ ندہد + و غرض از
ایرادِ ایں مثل آنست کہ چند انچہ ترا پند میدہم تو ہماں بر سرِ کارِ خودی + و بداں سخن

ملتفت نمی شوی

بیت

مکن کہ اہلِ مروت سخن شنو باشند ہزار سال بیک نکتہ در گرو باشند

قبرہ گفت من بنصیحت گوش کردہ ام + واز مواعظ خرد پند گرفتہ + عاقل آنرا می شناسم کہ پیوستہ در حذر کشادہ دارد + و آئینۂ تجربہ در پیش نہادہ + من اینجا کہ آمدہ ام از غایتِ خوف و فزع ست + عاقلانہ بر سرِ راہِ گریز ایستادہ ام۔ و سفرے کہ کس را بر من دست پرندہ نباشد بیش چشم کردہ + و بیش ازیں بر سن توقف کردن حرام ست + و دریں حیرت و تردد گذرانیدن موجبِ ملام +

چہ میدانم کہ خونِ مرا ملک حلال دارد + و انچہ در شرعِ مروت محظورست مباح پندارد پس اقامتِ من مکروہ است + و بزودی رحلت نمودن واجب۔

ع رفتم کہ ازیں زیادہ بودن خوش نیست ۔ ملک گفت ترا اینجا اسبابِ معیشت آمادہ است + و درہاے راحت و فراغت بر روے دل کشادہ مشقتِ سفر اختیار نمودن و برائے انتظامِ معاش متردد بودن ہیچ وجہ ندارد قبرہ جواب داد ہر کہ پنج خصلت را بضاعتِ راہ و سرمایۂ عمر سازد بہر جا کہ رود اغراضش حاصل ست + و بہر جا کہ توجہ نماید فوائدِ رفقا و مصاحبان بدو واصل۔ اوّل از بدکرداری بر طرف بودن + دوم نیکوکاریرا شعارِ خود ساختن سوم از مواقعِ تہمت پہلو تہی کردن + چہارم مکارمِ اخلاق را ملازم گرفتن + پنجم آدابِ معاشرت را در ہمہ اوقات نگاہ داشتن + و کسے کہ جامع این خصال باشد او را ہیچ جا غریب نگذارند + و وحشتِ غربتش براحتِ موانست مبدل سازند

ع دانا ہیچ شہر و ولایت غریب نیست ۔ و عاقل چوں در شہرِ مولد و منشا خود

ومیانِ اقربا وعشائر ایمن نتواند بود بضرورت فراقِ دوستاں وستعلقاں اختیار باید کرد + چہ ایں ہمہ را عوض ممکن ست وذاتِ اورا عوض صورت نہ بندد

قطعہ

اگر ترا بوطن نیست کار با مراد — اسیرِ خانۂ عطلت مشو زبیہوشی
سفر نمائے کہ بے دوستے نخواہی ماند — بہر مکاں کہ روی وبہر زمیں کہ رسی

ملک گفت رفتنِ تو تا کی خواہد بود + وچہ مقدار زماں توقف خواہی نمود + قبرہ گفت اے ملک رفتنِ مرا باز آمدن توقع مدار + ومعاودت ازیں سفر خیال مبند + ونیک مانندست ایں سوال وجواب بحکایت عرب ونانوا + ملک پرسید کہ چگونہ بودہ ست آں **حکایت** گفت آوردہ اند کہ عربی بیاباں نشین بشہرِ بغداد در آمد + ودکان نانوائی دید کہ گرد وہا چوں قرصِ قمر از افقِ منیر طلوع کردہ + وخاک با فروغِ سماک قدم بر ذروۂ دکان نہادہ + حسنِ شمسی پنجہ حیرت بر رُخِ آفتاب کشیدہ + وشورِ سنگِ بخت گریبانِ ناں تنک دریدہ -

قطعہ

فراز منبرِ خبّاز قرصِ گرم بینداری — کہ خورشید جہاں تابست طالع گشتہ از گردوں
تنورِ نانوا نارِ خلیل اللہ را ماند — کز و ہر لحظہ آید تازہ نانے ہمچو گل بیروں

حاصل الامر عرب بیچارہ کہ ببوے نان رمقِ حیات یافتے چوں روے نان دید جبۂ صبر چاک زدہ + وپیشِ نانوا آمدہ گفت اے خواجہ چند بستانی کہ مرا سیر نان سازی + نانوا با خود تاملے کرد کہ ایں کس بیک من نان سیر شود + غایتش دو من واز سہ من خود تجاوز نتواند کرد + گفت نیم دینار بدہ + چنانچہ بتوانی نان

بخور۔ عرب نیم دینار بداد + و بر لبِ دجلہ بنشست + نانوا نان می آورد و عرب
بآب تر کردہ میخورد + تا بہا از نیم دینار بگذشت + و بچہار دانگ رسید + و از آں
ہم متجاوز شدہ دینار تمام شد + نانوا را تحمل نماند + و گفت یا اَخا العرب بداں
خدائیکہ ترا قوتِ نان خوردن بریں وجہ کرامت فرمودہ با من بگوے کہ تا کے
نان خواہی خورد + عرب جواب داد کہ اے خواجہ بے صبری مکن + تا ایں آب
میرود من نان میخورم + و غرض ازیں مثل آنست کہ ملک معلوم فرماید کہ تا آجیات
در مجاریٔ بدن جاریست از تناولِ لقمۂ بیم و ہراس چارہ ندارم + و از مائدۂ وصال
فائدہ برداشتن محال می پندارم + و روزگار میانِ ما سفارقتے افگندہ کہ
مواصلت را در حوالیٔ آں مجال نیست + و زمانہ رشتۂ مصاحبت ما بنوعے گسیختہ
گردانید کہ اندیشۂ اتصال جز خیالِ محال نہ + و پس ازیں ہر گاہ کہ شوقے خواہد
شد اخبارِ سعادت آثارِ ملک از نسیمِ سحر خواہم پرسید + و جمالِ باکمالِ شاہ
در آئینۂ خیال خواہم دید

فرد

گر وصالِ یار نبود با خیالش ہم خوشم ✤ کلبۂ درویش را شمعے بہ از مہتاب نیست

ملک قطراتِ حسرت از فوارۂ دیدہ بگشود + و دانست کہ آں مرغِ زیرک بدام
نیاید + و داعیۂ انتقام از خلوتخانۂ عدم بسرائے وجود نخرامد + بارے دیگر دانہ
مکر پاشیدن گرفت و انواعِ عہد و میثاق در میان آورد + قبرہ گفت ایشاہِ
جوان بخت و زیبندۂ تاج و تخت ہر چند بنائے کرامت را تمہید دہی و اصنافِ
عاطفت در بابِ ایمنی و سلامتی ارزانی داری و آں را بعہود پسندیدہ و مواثیقِ
شائستہ موکد گردانی ممکن نیست کہ حلقۂ خدمت در گوش کنم و غاشیۂ ملازمت بر دوش فگنم

ع سخن ضایع مکن دیگر کہ با ما در نمیگیرد ۔ ملک دانست کہ بسوزن حیلت خارِ وحشت از پاے دلِ قبرہ بیروں نتواں کرد + و نیز از شست رفتہ بزورِ بازوے عذر بدست نتواں آورد + ملک گفت اے قبرہ دانستم کہ از بوستانِ وصال جز بوے بمشامِ آرزو نخواہد رسید + و چہرہ مصحبت جز در آئینۂ امید نخواہد نمود

رُباعی

آں رفت کہ در جوئے طرب آبے بود یا در سرِ زلفِ آرزو تابے بود
دردا کہ زمانِ عیش و دورانِ وصال بگذشت چنانکہ گوئیا خوابے بود

اما طمع آں دارم کہ بر سبیلِ یادگار دو سہ کلمہ کہ از تکرار آں آثارِ سعادت بر اوراقِ روزگار مشاہدہ رود بفرمائی ۔ و بہ صیقلِ نصائحِ دوستانہ زنگِ غفلت از مرآتِ خاطرِ من کہ بغبارِ ملال تیرگی پذیرفتہ بزدائی قرد

زہر ما سخنے یادگارِ خویش بگوے کہ بہتر از سخن خوب یادگارے نیست

قبرہ گفت اے ملک کارہاے جہانیاں بر وفقِ تقدیر ساختہ میشود + و در ان بزیادت و نقصان و تقدیم و تاخیر کسے را مجالِ تصرف ندادہ اند ۔ ہیچکس نتواند شناخت کہ منشورِ سعادت بر نامِ او رقم زدہ اند ۔ یا او را در جریدۂ اہلِ شقاوت داخل کردہ لیکن بر ہمگنان واجب ست کہ کارہاے خود را بر مقتضاے رائے صائب بر آرند و در مراعاتِ جانبِ حزم و احتیاط غائت جہد بجاے آرند + اگر تدبیر موافق تقدیر آمد خود بر سریرِ اقبال و مسندِ جاہ و جلال تمکن دارند + و اگر قضیہ منعکس گردد ہم دوستاں عذر پذیرند و ہم طاعنان مجالِ وقیعت نیابند قطعہ

حکیم گفت کہ تقدیر سابق ست ولے بہیچ حال تو تدبیرِ خود فرو مگذار

که گر موافقِ حکمِ قضاست تدبیرت بکامِ دل شوی از کارِ خویش برخوردار
وگر مخالفِ آنست واردت معذور کسے که دارد از انوارِ عقل استظہار

ودیگر باید دانست که ضائع ترین مالہا آنست که ازاں انتفاعے نباشد + وغافل ترین ملوک آنکه در حفظِ ممالک وضبطِ رعایا اہتمام ننماید + ولئیم ترین دوستاں آنکه در حال شدت ونکبت جانبِ دوست را فروگذارد + ونابکار ترین زنان آنکه باشوہر بسازد + وبدترین فرزنداں آنکه از اطاعتِ پدر ومادر ابا نماید + وویراں ترین شہرہا آنکه در وے امنی وارزانی نباشد + وناخوشترین صحبتہا آنکه مصاحباں را دل باہم راست نباشد + وچوں شائبه درصحبتِ من وملک پدید آمده ترکِ آں انسب بسبب مقالات مخالفت را بکلمات مواضعت بدل ساختن بصواب اقرب

رُباعی

رفتم وداعِ ما زدل باید کرد وز آبِ دو دیده خاک گل باید کرد
گر بد دیدی ہمه نکو باید گفت ور درد سرے بود بجل باید کرد

بریں کلمه سخن بآخر رسانید + واز شرفهٔ ایوان پرواز نموده بجانبِ صحرا پرید + ملک انگشتِ تحسر بدندانِ تحیر گزیده بسیارے تاسف خورد + وبلالے از قیاس ووہم افزوں واندوہے از سرحدِ فہم بیروں روے بکوشک نہاده میگفت -

قطعه

کجا گویم که با ایں دردِ جانسوز طبیبم قصدِ جان نتواں کرد
میانِ مہربانان چوں تواں گفت که یارِ ما چنیں گفت وچناں کرد

این ست داستانِ حذر از مکامن غدر ارباب حقد و احتراز از تصدیق تضرع و نیاز ایشان و زرق آمیز خصمان اعتماد نمودن + و بخداع و فریب که برائے طلبِ انتقام کنند مغرور نا شدن + و بر عاقل پوشیدہ نماند + کہ غرض از بیانِ این سخنان ہمانست کہ خردمند در حوادث دہر و نوائبِ زماں ہر یک را مرشد راہِ نجات داند + و بنائے کار بر مقتضائے عقل و تدبیر نہد + و ہیچ وجہ بر دشمنِ آزردہ اعتماد نکند + و از آفتِ حیلہ و مخافتِ مکر ایمن نہ نشیند +

رُباعی

خواہی کہ نباشی بغم و رنج قریں — بشنو سخن پاک ترا ز دُرِ ثمیں
از دشمنِ آزردہ تغافل منمائے — وز صاحبِ کبر و کینہ ایمن منشیں

تمام شُد

بوستان

دیباچہ

بنامِ اللہ جہاندارِ جان آفرین	۱	حکیمِ سخن دُرّ زبان آفرین
خداوندِ بخشندہ و دستگیر	۲	کریم خطا بخش و پوزش پذیر
عزیزے کہ از اللہ در گہش سر بتافت	۳	بہر در کہ شد ہیچ عزت نیافت
سرِ پادشاہان گردن فراز	۴	بدرگاہِ او بر زمین نیاز
نہ گردن کشان را بگیرد بفور	۵	نہ عذر آوران را براند بجور
وگر خشم گیرد بکردارِ زشت	۶	چو باز آمدی ماجرا در نوشت
اگر با پدر جنگ جوید کسے	۷	پدر بے گمان خشم گیرد بسے
وگر خویش راضی نباشد ز خویش	۸	چو بیگانگانش براند ز پیش
وگر بندہ چابک نیاید بکار	۹ (۱۰ نباشد)	عزیزش ندارد خداوندگار
وگر بر رفیقان نباشی شفیق	۱۰	بفرسنگ بگریزد از تو رفیق

(۱) شارح ہانسوی نے پرانی صحیح کتابوں میں سے یہ شعر اس طرح نقل کیا ہے۔
بنامِ خدائے کہ جان آفرید ✤ بحکمت سخن بر زبان آفرید ✤ (۲) بر۔ (۳) ہر کز در بش۔

(۵) از در ۔

دگر ترکِ خدمت کند لشکری	۱۱	شود شاہِ لشکر کش از وے بری
ولیکن خداوندِ بالا و پست	۱۲	بعصیان در رزق بر کس نبست
دو کونش یکے قطرہ در بحرِ علم	۱۳	گنہ بیند و پردہ پوشد بحلم
ادیم زمین سفرۂ عامِ اوست	۱۴	چہ دشمن برین خوانِ یغما چہ دوست
اگر بر جفا پیشہ بشتافتے	۱۵	کہ از دستِ قہرش امان یافتے
بری ذاتش از تہمتِ ضد و جنس	۱۶	غنی ملکش از طاعتِ جن و انس
پرستارِ امرش ہمہ چیز و کس	۱۷	بنی آدم و مرغ و مور و مگس
چنان پہن خوانِ کرم گسترد	۱۸	کہ سیمرغ در قاف روزی خورد
لطیفے کرم گسترِ کارساز	۱۹	کہ دارائے خلق است و دانائے راز
مرا و ترا رسد کبریا و منی	۲۰	کہ ملکش قدیم است و ذاتش غنی
یکے را بسر بر نہد تاجِ بخت	۲۱	یکے را بخاک اندر آرد ز تخت
کلاہِ سعادت یکے بر سرش	۲۲	گلیمِ شقاوت یکے در برش
گلستان کند آتشے بر خلیل	۲۳	گروہے بآتش برد ز آب نیل
گر آنست منشورِ احسانِ اوست	۲۴	ور اینست توقیعِ فرمانِ اوست
پسِ پردہ بیند عملہائے بد	۲۵	ہمو پردہ پوشد بآلائے خود
بتہدید اگر برکشد تیغِ حکم	۲۶	بمانند کرّوبیان صمّ و بکم
وگر دردہد یک صلائے کرم	۲۷	عزازیل گوید نصیبِ برم

(۱) لطیف (۲) گسترِ کارساز۔

بدرگاہِ لُطف و بزرگیش بر ۲۸ بزرگان نہادہ بزرگی زسر
فرومانگان را برحمت قریب ۲۹ تضرّع کنان را بدعوت مجیب
براحوالِ نابودہ علمش بصیر ۳۰ باسرارِ ناگفتہ لُطفش خبیر
بقدرت نگہدارِ بالا و شیب ۳۱ خداوندِ دیوانِ روزِ حسیب
نہ مستغنی ازطاعتِ پشتِ کس ۳۲ نہ برحرفِ او جایِ انگشتِ کس
برو علمِ یک ذرّہ پوشیدہ نیست ۳۳ کہ پیدا و پنہان نہ نزدش یکیست
مہیّا کُن روزی مار و مور ۳۴ وگرچند بیدست و پایند وزور
بامرش وجُود از عدم نقش بست ۳۵ کہ داند جُز او کون از نیست ہست
دگر رہ بکتم عدم در بَرَو ۳۶ وز انجا بصحرایِ محشر بَرَد
جہان مشفق برآلہیتش ۳۷ فرومانده درکُنہِ ماہیتش
بشرماورایِ جلالش نیافت ۳۸ بصر منتہایِ جمالش نیافت
نہ برا وجِ ذاتش پَرد مرغِ وہم ۳۹ نہ در ذیلِ وصفش رسد دستِ فہم
درین وَرطہ کشتی فرو شد ہزار ۴۰ کہ پیدا نشد تختہ بر کنار
چہ شبہا نشستم درین دیرِ گُم ۴۱ کہ حیرت گرفت آستینم کہ قُم
محیط است علمِ ملک بر بسیط ۴۲ قیاسِ تو برو ے نگردد محیط
نہ ادراک درکُنہِ ذاتش رسد ۴۳ نہ فکرت بغورِ صفاتش رسد
توان در بلاغت بسحبان رسید ۴۴ نہ درکُنہِ بیچونِ سبحان رسید

چو خاصان درین ره فرس رانده اند	۴۵	بلا احصی از تنگ فرمانده اند
نه هر جایے مرکب توان تاختن	۴۶	که جاها سپر باید انداختن
وگر سالکے محرم راز گشت	۴۷	به بندد بروے در باز گشت
کسے را درین بزم ساغر دهند	۴۸	که دارد بے بیهوشیش در دهند
یکے باز را دیده پر دوخته	۴۹	یکے دیده ها بازو پر سوخته
کسے ره سوے گنج قیرون نبرد	۵۰	وگر برد ره باز بیرون نبرد
بتر سد خرد مند زین بحر خون	۵۱	کزو کس نبرده است کشتی برون
اگر طالبی کاین زمین طے کنی	۵۲	نخست اسپ باز آمدن پے کنی
تامل در آئینهٔ دل کنی	۵۳	صفائے بتدریج حاصل کنی
مگر بوئے از عشق مست کند	۵۴	طلبگار عهد الست کند
بپاے طلب ره بدینجا بری	۵۵	وزینجا ببال محبت پری
بدرّد یقین پرده هاے خیال	۵۶	نماند سرا پرده الا جلال
وگر مرکب عقل را پو بنیست	۵۷	عنانش بگیرد تحیر که ایست
درین راه جز مرد راعی نرفت	۵۸	گم آن شد که دنبال راعی نرفت
کسانے که زین راه برگشته اند	۵۹	برفتند بسیار و سرگشته اند
خلاف پیمبر کسے ره گزید	۶۰	که هرگز بمنزل نخواهد رسید
محال است سعدی که راه صفا	۶۱	توان رفت جز بر پے مصطفےٰ

(۴۵) ب: چو خاصان درین ره فرس راندند۔ (۴۷) ب: وگر سالکے محرم راز گشت۔ (۴۸) ب: کسے را درین بزم ساغر دهند۔ (۴۹) ب: یکے باز را دیده پر دوخته۔ (۵۰) ب: کسے ره سوے گنج قیرون نبرد۔ (۵۱) ب: بترسد خرد مند زین بحر خون۔ (۵۲) ب: اگر طالبی کاین زمین طے کنی۔ (۵۴) ب: مگر بوئے از عشق مست کند۔ (۵۵) ب: بپاے طلب ره بدینجا بری۔ (۵۶) ب: بدرّد یقین پرده هاے خیال۔ (۵۷) ب: وگر مرکب عقل را پو بنیست۔ (۵۸) ب: درین راه جز مرد راعی نرفت۔ (۵۹) ب: کسانے که زین راه برگشته اند۔ (۶۰) ب: خلاف پیمبر کسے ره گزید۔ (۶۱) ب: محال است سعدی که راه صفا۔

سببِ نظمِ کتاب

۱ در اقصائے عالم بگشتم بسے — بسر بردم ایام با ہر کسے

۲ تمتع ز ہر گوشۂ یافتم — ز ہر خرمنے خوشۂ یافتم

۳ چو پاکان شیر از خاکی نہاد — ندیدم کہ رحمت بران خاک باد

۴ تولائے مردان این پاک بوم — برانگیخت خاطر از شام و روم

۵ دریغ آمدم زان ہمہ بوستان — تہیدست رفتن سوئے دوستان

۶ بدل گفتم از مصر قند آورند — بر دوستان ارمغانے برند

۷ مرا گر تہی بود زان قند دست — سخنہائے شیرین تر از قند ہست

۸ نہ قندے کہ مردم بصورت خورند — کہ ارباب معنی بکاغذ برند

۹ چو این کاخ دولت بپرداختم — دران دفتر باز تربیت ساختم

۱۰ بنجم باب عدل است تدبیر و رای — نگہبانی خلق و ترس خدای

۱۱ دوم باب احسان نہادم اساس — کہ محسن کند فضل حق را سپاس

۱۲ سوم باب عشق است و مستی و شور — نہ عشقے کہ بندد بر خود بزور

۱۳ چہارم تواضع رضا پنجمین — ششم ذکر مرد قناعت گزین

۱۴ بہفتم دراز عالم تربیت — بہشتم دراز شکر بر عافیت

۱۵ نہم باب توبہ است و راہ صواب — دہم در مناجات و ختم کتاب

۱۶ بروز ہمایون و سال سعید — بتاریخ فرخ میان دو عید

زشش صد فزون بود پنجاه و پنج ۱۷ که پُر دُر شد این نام بردار گنج
الا اے خردمند فرخندہ خوے ۱۸ ہنرمند نشنیدہ ام عیب جوے
قبا گر حریر است و گر پرنیان ۱۹ بنا چار حشوش بود درمیان
تو گر پرنیانی بایذا مکوش ۲۰ کرم کار فرمائے و حشوم بپوش
نیازم بسرمایۂ فضل خویش ۲۱ بدریوزہ آوردہ ام دست پیش
شنیدم کہ در روز اُمّید و بیم ۲۲ بدان را بہ نیکان بہ بخشد کریم
تو نیز ار بدے بینیم در سخن ۲۳ بخلق جہان آفرین کار کن
چو بیتے پسند آیدت از ہزار ۲۴ بمردی کہ دست از تعنّت بدار
ہمانا کہ در پارس انشائے من ۲۵ چو مُشک است بے قیمت اندر ختن
چو بانگ دُہُل ہولم از دور بود ۲۶ بغیبت درم عیب مستور بود
گُل آورد سعدی سوے بوستان ۲۷ بشوخی و قلفل بہندوستان
چو خرما بشیرینی اندودہ پوست ۲۸ چو بازش کنی استخوانے در دوست

ذکرِ محامدِ اتابک ابوبکر بن سعدِ زنگی طاب ثراہٗ

مرا طبع زین نوع خواہان نبود ۱ سرِ مدحتِ پادشاہان نبود
ولے نظم کردم بنامِ فلان ۲ مگر باز گویند صاحبدلان

(۵) چو۔

(۶) گوید۔

(۱) نامہ پرداز۔ (۲) تو گر پرنیانے نیائی بخوش۔ (۳) بدی بینی۔ (۴) بعیبہ۔

که سعدی که گوے بلاغت ربود	۳	در ایام بوبکر بن سعد بود
سزد گر بدورش بنازم چنان	۴	که سید بدوران نوشیروان
جهاندار دین پرور دادگر	۵	نیامد چو بوبکرؓ بعد از عمرؓ
سر سرفرازان و تاج مهان	۶	بدوران عدلش بنازد جهان
گر از فتنه آید کسے در پناه	۷	ندارد جز این کشور آرامگاه
فطوبی لباب کبیت العتیق	۸	حوالیه من کل فج عمیق
ندیدم چنین گنج و ملک و سریر	۹	که وقف است بر طفل و بر ناو پیر
نیامد برش در شدے ناک از غمے	۱۰	که نه نهاد بر خاطرش مرهمے
طلبگار خیر است و امید وار	۱۱	خدایا امیدے که دارد برآر
گله گوشه بر آسمان برین	۱۲	هنوز از تواضع سرش بر زمین
ز گردن فرازان تواضع نکوست	۱۳	گدا گر تواضع کند خوے اوست
اگر زیر دستے بیفتد سزاست	۱۴	زبردست افتاده مرد خداست
نه ذکر جمیلش نهان میرود	۱۵	که صیت کرم در جهان میرود
چنوئے خردمند فرخ نهاد	۱۶	ندارد جهان تا جهانست یاد
نه بینی در ایام او رنجه	۱۷	که نالد ز بیداد دست پنجه
کس این رسم و ترتیب آئین ندید	۱۸	فریدون بآن شوکتش این ندید
ازان بیش حق بایگاهش قویست	۱۹	که دست ضعیفان بجاهش قویست

(۱) ابوبکر سعد بن زنگی (۲) اتابک سعد بن زنگی (۳) ابوبکر بن سعد بن زنگی

چنان سایه گسترد بر عالمے	۲۰	که زالے نیندیشد از رستمے
همه وقت مردم ز جور زمان	۲۱	بنالند از گردش آسمان
در ایام عدل تو اے شهریار	۲۲	ندارد شکایت کس از روزگار
بعهد تو می بینم آرام خلق	۲۳	پس از تو ندانم سرانجام خلق
هم از بخت فرخنده فرجام تست	۲۴	که تاریخ سعدی در ایام تست
که تا بر فلک ماه و خورشید هست	۲۵	درین دفتر ذکر جاوید هست
ملوک از نکو نامی اندوختند	۲۶	ز پیشینگان سیرت آموختند
تو در سیرت پادشاهی خویش	۲۷	سبق بردی از پادشاهان پیش
سکندر بدیوار دین و سنگ	۲۸	بکرد از جهان راه یاجوج تنگ
تراسد یاجوج کفر از زرست	۲۹	نه روئین چو دیوار اسکندرست
زبان آوری کاندرین امن و داد	۳۰	سپاست نگوید زبانش مباد
زهے بحر بخشایش و کان جود	۳۱	که مستظهر انداز و جود تست و وجود
برون بینم اوصاف شه از صفا	۳۲	نگنجد درین تنگ میدان کتاب
گر آن جمله را سعدی املا کند	۳۳	مگر دفتری دیگر انشا کند
فرو مانم از شکر چندین کرم	۳۴	همان به که دست دعا گسترم
جهانت بکام و فلک یار باد	۳۵	جهان آفرینت نگهدار باد
بلند اخترت عالم افروخته	۳۶	ز زوال اختر دشمنت سوخته

قطعه

(۱) در نسخهٔ لطف بخشایش او کان جود و کرم مستظهر است انوار وجود و وجود - (۲) از فال خیرت

غم از گردش روزگارت مباد	۳۷	وز اندیشہ بر دل غبارت مباد
کہ بر خاطر پادشاہان غمے	۳۸	پریشان کند خاطر عالمے
دل و کشورت جمع و معمور باد	۳۹	ز ملکت پراگندگی دور باد
تنت باد پیوستہ چون دین درست	۴۰	بد اندیش را دل چو تدبیر سست
درونت بتائید حق شاد باد	۴۱	دل و دین و اقلیمت آباد باد
جہان آفرین بر تو رحمت کناد	۴۲	دگر ہر چہ گویم فسانست و باد
بگیر اے جہانے بروئے تو شاد	۴۳	جہانے کہ شادی بروئے تو باد
ہمینت بس از کردگار مجید	۴۴	کہ توفیق خیرت بود بر مزید
نرفت از جہان سعد زنگی بدرد	۴۵	کہ چون تو خلف نام بردار کرد
گر از سعد زنگی مثل ماند و یاد	۴۶	فلک یاور سعد بو بکر باد
عجب نیست این فرع زان اصل پاک	۴۷	کہ جانش باوج است و جسمش بخاک
خدایا بران تربت نامدار	۴۸	بفضلت کہ باران رحمت ببار

در مدح شاہزادۂ اسلام سعد بن ابی بکر بن سعد گوید

جوان جوان بخت روشن ضمیر	۱	بدولت جوان و ببندبیر پیر
بدانش بزرگ و بہمت بلند	۲	ببازو توانا بدل ہوشمند
زہے دولت مادر روزگار	۳	کہ رودے چنین پرورد در کنار
بدست کرم آب دریا ببرد	۴	برفعت محلی ثریا ببرد

زہے چشم دولت بروے تو باز ۵ ہمہ شہریاران گردن فراز
صدف را کہ بینی ز دُر دانہ پُر ۶ نہ آن قدر دارد کہ یک دانہ دُر
تو آن دُرِ مکنون یک دانۂ ۷ کہ سرمایۂ سلطنت خانۂ
نگہدار یارب بلطفِ خودش ۸ بپرہیز از آسیب چشمِ بدش
خدایا در آفاق نامی کنش ۹ بتوفیقِ طاعت گرامی کنش
مقیمش در انصاف و تقوی بدار ۱۰ مرادش بدنیا و عقبی برآر
غمِ از دشمنِ ناپسندت مباد ۱۱ ز دوران گیتی گزندت مباد
بہشتی درخت آورد چون تو بار ۱۲ پسر نا مجوے و پدر نا مدار
ازان خاندان خیر بیگانہ دان ۱۳ کہ باشند بدگوے این خاندان
زہے دین و دانش زہے عدل و داد ۱۴ زہے ملک و دولت کہ پایندہ باد
نگنجد کرمہاے حق در قیاس ۱۵ چہ خدمت گزارد زبان سپاس
خدایا تو این شاہِ درویش دوست ۱۶ ق کہ آسایشِ خلق در ظلِ اوست
بسے بر سرِ خلق پایندہ دار ۱۷ بتوفیقِ طاعت دلش زندہ دار
برومند دارا ز درختِ امید ۱۸ سرش سبز درویش برحمت سفید

(۱) بچشم
(۲) از دانش و دین و نگارت مباد

بابِ اوّل

در عدل و رای و تدبیر و جہانداری

براہ تکلف مرو سعدیا	۱	اگر صدق داری بیار و بیا
تو منزل شناسی و شہ راہ رو	۲	تو حق گوے و خسر و حقائق شنو
چہ حاجت کہ نہ کرسی آسمان	۳	نہی زیر پاے قزل ارسلان
مگو پاے عزت بر افلاک بہ	۴	بگو روے اخلاص بر خاک بہ
بطاعت بنہ چہرہ بر آستان	۵	کہ نیست سر جادۂ راستان
اگر بندۂ سر بریں در بنہ	۶	کلاہ خداوندی از سر بنہ
چو طاعت کنی لبس شاہی مپوش	۷	چو درویش مخلص برآور خروش
بدرگاہ فرماندہ ذوالجلال	۸	چو درویش پیش تو نگر بنال
کہ پروردگارا تو انگر توئی	۹	توانا و درویش پرور توئی
نہ کشور خدایم نہ فرماندہم	۱۰	یکے از گدایان این درگہم
چہ برخیزد از دست و کردار من	۱۱	مگر دست لطفت شود یار من
تو بر خیر و نیکی دہم دسترس	۱۲	وگرنہ چہ خیر آید از من بکس
دعا کن بشب چون گدایان بسوز	۱۳	اگر میکنی پادشاہی بروز
کمر بستہ گردنکشان بر درت	۱۴	تو بر آستان عبادت سرت
زہے بندگان را خداوندگار	۱۵	خداوند را بندۂ حق گذار

حکایت (۱)

یکے دیدم از عرصۂ رودبار	۱	کہ پیش آمدم بر پلنگے سوار

چنان هول زان حال بر من نشست	۲	که ترسیدنم پای رفتن ببست
تبسم کنان دست بر لب گرفت	۳	که سعدی مدار آنچه دیدی شگفت
تو هم گردن از حکم داور مپیچ	۴	که گردن نه پیچد ز حکم تو هیچ
چو خسرو بفرمان داور بود	۵	خدایش نگهبان و یاور بود
محالست چون دوست دارد ترا	۶	که در دست دشمن گذارد ترا
ره ایمنست رو از طریقت متاب	۷	بنه گام و کامی که خواهی بیاب
نصیحت کسی سود مند آیدش	۸	که گفتار سعدی پسند آیدش

پند دادن کسری هرمز را

شنیدم که در وقت نزع روان	۱	بهرمز چنین گفت نوشیروان
که خاطر نگهدار درویش باش	۲	نه در بند آسایش خویش باش
نیاساید اندر دیار تو کس	۳	چو آسایش خویش خواهی و بس
نیاید بنزدیک دانا پسند	۴	شبان خفته و گرگ در گوسفند
برو پاس درویش محتاج دار	۵	که شاه از رعیت بود تاجدار
رعیت چو بیخست و سلطان درخت	۶	درخت ای پسر باشد از بیخ سخت
مکن تا توانی دل خلق ریش	۷	وگر میکنی میکنی بیخ خویش
اگر جادهٔ بایدت مستقیم	۸	ره پارسایان امید است و بیم
طبیعت شود مرد را نیکخو	۹	بامید نیکی و بیم بدی

(۱) پسر پدر - (۲) خوش - (۳) بیخ اند

که بخشایش آرد برامیدوار ۱۰ برامید بخشایش کردگار
گزند کسانش نیاید پسند ۱۱ که ترسد که در ملکش آید گزند
گرین هر دو در بادشه یافتی ۱۲ در اقلیم ملکش پنه یافتی
وگر در سرشت وی این خوی نیست ۱۳ در آن کشور آسودگی بوی نیست
اگر پای بندی رضا پیش گیر ۱۴ وگر یک سواره سر خویش گیر
فراخی دران مرز و کشور مخواه ۱۵ که دلتنگ بینی رعیت ز شاه
ز مستکبران دلاور بترس ۱۶ ازان کو نترسد ز داور بترس
دگر کشور آباد بینند بخواب ۱۷ که دارد دل اهل کشور خراب
خرابی و بدنامی آید ز جور ۱۸ بزرگان رسند این سخن بالغور
رعیت نشاید به بیداد کشت ۱۹ که مر سلطنت را پناهند و پشت
مراعات دهقان کن از بهر خویش ۲۰ که مزدور خوشدل کند کار بیش
مروت نباشد بدی با کسی ۲۱ کز و نیکوئی دیده باشی بسی

پند دادن خسرو شیرویه را

شنیدم که خسرو بشیرویه گفت ۱ دران دم که چشمش ز دیدن بخفت
بران باش تا هر چه نیت کنی ۲ نظر در صلاح رعیت کنی
مپیچ ای پسر گردن از عقل و رای ۳ که مردم ز دستت نه پیچند پای
گریزد رعیت ز بیداد گر ۴ کند نام زشتش بگیتی سمر

(۱۱) [illegible] از اصل دوم

بسے بر نیاید کہ بنیادِ خود ۵ بکند آنکہ بنہاد بنیادِ بد
خرابی کند مردِ شمشیر زن ۶ نہ چندانکہ دودِ دل پیر زن
چراغے کہ بیوہ زنے برفروخت ۷ بسے دیدہ باشی کہ شہرے بسوخت
ازان بہرہ ور تر در آفاق کیست ۸ کہ در ملک رانی بانصاف زیست
چو نوبت رسد زین جہان غرّ بتش ۹ ترحّم فرستند بر تربتش
بد و نیک مردم چو مے بگذرند ۱۰ ہمان بہ کہ نامت بہ نیکی برند
خدا ترس را بر رعیت گمار ۱۱ کہ معمارِ مُلک است پرہیزگار
بداندیشِ تست آن و خونخوارِ خلق ۱۲ کہ نفعِ تو جوید در آزارِ خلق
نہد عاملِ سفلہ بر خلق رنج ۱۳ کہ تدبیرِ ملک است و توفیر گنج
ریست بدستِ کسانے خطاست ۱۴ کہ از دستِ شان دستہا بر خداست
نکو نام پرور نہ بیدار بدی ۱۵ چو بد پروری خصمِ جانِ خودی
مکافاتِ دشمن بمالش مکن ۱۶ کہ بخشش برآوردہ باید ز بُن
مکن صبر بر عاملِ ظلم دوست ۱۷ چہ از فربہی بایدش کند پوست
سرِ گرگ باید ہم اوّل بُرید ۱۸ نہ چون گوسفندانِ مردم درید

حکایت ۴

چہ خوش گفت یارِ رمگان اسیر ۱ چو گردش گرفتند دزدان بہ تیر
چہ مردانگی آید از رہزنان ۲ چہ مردانِ لشکر چہ خیلِ زنان

(۱) شبیر (۲) غلل

شهنشه که بازارگان را بخست ۳ درِ خیر بر شهر و لشکر ببست
که آنجا دگر هوشمندان روند ۴ چو آوازهٔ رسمِ بد بشنوند
اگر[1] بایدت نامِ نیکو قبول ۵ نکو دار بازارگان و رسول
بزرگان مسافر بجان پرورند ۶ که نامِ نکوئی بعالم برند
تبه گردد آن مملکت عنقریب ۷ کز و خاطرِ آزرده آید غریب
غریب آشنا باش و سیّاح دوست ۸ که سیّاح جلّاب نامِ نکوست
نکو دار ضعیف و مسافر عزیز ۹ وز آسیبِ شان پرحذر باش نیز
زبیگانه پرهیز کردن نکوست ۱۰ که دشمن توان بود در زیِّ دوست
قدیمانِ[2] خود را بیفزای قدر ۱۱ که هرگز نیاید ز پرورده غدر
چو خدمت گذاریت گردد کهن ۱۲ حقِ سالیانش فرامش مکن
گر اورا هرم دستِ خدمت ببست ۱۳ ترا بر کرم همچنان دست هست

حکایت

شنیدم که شاپور دم درکشید ۱ چو خسرو برآشمش[3] قلم درکشید
چو شد حالش از بینوائی تباه ۲ بنشت این حکایت بنزدیکِ شاه
که ای شاهِ آفاق گستر بعدل ۳ اگر من نماندم تو مانی بفضل
چو بذلِ تو کردم جوانیِ خویش ۴ بهنگامِ پیری مرانم ز پیش
غریبی که پُر فتنه باشد سرش ۵ میازار و بیرون کن از کشورش

(۱) اگر بایدت نام نیکو قبول۔
(۲) بزبان۔
(۳) برآشمش۔

تو گر خشم بروے نرانی رواست ۶ که خود خوے بد دشمنش در قفاست
وگر پارسی باشد شش زاد و بوم ۷ بصنعاش مفرست و سقلاب و روم
همانجا امانش بده تا بچاشت ۸ نشاید بلا بر سر کس گماشت
که گویند برگشته باد آن زمین ۹ کز و مردم آیند بیرون چنین
عمل گرد هی مرد منعم شناس ۱۰ که مفلس ندارد ز سلطان هراس
چو مفلس فرو برد گردن بدوش ۱۱ ازو بر نیاید دگر جز خروش
چو مشرف ودست از امانت بداشت ۱۲ بباید برو ناظرے بر گماشت
وراو نیز در ساخت با خاطرش ۱۳ ز مشرف عمل برکن و ناظرش
خدا ترس باید امانت گذار ۱۴ امین کز تو ترسد امینش مدار
امین باید ازدور اندیشه ناک ۱۵ نه از رفع دیوان و زجر و هلاک
وگر بار جاهش بمفزاے وقدر ۱۶ که بر خلق کوشد باید او عذر
بمفشان و بشمار و عاقل نشین ۱۷ که از صد یکے را نه بینی امین
دو همجنس دیرینه و هم قلم ۱۸ نباید فرستاد یکجا بهم
چه دانی که همدست گردند و یار ۱۹ یکے دزد باشد یکے پرده دار
چو دزدان زهم باک دارند و بیم ۲۰ رود در میان کاروانے سلیم
یکے را که معزول کردی زجاه ۲۱ چو چندے برآید بخشش گناه
برآوردن کام امیدوار ۲۲ به از قید بندی شکستن هزار

(۱) نگیری۔ (۲) وگر۔ (۳) فارغ۔

نویسندہ را گر ستونِ عمل	۲۳	بیفتد نبرّد طنابِ اَمل
بفرمان ہمان بر شہِ دادگر	۲۴	پدر وار خشم آورد بر پسر
گہش میزند تا شود دردناک	۲۵	گہے میکند آبش از دیدہ پاک
چو نرمی کنی خصم گردد دلیر	۲۶	وگر خشم گیری شوند از تو سیر
درشتی و نرمی بہم در بہ است	۲۷	چو رگ زن کہ جرّاح و مرہم نہ است
جوانمرد و خوش خلق و بخشندہ باش	۲۸	چو حق بر تو پاشد تو بر خلق پاش
چو یاد آیدت عہدِ شاہانِ پیش	۲۹	ہمین نقش بر خوان پس از عہدِ خویش
یکے نامِ نیکو ببر داز جہان	۳۰	یکے رسمِ بد ماند از وے بجاے
نیاید کس اندر جہان کو بماند	۳۱	مگر آن کز و نامِ نیکو بماند
نمرد آنکہ ماند پس از وے بجاے	۳۲	پُل و مسجد و خان و مہمانسراے
ہر آن کو نماند از پسش یادگار	۳۳	درخت وجودش نیاورد بار
وگر رفت و آثارِ خیرش نماند	۳۴	نشاید پس مرگش الحمد خواند
چو خواہی کہ نامت بود در جہان	۳۵	مکن نامِ نیک بزرگان نہان
ہمین کام و ناز و طرب داشتند	۳۶	بآخر برفتند و بگذاشتند
بسمعِ رضا مشنو ایذاے کس	۳۷	وگر گفتہ آید بغورش برس
گنہگار را عذرِ نسیان بنہ	۳۸	چو زنہار خواہند زنہار دہ
گر آید گنہگارے اندر پناہ	۳۹	نہ شرط است کشتن باوّل گناہ

(۱) اصل: ۔۔۔ (۲) اصل: ۔۔۔

چو بارے بگفتی و نشنید پند ۴۰ بدہ گوشمالش بزندان و بند
وگر پند و بندش نیاید بکار ۴۱ درخت خبیث است بیخش برآر
چو خشم آیدت بر گناہِ کسے ۴۲ تامّل کنش در عقوبت بسے
صواب است پیش از خشش بند کرد ۴۳ کہ نتوان سرِ رشتہ پیوند کرد
کہ سہل است لعلِ بدخشاں شکست ۴۴ شکستہ نشاید دگر بارہ بست

گفتار در صفت و شفقت بر رعیت

اے حکمِ شرع آب خوردن خطاست ۱ وگر خون بفتوی بریزی رواست
اگر شرع فتوی دہد بر ہلاک ۲ الّا تانداری زکشتنش باک
وگر دانی اندر تبارش کسان ۳ بر ایشان ببخشای و راحت رسان
گنہ بود مردِ ستمگارہ را ۴ چہ تاوان زن و طفلِ بیچارہ را
تنت زورمند است و لشکر گران ۵ ولیکن در اقلیمِ دشمن مران
کہ وے بر حصارے گریزد بلند ۶ رسد کشورے بیگنہ را گزند
نظر کن در احوالِ زندانیان ۷ کہ ممکن بود بیگنہ در میان
چو بازارگان در دیارت بمرد ۸ بمالش خیانت بود دست برد
ازان پس کہ بر وے بگریند زار ۹ بہم باز گویند خویش و تبار
کہ مسکین در اقلیمِ غربت بمرد ۱۰ متاعے کزو ماند ظالم ببرد
کہ برگشتہ باد این خیانت پرست ۱۱ کہ بر مالِ مردم بیازید دست

(۱) چو خشم آید فعلِ مضارع بنا بید۔ (۳) وے بمعنی او مذکر۔ (۴) گزا۔ (۵) کشورِ بیگنہ۔ (۶) خباست۔

بیندیش ازان طفلکِ بے پدر ۱۲ وز آہِ دلِ دردمندش حذر
بسا نامِ نیکوے پنجاہ سال ۱۳ کہ یک نامِ زشتش کند پایمال
پسندیدہ کارانِ جاوید نام ۱۴ تطاوُل نکردند بہ مالِ عام
بر آفاق گر سر بسر پادشاست ۱۵ چو مال از تو انگر ستاند گداست
بمردی از تہیدستی آزاد مرد ۱۶ زبُن پہلوے مسکین شکم پُر نکرد

حکایت

شنیدم کہ فرماندہے دادگر ۱ قبا داشتے ہر دو رُو آستر
یکے گفتش اے خسروِ نیکروز ۲ قبائے ز دیباے چینی بدوز
بگفت این قدر ستر و آسایش است ۳ وزین بگذری زیب و آرایش است
نہ از بہرِ آن می ستانم خراج ۴ کہ زینت کنم بر خود و تخت و تاج
چو ہمچون زنان حُلّہ بر تن کنم ۵ بمردی کجا دفعِ دشمن کنم
مرا ہم زِ صد گونہ آز و ہواست ۶ ولیکن خزینہ نہ تنہا مراست
خزائن پُر از بہرِ لشکر بُوَد ۷ نہ از بہرِ آئین و زیور بُوَد
سپاہے کہ خوشدل نباشد زشاہ ۸ ندارد حُدودِ ولایت نگاہ
چو دشمن خرِ روستائی بَرَد ۹ مَلِک باجِ دہ یک چرا میخورد
مخالف خرش بُرد و سلطان خراج ۱۰ چہ اقبال بینی دران تخت و تاج
مُروّت نباشد بر افتادہ زور ۱۱ بَرَد مُرغِ دُون دانہ از پیشِ مور

۱۲ رعیت درختست اگر پروری — بکام دلِ دوستان برخوری
۱۳ به بیرحمی از بیخ و بارش مکن — که نادان کند حیف بر خویشتن
۱۴ کسان برخورند از جوانی و بخت — که بر زیردستان نگیرند سخت
۱۵ اگر زیردستے در آید ز پاے — حذر کن ز نالیدنش بر خداے
۱۶ چو شاید گرفتن بنرمی دیار — به پیکار خوان از مسامے میار
۱۷ بمردی که مُلکِ سراسر زمین — نیرزد که خونے چکد بر زمین

حکایت

۱ شنیدم که جمشیدِ فرّخ سرشت — بسر چشمه آمد بسنگے نوشت
۲ برین چشمه چون ما بسے دم زدند — برفتند چون چشم بر هم زدند
۳ گرفتند عالم بمردی و زور — ولیکن نبردند با خود بگور
۴ چو بر دشمنے باشدت دسترس — مرنجانش کو را همین غصّه بس
۵ عدو زنده سرگشته پیرامنت — به از خونِ اوگشته بر گردنت

حکایت

۱ شنیدم که دارابِ فرّخ تبار — ز لشکر جدا ماند روزِ شکار
۲ دوان آمدش گلّه بانے به پیش — شهنشه برآورد تعلق ز کیش
۳ کمانِ کیانی بزه راست کرد — بیکدم وجودش عدم خواست کرد
۴ بصحرا در از دشمنان دار باک — که در خانه باشد گل از خار پاک

(۱) بیفشد
(۲) بر سر چشمه بر سنگے

برآورد چوپانِ بد دل خروش ۵ که دشمن نیَم در ہلاکم مکوش
بگفت ای خداوندِ ایران و تور ۶ که چشمِ بداز روزگارِ تو دور
من آنم که اسپانِ شہ پرورم ۷ بخدمت درین مرغزار اندرم
ملک را دل رفتہ آمد بجاے ۸ بخندید و گفت ای نکو ہیدہ رائے
ترا یاوری کرد فرّخ سروش ۹ وگرنہ زہ آوردہ بودم بگوش
نگہبانِ مرعے بخندید و گفت ۱۰ نصیحت زمنعم نشاید نہفت
نہ تدبیرِ محمود و رائے نکوست ۱۱ کہ دشمن نداند شہنشہ ز دوست
چنانست در مہتری شرطِ زیست ۱۲ کہ ہر کہتر ے را بدانی کہ کیست
مرا بارہا در حضر دیدہ ۱۳ زخیل و چراگاہ پرسیدہ
کنونت بمہر آمدم پیش باز ۱۴ نمیدانیم از بد اندیش باز
توانم من اے نامور شہریار ۱۵ کہ اسپے برون آرم از صد ہزار
مرا گلہ بانی بعقل است و رائے ۱۶ تو ہم گلۂ خویش داری بپائے
دران دارِ ملک از خلل غم نبود ۱۷ کہ تدبیرِ شاہ از شبان کم نبود
چو دارا شنید این نصیحت ز مرد ۱۸ نکوئیش گفت و نکوئیش کرد
ہمی رفت و میگفت از خود خجل ۱۹ بباید نوشت این نصیحت بدل

گفتار

تو کے بشنوی نالۂ دادخواہ ۱ بکیوان رسد ناگہ آہ گاہ

(۱) آورم۔ (۲) پاسبان۔ (۳) نیز گلہ بانی و پاسبانی۔ (۴) بیت ۱۹

چنان خسپ کایدفغانت بگوش	۲	اگر داد خواہے برآرد خروش
کہ نالد زظالم کہ در دولتست	۳	کہ ہر جور کو میکند جورِ تست
نہ سگ دامنِ کاروانی درید	۴	کہ دہقانِ نادان کہ سگ پرورید
دلیر آمدی سعدیا در سخن	۵	چو تیغے بدستست فتحے بکن
بگو آنچہ دانی کہ حق گفتہ بہ	۶	نہ رشوت ستانی و نہ عشوہ دہ
طمع بند و دفتر حکمت بشوے	۷	طمع بگسل و ہر چہ خواہی بگوے
طمع راسہ حرفست و ہر سہ تہی	۸	ازان نیست مر مطمعان را بہی

حکایت

خبر یافت گردنکشے در عراق	۱	کہ میگفت مسکینے از زیرِ طاق
تو ہم بر درے ہستی امیدوار	۲	پس امیدِ بر درنشینان برآر
دلِ دردمندان برآور ز بند	۳	کہ ہرگز نباشد دلت دردمند
پریشانیِ خاطرِ دادخواہ	۴	براندازد از مملکت پادشاہ
تو خفتہ خنک در حرم نیمروز	۵	غریب از برون گو بگرما بسوز
ستاننده دادِ آن کس خداست	۶	کہ نتواند از پادشہ دادخواست

حکایت

یکے از بزرگانِ اہلِ تمیز	۱	حکایت کند ز ابنِ عبدالعزیز
کہ بودش نگینے برانگشتری	۲	فرو ماندہ در قیمتش جوہری

بشب گفتی آن جرم گیتی فروز	۳	دُرے بُود از روشنائی چو روز
قضا را در آمد یکے خشک سال	۴	کہ شد بدرِ سیمائے مردم ہلال
چو در مردم آرام و قوت ندید	۵	خود آسودہ بودن مروّت ندید
چو بیند کسے زر در کامِ خلق	۶	گیتش بگذرد آبِ نوشین بحلق
بفرمود و بفروختندش بسیم	۷	کہ رحم آمدش بر غریب و یتیم
بیک ہفتہ نقدش بتاراج داد	۸	بدرویش و مسکین و محتاج داد
فتادند بر وے بملامت کنان	۹	کہ دیگر بدست نیاید چنان
شنیدم کہ میگفت و بارانِ دمع	۱۰	بعارض فرو میدویدش چو شمع
کہ زشتست پیرایہ بر شہریار	۱۱	دلِ شہرے از ناتوانی فگار
مرا شاید انگشتری بے نگین	۱۲	نشاید دلِ خلقے اندوہگین
خنک آنکہ آسایشِ مردوزن	۱۳	گزیند بر آسایشِ خویشتن
نکردند رغبت ہنر پروران	۱۴	بشادیِ خویش از غمِ دیگران
اگر خویش بخشید ملک بر سریر	۱۵	نہ پندارم آسودہ خُسپد فقیر
وگر زندہ دارد شبے دیر باز	۱۶	بخُسپند مردم بآرام و ناز
بحمد اللہ این سیرت و راہ و رسم	۱۷	اتابک ابوبکر بن سعد راست
کس از فتنہ در پارس دیگر نشان	۱۸	نہ بیند مگر قاصدِ خموشان
یکے پنج بیتم خوش آمد بگوش	۱۹	کہ در مجلسے می سرودند دوش

قول

۱	مرا راحتی از زندگی دوش بود — که آن ماهرویم در آغوش بود
۲	مرا در اچو دیدم سر از خواب مست — بدو گفتم ای سرو پیش تو پست
۳	دمی نرگس از خواب نوشین شوی — چو گل بشکفی چو بلبل بگوی
۴	چه می خسپی ای فتنهٔ روزگار — بیا و مَی لعل دوشین بیار
۵	نگه کرد شوریده از خواب و گفت — مرا فتنه خوانی و گوئی مخفت
۶	مرا یامِ سلطانِ روشن نفس — نه بینند دگر فتنه بیدار کس

(۱) نوشین۔

حکایت

۱	در اخبارِ شاهانِ پیشینه هست — که چون تکله بر تختِ زنگی نشست
۲	بدو رانش از کس نیازُرد کس — سَبَق بُرد اگر خود همین بود و بس
۳	چنین گفت یکره بصاحبدلے — که عُمرم بسر رفت بے حاصلے
۴	چو می بگذرد مُلک و جاه و سریر — نَبُرد از جهان دولت الّا فقیر
۵	بخواهم بگنجِ عبادت نشست — که در یابم این پنج روزیکه هست
۶	چو بشنید دانا بے روشن نفس — به تُندی بر آشفت کای تکله بس
۷	طریقت بجز خدمتِ خلق نیست — به تسبیح و سجّاده و دلق نیست
۸	تو بر تختِ سلطانی خویش باش — با خلاقِ پاکیزه درویش باش
۹	بصدق و ارادت میان بسته دار — ز طامات و دعوی زبان بسته دار

(۲) ز طامات۔

قدم باید اندر طریقت نہ دم ۱۰ کہ اصلے ندارد دمِ بے قدم
بزرگان کہ نقدِ صفا داشتند ۱۱ چنین خرقہ زیرِ قبا داشتند

حکایت

شنیدم کہ بگریست سلطانِ روم ۱ بر نیک مردے ز اہلِ علوم
کہ پایا بم از دستِ دشمن نماند ۲ جز این قلعہ و شہر با من نماند
بسے جہد کردم کہ فرزندِ من ۳ پس از من بود سرور انجمن
کنون دشمنِ بدگہر دست یافت ۴ سرِ دستِ مردی و جہدم بتافت
چہ تدبیر سازم چہ چارہ کنم ۵ کہ از غم بفرسود جانم و تنم
برآشفت دانا کہ این گریہ چیست ۶ برین عقل و ہمت بباید گریست
ولایت چہ باشد غمِ خویش خور ۷ کہ از عمر بہتر شد و بیشتر
ترا این قدر تا بمانی بس است ۸ چو رفتی جہان جائے دیگر کس است
اگر ہوشمند است و گر بیخرد ۹ غمِ او مخور کو غمِ خود خورد
مشقت نیرزد جہان داشتن ۱۰ گرفتن بشمشیر و بگذاشتن
تو تدبیرِ خود کن کہ آن پُر خرد ۱۱ کہ بعد از تو با شد غمِ خود خورد
بدین پنجروزہ اقامت مناز ۱۲ بیندیش و تدبیرِ رفتن بساز
گرادانی از خسروانِ عجم ۱۳ کہ کردند بر زیردستان ستم
کہ در سخت و ملکش نیامد زوال ۱۴ نماند بجز ملکِ ایزد تعال

(۱) نسخہ شہر (۲) نسخہ بدون ہمت (۳) نسخہ بدون ہمت (۴) نسخہ بدون دنیا و مافیہا

کرا جاودان ماندن امید نیست ۱۶ که گیتی همین جای جاوید نیست
کرا سیم و زر ماند و گنج و مال ۱۷ پس از وی بچندی شود پایمال
وزان کس که خیری بماند روان ۱۸ دمادم رسد رحمتش بر روان
بزرگی گزید و نام نیکو بماند ۱۹ توان گفت با اهل دل کو بماند
الا تا درخت کرم پروری ۲۰ که بیشک بر کامرانی خوری
کرم کن که فردا که دیوان نهند ۲۱ منازل بمقدار احسان دهند
یکی را که حسن عمل بیشتر ۲۲ بدرگاه حق منزلش پیشتر
یکی باز پس خائن و شرمسار ۲۳ نیاید همی مزد ناکرده کار
بهل تا بدندان برد پشت دست ۲۴ تنوری چنین گرم و نان در نبست
بدانی که غله برداشتن ۲۵ که رستی بود تخم ناکاشتن

حکایت

خردمند مردی در اقصای شام ۱ گرفت از جهان گنج غاری مقام
بصبرش دران گنج تاریک جای ۲ بگنج قناعت قرو رفته پای
بزرگان نهادند سر بر درش ۳ که درمی نیاید بدرها سرش
تمنا کند عارف پاکباز ۴ بدریوزه از خویشتن ترک آز
چو هر ساعتش نفس گوید بده ۵ بخواری بگردانندش ده بده
دران مرز کین پیر هشیار بود ۶ یکی مرزبان ستمگار بود

(۱) گر جاودان ماندن اومید نیست (۲) گر اسیم و زر ماند و گنج و مال - (۱۸) وزان - (۱۹) بزرگی گزید - (۲۰) الا تا درخت - (۲۱) گرم کن - (۲۲) یکی را که حسن - (۲۳) یکی باز پس - (۲۴) بهل تا بدندان - (۲۵) بدانی که غله - (۱) خردمند مردی -

که هرناتوان را که دریافتے	۷	بسر پنجگی پنجه برتافتے
جهان سوز و بی رحمت و خیره کش	۸	ز تلخیش روے جهانے ترش
گروهے برفتند زان ظلم و عار	۹	ببردند نام بدش در دیار
گروهے بماندند مسکین و ریش	۱۰	پس چرخه نفرین گرفتند پیش
ید ظلم جائیکه گردد دراز	۱۱	نه بینی لب مردم از خنده باز
بدیدار شیخ آمدے گاه گاه	۱۲	خدا دوست در وے نکردے نگاه
ملک نوبتے گفتش اے نیکبخت	۱۳	بنفرت زما در مکش روے سخت
مرا با تو دانی سر دوستیست	۱۴	ترا دشمنی با من از بهر چیست
گرفتم که سالار کشور نیم	۱۵	بعزت ز درویش کمتر نیم
نگویم فضیلت نهم بر کسے	۱۶	چنان باش با من که با هر کسے
شنید این سخن عابد هوشیار	۱۷	برآشفت و گفت اے ملک هوشدار
وجودت پریشانی خلق از وست	۱۸	ندارم پریشانی خلق دوست
تو با آنکه تنمن دوستم دشمنی	۱۹	نه پندارمت دوستدار منی
گر افتد همی دوستی با منت	۲۰	مکن آنکه دارد خدا دشمنت
خدا دوست را گر بدرّند پوست	۲۱	نخواهد شدن دشمن دوست دوست
عجب دارم از خواب آن سنگدل	۲۲	که خلقے بخسپند از و تنگدل
الا گر هنر داری و عقل و هوش	۲۳	بفضل و ترحّم میان بند و کوش

نہ بینی کہ چون باہم آیند مور ۲۴ ز شیرانِ جنگی برآرند شور

گفتار در ترحم نمودن بر زیردستان

۱ مہا زورمندی مکن بر کہان کہ بر یک نمط می نماند جہان
۲ سرِ پنجۂ ناتوان بر مپیچ کہ گر دست یابد برآید بہیچ
۳ نہ موئے ز ابریشمے کمتر ست چو پر شد ز زنجیر محکم تر ست
۴ مبر گفتمت پائے مردم ز جائے کہ عاجز شوی چون درآئی ز پائے
۵ دلِ دوستان جمع بہتر کہ گنج خزینہ تہی بہ کہ لشکر برنج
۶ مینداز در پائے کارِ کسے کہ افتد کہ در پایش افتی بسے
۷ تحمّل کن اے ناتوان از قوی کہ روزے توانا ترازوے شوی
۸ چو بینی کہ جاہل بکین اندرست سلامت بہ تسلیم و لین بہتر ست
۹ بہمت برآر از شکستہ زندہ شور کہ بازوئے ہمت بہ از دستِ زور
۱۰ لبِ خشکِ مظلوم را گو بخند کہ دندانِ ظالم بخواہند کند
۱۱ ببانگِ دہل خواجہ بیدار گشت چہ داند شبِ پاسبان چون گذشت
۱۲ خورد کاروانے غمِ بارِ خویش نسوزد دلش بر خرِ پشت ریش
۱۳ گرفتم کز افتادگان نیستی چو افتادہ بینی چرا ایستی
۱۴ بر نیت بگویم یکے سر گذشت کہ مستی بود زین سخن در گذشت

(۱) مردم۔
(۲) شکستہ زندہ۔

حکایت

چنان قحط سالے شد اندر دمشق ۱ کہ یاران فراموش کردند عشق
چنان آسمان بر زمین شد بخیل ۲ کہ لب تر نکردند زرع و نخیل
بخشید سر چشمہاے قدیم ۳ نماند آب جز آب چشم یتیم
نبودے بجز آہ بیوہ زنے ۴ اگر بر شدے دود از روزنے
چو درویش بے برگ دیدم درخت ۵ قوی بازوان سست و درماندہ سخت
نہ بر کوہ سبزی نہ در باغ شخ ۶ نلخ بوستان خورد و مردم نلخ
دران حال پیش آمدم دوستے ۷ ازو ماندہ بر استخوان پوستے
شگفت آمدم کو قوی حال بود ۸ خداوند جاہ و زر و مال بود
بدو گفتم اے یار پاکیزہ خوے ۹ چہ درماندگی پیشت آمد بگوے
بخندید بر من کہ عقلت کجاست ۱۰ چو دانی و پرسی سوالت خطاست
نہ بینی کہ سختی بغایت رسید ۱۱ مشقت بحد نہایت رسید
نہ باران ہمی آید از آسمان ۱۲ نہ برمی رود دود دود فریاد خوان
بدو گفتم آخر ترا باک نیست ۱۳ کشد زہر جائیکہ تریاک نیست
گر از نیستی دیگرے شد ہلاک ۱۴ ترا ہست بط را ز طوفان چہ باک

نگہ کرد رنجیدہ در من فقیہ ۱۵ نگہ کردن عالم اندر سفیہ
کہ مرد ار چہ بر ساحلستے رفیق ۱۶ نیاساید از دوستان غریق

(۱) نباید کہ دوست نالد۔ (۲) اگر چہ بکشد قوی حال بود (۱) ماندہ بود بزرگ۔ (۳) بخندید۔ (۴) کشتی نوح۔ (۵) نباید کہ دوست نالد۔

من از بینوائی نمیم روئے زرد	۱۷	غمِ بینوایان دلم خستہ کرد
نخواہد کہ بیند خردمند ریش	۱۸	نہ بر عضوِ مردم نہ بر عضوِ خویش
بحمد اللہ ار چہ ز ریش ایمنم	۱۹	چو ریشے بہ بینم بلرزد تنم
منغص بود عیشِ آن تندرست	۲۰	کہ باشد بہ پہلوئے بیمار سست
یکے را دل از تندرستان منم	۲۱	چو ریشے بہ بیند بہ لرزد تنم
چو بینم کہ درویشِ مسکین نخورد	۲۲	بکام اندرم لقمہ زہر است و درد
یکے را بزندان در شش دوستان	۲۳	کجا ماندش عیش در بوستان

حکایت

شبے دود خلق آتشے برفروخت	۱	شنیدم کہ بغداد نیمے بسوخت
یکے شکر گفت اندران خاک و دود	۲	کہ دکانِ ما را گزندے نبود
جہاندیدۂ گفتش اے بوالہوس	۳	ترا خود غمِ خویشتن بود و بس
پسندی کہ شہرے بسوزد بنار	۴	وگرچہ سرائیت بود برکنار
بجز سنگدل کے کند معدہ تنگ	۵	چو بیند کسان بر شکم بستہ سنگ
تو انگر خود آن لقمہ چون میخورد	۶	چو بیند کہ درویش خون میخورد
مگو تندرستم رنجور دار	۷	کہ می پیچد از غصہ رنجور را
سبک تر پے چو یاران بمنزل رسند	۸	نخسپد کہ واماندگان در پس اند
دلِ پادشاہان شود بارکش	۹	چو بینند در گل خرِ خارکش

(۱) نخواہم۔
(۲) ہر سے۔
(۳) سنگ دل۔

اگر در سرائے سعادت کس است	۱۰	ز گفتارِ سعدیش حرفے بس است
ہمینت بسند است اگر بشنوی	۱۱	اگر خارکاری سمن ندروی

گفتار در عدل و ظلم و ثمرۂ ہر کدام

خبر داری از خسروانِ عجم	۱	کہ کردند بر زیردستان ستم
نہ آن شوکت و پادشائی بماند	۲	نہ آن ظلم بر روستائی بماند
خطائے کہ از دستِ ظالم برفت	۳	ہمان ماند و او با مظالم بخفت
خنک روز محشر تنِ دادگر	۴	کہ در سایۂ عرش دارد مقر
بقومے کہ نیکی پسندد خدائے	۵	دہد خسرو عادل و نیک رائے
چو خواہد کہ ویران کند عالمے	۶	نہد ملک در پنجۂ ظالمے
سگالند از و نیکمردان حذر	۷	کہ خشمِ خدا ایست بیدادگر
بزرگی از و دان و منت شناس	۸	کہ زائل شود نعمت ناسپاس
نہ خود خواندہ در کتابِ مجید	۹	کہ در شکر نعمت شود بر مزید
اگر شکر کردی بریں ملک و مال	۱۰	بمالے و ملکے رسی بے زوال
وگر جور در پادشائی کنی	۱۱	پس از پادشاہی گدائی کنی
حراست بر آید شہ خواب خوش	۱۲	چو بیداست ضعیف از قوی بارکش
میازار رعنے بیک حبہ دل	۱۳	کہ سلطان شبانست و رعنی گلہ
چو پرخاش بیند و بیداد ازو	۱۴	شبان نیست گرگ است فریاد ازو

بدانجام رفت و بداندیشه کرد ۱۵ که بازیردستان جفا پیشه کرد
نخواهی که نفرین کنند از پست ۱۶ نکو باش تا بد نگوید کسی

حکایت

شنیدم که در مرزے از باختر ۱ برادر دو بودند از یک پدر
سپهدار و گردنکش و پیلتن ۲ یکے مردے و دانا و شمشیرزن
پدر هر دو را سهمگیں مرد یافت ۳ طلبگارِ جولان و نادرد یافت
برفت آں زمین را و دولت نهاد ۴ بهر یک پسر زان نصیبے بداد
مبادا که بر یکدگر سر کشند ۵ به پیکار شمشیرِ کین برکشند
پدر بعد ازاں روزگارے بمرد ۶ بجان آفرین جانِ شیریں سپرد
اجل بگسلاندش طنابِ امل ۷ وفاتش فرو بست دستِ عمل
مقرر شد آن مملکت بر دو شاه ۸ که بیعدّ و مر بود گنج و سپاه
بحکمِ نظر در بهِ افتادِ خویش ۹ گرفتند هر یک یکے راه پیش
یکے عدل تا نامِ نیکو برد ۱۰ یکے ظلم تا مال گرد آورد
یکے عاطفت سیرتِ خویش کرد ۱۱ دِرم داد و دیمارِ درویش کرد
بنا کرد و نان داد و لشکر نواخت ۱۲ شب از بهرِ درویش شبخانه ساخت
خزائن تهی کرد و پر کرد چیش ۱۳ چنان کز خلائق بهنگامِ عیش
بگردد ان شهے بانگِ شادی چو عید ۱۴ چو شیراز در عهدِ بوبکرِ سعد

(۱) از بلخ فرو دست و سمت شمال۔

خدیو خردمندِ فرّخ نہاد — کہ شاخِ اُمیدش برومند باد
حکایت شنو کودکِ نامجوے — پسندیدہ پیے بود و فرخندہ خوے
ملازم بدلداریِ خاص و عام — ثناگوے حق بامداد ان و شام
دران ملک قارون برفتے دلیر — کہ شہ داد گر بود و درویش سیر
نیامد در ایامِ او بردلے — نگویم کہ خارے کہ برگ گلے
سر آمد بتائیدِ ملک از سران — نہادند سر بر خطش سروران
دگر خواست کافزون کند تخت و تاج — بیفزود بر مردِ دہقان خراج
طمع کرد در مال بازارگان — بلا ریخت بر جانِ بیچارگان
نگویم کہ بدخواہِ درویش بود — حقیقت کہ او دشمنِ خویش بود
بامّیدِ بیشی نداد و نخورد — خردمند داند کہ نامُوب کرد
کہ تا جمع کرد آن زر از گزیری — پراگندہ شد لشکر از عاجزی
شنیدند بازارگانان خبر — کہ ظلمست در بوم آن بے ہنر
بریدند از انجا خرید و فروخت — زراعت نیامد رعیت بسوخت
چو اقبالش از دوستی سر بتافت — بناکام دشمن برو دست یافت
ستیز فلک بیخ و بارش بکند — سمِ اسپِ دشمن دیارش بکند
وفا در کہ جوید چو پیمان گسیخت — خراج از کہ خواہد چو دہقان گریخت
چہ نیکی طمع دارد آن بے صفا — کہ باشد دعاے بدش در قفا

(۱۱) سر انجام مگر بیدار شود کہ چون دولت از دست رود ازو نیاید

چو بخشش نگون بود در کافِ کُن	۳۲	نکرد آنچه نیکانش گفتند کُن
چه گفتند نیکان بران نیکمرد	۳۳	تو برخور که بیداد گر برنخورد
گمانش خطا بود و تدبیر سُست	۳۴	که در عدل بود آنچه در ظلم جُست

حکایت

یکے بر سرِ شاخ و بن می برید	۱	خداوند بستان نگه کرد و دید
بگفتا گر این مرد بد میکند	۲	نه با من که با نفسِ خود میکند
نصیحت بجا نیست اگر بشنوی	۳	ضعیفان میفگن بکتفِ قوی
که فرداد اور برد خسروے	۴	گدائے که پیشت نیرزد جوے
چو خواہی که فردا بوی مہترے	۵	مکن دشمنِ خویشتن کہترے
که چون بذر در بر تو این سلطنت	۶	بگیرد بکین آن گدا دامنت
مکن پنجه از ناتوانان بدار	۷	که گر بگفتندت شوی شرمسار
که زشتست در چشمِ آزادگان	۸	بیفتادن از دستِ افتادگان
بزرگانِ روشندلِ نیک بخت	۹	بلغزانگی تاج بردند و تخت
بدنبالهٔ راستان کج مرد	۱۰	وگر راست خواہی ز سعدی شنو

گفتار در سبکباری اہلِ فقر

گدا باید از سلطنت بیش نیست	۱	که ایمن تر از ملکِ درویش نیست

سبکبار مردم سبکتر روند	۲	حق اینست و صاحبدلان بشنوند
تهیدست تشویش نانے خورد	۳	ملک غم بقدرِ جہانے خورد
گدارا چو حاصل شود نانِ شام	۴	چنان خوش بخسپد کہ سلطانِ شام
غم و شادمانی بسر می رود	۵	بمرگ این دو از سر بدر میرود
چہ آن را کہ بر سر نہادند تاج	۶	چہ آن را کہ بر گردان آمد خراج
اگر سرفرازے بکیوان برست	۷	وگر تنگدستے بزندان درست
دران دم کہ اجل بر سر ہر دو تاخت	۸ ق	نمی شاید از یکدگر شان شناخت

حکایت

شنیدم کہ یک بار در دجلہ	۱	سخن گفت با عابدے کاملہ
کہ من فرّ فرماندہی داشتم	۲	بسر بر کلاہِ مہی داشتم
سپہرم مدد کرد و نصرت رفیق	۳	گرفتم بیازوے دولت عراق
طمع کردہ بودم کہ کرمان خورم	۴	کہ ناگہ بخوردند کرمان سرم
بکن پنبۂ غفلت از گوشِ ہوش	۵	کہ از مردگان پند ت آید بگوش

گفتار در نکوکاری و بدکاری و انجامِ ہر کدام

نکوکار مردم نباشد بدش	۱	نورزد کسے بد کہ نیکی آیدش
شر انگیز ہم در سرِ شر رود	۲	چو کژدم کہ در خانہ کس در رود

اگر نفعِ کس در نہادِ تو نیست	۳	چنیں گوہر و سنگِ خارا یکیست
غلط گفتم اے یارِ شایستہ خوے	۴	کہ نفعست در آہن و سنگِ روے
چنین آدمی مردہ بہ ننگ را	۵	کہ بر روے فضیلت بود سنگ را
نہ ہر آدمی زادہ از دد بہ است	۶	کہ دد وز آدمی زادۂ بد بہ است
بہ است از دد انسانِ صاحب خرد	۷	نہ انسان کہ در مردم افتد چو دد
چو انسان نداند بجز خورد و خواب	۸	کہ اش فضیلت بود بر دواب
سوارِ نگون بخت بے راہ رو	۹	پیادہ بر فتن بر دزو رگر و
کسے دانۂ نیکمردی نہ کاشت	۱۰	کہ زو خرمنِ کام دل بر نداشت
نہ ہرگز شنیدیم در عمرِ خویش	۱۱	کہ بد مرد را نیکی آمد بہ پیش

حکایت

گرازے بچاہے در افتادہ بود	۱	کہ از ہولِ او شیر نر مادہ بود
بداندیش مردم بجز بد ندید	۲	بیفتاد و عاجز تر از خود ندید
ہمہ شب ز فریاد و زاری نخفت	۳	یکے بر سرش کوفت سنگے و گفت
تو ہرگز رسیدی بفریادِ کس	۴	کہ می خواہی امروز فریاد رس
ہمہ خلقِ نامردمی کاشتی	۵	ببین لاجرم برکہ برداشتی
کہ بر جانِ ریشت نہد مرہمے	۶	کہ دلہا ز ریشت بنالد ہمے
تو ما را ہمی چاہ کندی براہ	۷	بسر لاجرم در فتادی بچاہ

(۳) سنگ دل

دو کس رنج بیہودہ بردند سعی ۸ یکے آنکہ گنج اندوخت و نخورد و مرد
یکے تا کند تشنہ را تازہ حلق ۹ دگر تا بگردن درافتند خلق
اگر بد کنی چشم نیکی مدار ۱۰ کہ ہرگز نیارد گز انگور بار
نہ پندارم اے درخزان کشتہ جو ۱۱ کہ گندم ستانی بوقت درو
درختِ ز قوم از بجان پروری ۱۲ مپندار ہرگز کزو برخوری
رطب ناورد چوب خرزہرہ با ۱۳ چہ تخم افگنی برہمان چشم دار

حکایت

حکایت کنند از یکے نیکمرد ۱ کہ اکرامِ حجاجِ یوسف نکرد
بہ ہنگِ دیوان نگہ کرد تیز ۲ کہ قطعش بہ بند از دو خونش بریز
چو حجت نماند جفا جوے را ۳ ببر خاش درہم کشد روے را
بخندید و بگریست مردِ خدائے ۴ عجب ماند سنگین دلِ تیرہ رائے
چو دیدش کہ خندید و دیگر گریست ۵ بپرسید کین خندہ و گریہ چیست
بگفتا ہمیگریم از روزگار ۶ کہ طفلانِ بیچارہ دارم چہار
ہمی خندم از لطفِ یزدانِ پاک ۷ کہ مظلوم رفتم نہ ظالم بخاک
یکے گفتش اے نامور شہریار ۸ مکن دست ازین پیر دہقان بدار
کہ خلقے بدو تکیہ دارند و پشت ۹ روا نیست خلقے بیکبار کشت
بزرگی و عفو و کرم پیشہ کن ۱۰ ز خردانِ اطفالش اندیشہ کن

۸: نیک پے۔ ۱۰: دست ازین پیرِ صالح بدار۔ ازین مردِ دہقان بدار۔ چہ خواہی ازین پیر پس دست دار۔

مگر دشمنِ خاندانِ خودی	۱۱	که بر خاندانے نپسندی بدی
مپندار دلہا بداغِ تو ریش	۱۲	که روزِ پسین آیدت خیر پیش
تحفقست مظلوم زآہش بترس	۱۳	زدود دلِ صبحگاہش بترس
ترسی که پاک اندروے شبے	۱۴	برآرد ز سوز جگر یارب
بپوداچنان بروے افشاند دست	۱۵	که حجاج را دستِ حجت ببست
نه ابلیس بد کرد و نیکی ندید	۱۶	بر پاک ناید ز تخمِ پلید
مدر پروهٔ کس بهنگامِ جنگ	۱۷	که پاشد ترا تیز در پرده ننگ
مزن بانگ بر شیرِ مردان درشت	۱۸	چو باد کون بر نیائی بمشت
شنیدم که نشنید و خوش بر نجست	۱۹	ز فرمانِ داور که داند گر نجست
بزرگے دران فکرت آن شب بخفت	۲۰	بخواب اندرش دید و ورد یش گفت
دمے بیش بر من سیاست نراند	۲۱	عقوبت برو تا قیامت بماند

حکایت

یکے پند میداد فرزند را	۱	نگهدار پندِ خردمند را
مکن جور بر خردگان اے پسر	۲	که یک روزت افتد بزرگی زسر
نمی ترسی اے گرگِ ناقص خرد	۳	که روزے پلنگیت برہم درد
بخردی درم زورِ سرپنجہ بود	۴	دلِ زیردستان زمن رنجہ بود
بخوردم یکے مشتِ زور آوران	۵	نکردم دگر زور بر لاغران

گفتار

الا تا بغفلت نخُسپی کہ نوم	۱	حرام است بر چشمِ سالارِ قوم
غمِ زیردستان بخور زینہار	۲	بترس از زبردستی روزگار
نصیحت کہ خالی بود از غرض	۳	چو دارو بے تلخست دفعِ مرض

حکایت درین معنے

یکے را حکایت کنند از مُلوک	۱	کہ بیماریِ رشتہ کردش چو دوک
چنانش در انداخت ضعفِ جسد	۲	کہ می بُرد بر کمتر بنان حسد
کہ شاہ ارچہ بر عرصہ نام آور است	۳	چو ضعف آمد از بیذقے کمتر است
ندیمے زمین ملک بوسہ داد	۴	کہ عمرِ خداوند جاوید باد
درین شہر مردے مبارک دم است	۵	کہ از پارسایان چنوئے کم است
بفرمود تا مہترانِ حشم	۶	کہ مقصود حاصل نشد در نفس
بخوان تا بخواند دعائے برین	۷	کہ رحمت رسد ز آسمان بزمین
بفرمود تا مہترانِ حشم	۸	بخواندند پیرِ مبارک قدم
بگفتا دعائے کن اے ہوشمند	۹	کہ در رشتہ چون سوزنم پای بند
شنید این سخن پیرِ خم بودہ پشت	۱۰	بہ تندی برآورد بانگ درشت
کہ حق مہربان است بر دادگر	۱۱	بجُنبد اگر بخشایشِ حق نگر

دعائے منت کے شود سودمند ۱۲ اسیرانِ مظلوم در چاہ و بند
تو ناکردہ بر خلق بخشایشے ۱۳ کجا بینی از دولت آسایشے
ببالیست عذرِ خطا خواستن ۱۴ پس از شیخ صالح دعا خواستن
کجا دست گیرد دعای منت ۱۵ دعائے ستمدیدگان در بیت
شنید این سخن شہریارِ عجم ۱۶ ز خشم و خجالت برآمد بہم
برنجید و پس با دلِ خویش گفت ۱۷ چہ رنجم حقست این کہ درویش گفت
بفرمود تا ہر کہ در بند بود ۱۸ برونش کنند اندران حال زود
جہاندیدہ بعد از دو رکعت نماز ۱۹ بدادور برآورد دست نیاز
کہ اے برفرازندۂ آسمان ۲۰ ق بجنگش گرفتی بہ صلحش بجان
ولی ہمچنان بر دعا داشت دست ۲۱ کہ شہ سر برآورد بر پائے جست
تو گفتی ز شادی بخواہد پرید ۲۲ چو طاؤس چون رشتہ در پاندید
بفرمود گنجینہ دگوہرش ۲۳ فشاندند در پائے وزر بر سرش
از انجملہ دامن بیفشاند و گفت ۲۴ حق از بہر باطل نشاید نہفت
مرو با سرِ رشتہ بارِ دگر ۲۵ مبادا کہ دیگر زند رشتہ سر
چو بارے فتادی نگہدار پائے ۲۶ کہ یک بار دیگر نلغزد ز جائے
ز سعدی شنو کین سخن راستست ۲۷ نہ ہر بارے افتادہ برخاستست

گفتار

جہان اے پسر ملکِ جاویدنیست ۱ ز دنیا وفاداری امید نیست

نہ بر باد رفتے سحر گاہ و شام ۲ سر بر سلیمان علیہ السلام
بآخر ندیدی کہ بر باد رفت ۳ خنک آنکہ با دانش و داد رفت
کسے زین میان گوے دولت ربود ۴ کہ در بندِ آسایشِ خلق بود
بکار آمد آنہا کہ برداشتند ۵ نہ گرد آوریدند و بگذاشتند

حکایت

شنیدم کہ در مصر میرِ اجل ۱ سپہ تاخت بر روزگارش اجل
جہانش بر فت از رخ دلفروز ۲ چو خور زرد شد پس نماند زروز
گزیدند فرزانگان دستِ فوت ۳ کہ در طب ندیدند دارو ے موت
ہمہ تخت و ملکے پذیرد زوال ۴ بجز ملکِ فرماندہِ لایزال
چو نزدیک شد روزِ عمرش بشب ۵ شنیدم کہ میگفت در زیر لب
کہ در مصر چون من عزیزے نبود ۶ چو حاصل ہمین بود چیزے نبود
جہان گرد گردم نخوردم برش ۷ برفتم چو بیچارگان از سرش
پسندیدہ رائے کہ بخشید و خورد ۸ جہان از پے خویشتن گرد کرد
درین کوشش تا با تو ماند مقیم ۹ کہ ہر چہ از تو ماند دریغست و بیم
کند خواجہ بر بسترِ جان گداز ۱۰ یکے دست کوتاہ و دیگر دراز
دران دم ترا می نماید بدست ۱۱ کہ دہشت زبانش ز گفتن ببست
کہ دستے بجود و کرم کن دراز دگر دست کوتہ کن از ظلم و آز

نسخہ ۱ میرِ اجل ۲ لایزال

کنونت کہ دستت خارے بکن	۱۳	دگر کے برآری تو دست از کفن
بتابد بسے ماہ و پروین و ہور	۱۴	کہ سر بر نداری ز بالینِ گور

حکایت

قتل ارسلان قلعۂ سخت داشت	۱	کہ گردن بالا بوند برمی فراشت
نہ اندیشہ از کس نہ حاجت بہیچ	۲	چو زلفِ عروسان ہمہ پیچ پیچ
چنان قادر افتاد در روضہ	۳	کہ برلا جوردی طبق بیضہ
شنیدم کہ مردے مبارک حضور	۴	بنزدیکِ شاہ آمد از راہِ دور
حقایق شناسے جہاندیدۂ	۵	ہنرمندے آفاق گردیدۂ
بخندید کین قلعۂ خرم است	۶	ولیکن نپندارمش محکم است
نہ پیش از تو گردن کشان داشتند	۷	دمے چند بودند و بگذاشتند
نہ بعد از تو شاہانِ دیگر برند	۸	درخت امیدِ تر ابر خورند
ز دورانِ ملکِ پدر یاد کن	۹	دل از بندِ اندیشہ آزاد کن
چنان روزگارش بلنجے نشاند	۱۰	کہ بر یک پشیزش تصرف نماند
چو نومید ماند از ہمہ چیز و کس	۱۱	امیدش بفضلِ خدا ماند و بس
بر مردِ ہشیار دنیا خس است	۱۲	کہ ہر مدتے جاے دیگر کس است

حکایت

چنین گفت شوریدۂ در عجم	۱	بکسریٰ کہ اے دارثِ ملکِ جم

اگر مُلک بر جم بماندے و بخت	۲	تُرا کے میسّر شدے تاج و تخت
اگر گنجِ قارون بدست آوری	۳	نماند مگر آنچہ بخشی بری

حکایت

چو الپ ارسلان جان بجانبخش داد	۱	پسر تاج شاہی بسر برنہاد
بہ تربت سپردندش از تاج گاہ	۲	نہ جائے نشستن نہ آماج گاہ
چنین گفت دیوانۂ ہوشیار	۳	جو دیدش پسر روزہ دیگر سوار
زہے مُلک دوران سرور نشیب	۴	پدر رفت و پائے پسر در رکیب
چنین است گردیدنِ روزگار	۵	سُبک سیر بد عہدِ ناپایدار
چو دیرینہ روزے سر آرد زعہد	۶	جوان دَد کُلہ سر بر آرد زمہد
منہ بر جہان دل کہ بیگانہ ایست	۷	چو مُطرب کہ ہر روز در خانہ ایست
نہ لائق بُود عیش با دلبرے	۸	کہ ہر با مدادش بُود شوہرے
نکوئی کُن امسال چون دہ تراست	۹	کہ سالِ دگر دیگرے دہ خداست
کسے را کہ گنج است و فرمان و جیش	۱۰	جہانداری و شوکت و کام و عیش
گرش سیرتِ خوب و زیبا بود	۱۱	ہمہ وقت عیشش مہیّا بود
وگر روزمندی کند بر فقیر	۱۲	ہمیں پنجروزش بود دار و گیر
چو فرعون کہ ترکِ تباہی نکرد	۱۳	بجز تالبِ گور شاہی نکرد

دلت زہے دولت و ملکِ سرور نشیب۔

حکایت

بزرگے جفا پیشہ در حدِ غور	۱	گرفتے خرِ روستائی بزور
خران زیرِ بارِ گران بے علف	۲	بروزے دو مسکین شدند از تلف
چو منعم کند سفلہ را روزگار	۳	نہد بر دلِ تنگِ درویش بار
چو بامِ بلندش بود خود پرست	۴	کند خاک و خاشاک بر بامِ پست
شنیدم کہ بارے بعزمِ شکار	۵	برون رفت بیداد گر شہریار
تگاور بدنبال صیدے براند	۶	شبش در گرفت از حشم دور ماند
بہ تنہا ندانست روے رہے	۷	بینداخت ناکام شب در دہے
خرے دید پوینده و کارگر	۸	توانا و زور آورد بار بر
یکے مردِ کرداستخوانے بدست	۹	چنان بیزدش کاستخوان می شکست
شہنشہ بر آشفت و گفت ای جوان	۱۰	ز حد رفت جورت برین بیزبان
چو زور آوری خود نمائی مکن	۱۱	بر افتادہ زور آزمائی مکن
پسندش نیامد فرومایہ قول	۱۲	یکے بانگ بر پادشہ زد بہ کول
کہ بیہودہ نگرفتم این کار پیش	۱۳	برو چون ندانی پسِ کارِ خویش
بسا کس کہ پیشِ تو معذور نیست	۱۴	چو وا بینی از مصلحت دور نیست
ملک را درشت آمد ازوی خطاب	۱۵	بگفتا بگو تا چہ بینی صواب
کہ بندارم از عقل بیگانہ	۱۶	نہ مستی ہمانا کہ دیوانہ

نوٹ (۱۵) شنیدم کہ از بادشاہانِ غور ÷ یکے بادشہ خر گرفتے بزور

بخندید گاے ترکِ نادان خموش ۱۷ مگر حالِ خضرؑت نیامد بگوش
نہ دیوانہ خواند کس اورا نہ مست ۱۸ چرا کشتیِ ناتوانان شکست
جہان جوے گفتا ای ستمگارہ مرد ۱۹ چہ دانی کہ خضرؑ آں برای چہ کرد
دراں بحر مردے جفا پیشہ بود ۲۰ کہ دلہا از و بحر اندیشہ بود
جزائر ز کردارِ او پر خروش ۲۱ جہانے ز دستش چو دریا بجوش
پس آن راز بہرِ مصالح شکست ۲۲ کہ سالارِ ظالم نگیرد بدست
شکستہ متاعے کہ در حرز اُست ۲۳ ازان بہ کہ در دستِ دشمن دراست
بخندید دہقانِ روشن ضمیر ۲۴ کہ بس حق بدستِ منست اے امیر
نہ از جہلِ می بشکنم پاے خر ۲۵ کہ از جورِ سلطانِ بیداد گر
خرِ این جایکہ لنگ و یتیمار کش ۲۶ ازان بہ کہ پیشِ ملکِ بارکش
تو آن را نگوئی کہ کشتی گرفت ۲۷ کہ چون تا ابد نامِ زشتی گرفت
تفو بر چنان ملک و دولت کہ راند ۲۸ کہ شنعت برو تا قیامت بماند
ستمگر جفا بر تنِ خویش کرد ۲۹ نہ بر زیردستانِ درویش کرد
کہ فردا دراں محفلِ نام و ننگ ۳۰ بگیرد گریبان و ریشش بچنگ
نہد بارِ اوزار بر گردنش ۳۱ نیارد سر از عار بر کردنش
گرفتم کہ خر بارش اکنون کشد ۳۲ دراں روز بارِ خراں چون کشد
گر انصاف پرسی بداختر کس است ۳۳ کہ در راحتش رنجِ دیگر کس است

همین بیخبر ورزش تنعّم بود ۳۴ که شادیش در رنج مردم بود
اگر برنخیزد به آن مرده دل ۳۵ که خسپند از و مردم آزرده دل
شه این جمله بشنید و چیزی نگفت ۳۶ به بست اسپ و سر بر نمد زین بخفت
همه شب ز بیداری اختر شمرد ۳۷ ز سودا و اندیشه خوابش نبرد
چو آواز مرغ سحر گوش کرد ۳۸ پریشانی شب فراموش کرد
سواران همه شب یزک تاختند ۳۹ سحرگه پی اسپ بشناختند
دران عرصه بر اسپ دیدند شاه ۴۰ پیاده دویدند یکسر سپاه
بخدمت نهادند سر بر زمین ۴۱ چو دریا شد از موج لشکر زمین
بزرگان نشستند و خوان خواستند ۴۲ بخوردند و مجلس بیاراستند
چو شور طرب در نهاد آمدش ۴۳ ز دهقان دوشینه یاد آمدش
بفرمود تا رفتند و بستند سخت ۴۴ بخواری فگندند در پای تخت
سیه دل برآهیخت شمشیر تیز ۴۵ ندانست بیچاره روی گریز
شمر دان دم از زندگی آخرش ۴۶ بگفت آنچه گردید در خاطرش
نه بینی که چون کارد بر سر بود ۴۷ قلم راز بانش روان تر بود
چو دانست کز خصم نتوان گریخت ۴۸ به بیباکی او تیر و ترکش بریخت
سر نا امیدی برآورد و گفت ۴۹ نشاید شب گور در خانه خفت
زنا مهربانی که در دور تست ۵۰ همه عالم آوارهٔ جور تست

۲ شب گورد زده عمر است خفت -

نه من کردم از دستِ جورت نفیر	۵۱	که خلقے ز خلقے یکے کشته گیر
عجب کز منت بر دل آمد درشت	۵۲	نکُش گر توانی همه خلق کُشت
وگر سختت آمد نکوهش ز من	۵۳	بانصاف بیخ نکوهش بکن
ترا چاره از ظلم برگشتن است	۵۴	نه بیچاره بیگنه کُشتن است
چو بیداد کردی تو قطع مدار	۵۵	که نامت به نیکی رَوَد در دیار
ندانم که چون خُسپدت دیدگان	۵۶	نه خفته ز دستت ستمدیدگان
بدان کے ستوده شود پادشاه	۵۷	که خلقش ستایند در بارگاه
چه سود آفرین بر سرِ انجمن	۵۸	پس چرخه نفرین کنان بپرزن
گرفت این سخن شاهِ ظالم بگوش	۵۹	ز سرمستیِ غفلت آمد بهوش
دران دِه که طالع نمودش نبی	۶۰	دِهی را ببخشید فرماندِهی
بیاموزی از عالمان عقل و خوے	۶۱	نه چندانکه از جاهل عیب جوے
ز دشمن شنو سیرتِ خود که دوست	۶۲	هر انچه از تو آید بچشمش نکوست
ستایش سرایان نه یارِ تواند	۶۳	ملامت کنان دوستدارِ تواند
ترش روے بهتر کند سرزنش	۶۴	که یارانِ خوش طبع شیرین منش
ازین به نصیحت نگوید کسے	۶۵	وگر عاقلے یک اشارت بسے

حکایتِ درویشِ صادق با پادشاهِ بیدادگر

شنیدم که از منکرے فقیر	۱	دل آزرده شد پادشاهے کبیر

مگر بر زبانش حقے رفتہ بود ۲ ز گردنکشی بروے آشفتہ بود
بزندان فرستادش از بارگاہ ۳ ق که زور آزمایست بازوے شاہ
زیاران یکے گفتش اندر نہفت ۴ مصلح نبود این سخن گفت گفت
رسانیدنِ امرِ حق طاعت است ۵ ز زندان نترسم که یکساعت است
ہمان دم که در خفیہ این راز رفت ۶ حکایت بگوشِ ملک باز رفت
بخندید بدگوئ بیہودہ برد ۷ نداند که خواہد دران حبس مرد
غلامے بدرویش برد این پیام ۸ بگفتا بخسرو بگو اے غلام
که دنیا ہمین ساعتے بیش نیست ۹ ق مرا با غمِ بر دلِ ریش نیست
نہ گر دستگیری کنی خرّمم ۱۰ نہ گر سر بری در دل آید غمم
ترا گر سپاہ ہست و فرمان و گنج ۱۱ مرا گر عیال است و حرمان و رنج
بدروازۂ مرگ چون در شویم ۱۲ بیک ہفتہ باہم برابر شویم
منہ دل برین دولتِ پنجروز ۱۳ تنِ خویشتن را بآتش مسوز
نہ پیش از تو بیش از تو اندوختند ۱۴ به بیداد کردن جہان سوختند
چنان زی که ذکرت بتحسین کنند ۱۵ چو مردی نہ بر گور نفرین کنند
نیاید برسمِ بد آئین نہاد ۱۶ که گویند لعنت بران کین نہاد
وگر بر سر آید خداوندِ زور ۱۷ نہ زیرش کند عاقبت خاکِ گور
بفرمود دلتنگ روے از جفا ۱۸ که بیرون کنندش زبان از قفا

چنیں گفت مردِ حقایق شناس — ازیں ہم کہ گفتی ندارم ہراس
من از بے زبانی ندارم غمے — کہ دانندہ کہ ناگفتہ داند ہمے
اگر بینوائی برہم و رستم — گرم عاقبت خیر باشد چہ غم
عروسی بود نوبتِ ماتمت — گرت نیکروزی بود خاتمت

حکایتِ زورآزمائے تنگدست

۱ یکے مشت زن بختِ روزی نداشت — نہ اسبابِ شامش مہیا نہ چاشت
۲ زجورِ شکم گل کشیدہ بہ پشت — کہ روزی محالست خوردن بہشت
۳ مدام از پریشانیِ روزگار — دلش محنت آلود و تن سوگوار
۴ گہش جنگ با عالمِ خیرہ کش — گہ از بختِ شوریدہ رویش ترش
۵ گہ از دیدنِ عیشِ شیرینِ خلق — فرو میشدے آبِ تلخش بحلق
۶ گہ از کارِ آشفتہ بگریستے — کہ کس دید ازیں صعب تر زیستے
۷ کساں شہد نوشند و مرغ و برہ — مرا روئے ناں می نہ بیند تہ
۸ گر انصاف پرسی نہ نیکوستایں — برہنہ من و گربہ را پوستیں
۹ دریغ ار فلک شیوہ ساختے — کہ گنجے بدستِ من انداختے
۱۰ مگر روزگارے ہوس راندمے — ز خود گردِ محنت بیفشاندمے
۱۱ شنیدم کہ روزے زمینے بکافت — عظامِ نیاکانِ پوسیدہ یافت

بخاک اندرش عقد بگسیخته ۱۲ گهرهای دندان فرو ریخته
دهان بیزبان پند میگفت دراز ۱۳ که اے خواجه با بینوائی بساز
چو اینست حال دهن زیر گل ۱۴ شکر خورده انگار یا خون دل
غم از گردشِ روزگاران مدار ۱۵ که بیجا بگردد بسے روزگار
همان لحظه کیں خاطرش رو بداد ۱۶ غم از خاطرش رخت یکسو نهاد
که اے نفسِ بیهده دیر زیست ۱۷ بکش بار تیمار خود را بکش
اگر بندهٔ بار بر سر برد ۱۸ وگر سر باوج فلک بر برد
دراں دم که حالش دگرگوں شود ۱۹ بمرگ از سرش هر دو بیروں شود
غم و شادمانی نماند و لیک ۲۰ جزاے عمل ماند و نام نیک
کرم پاے دارد نه دیهیم و تخت ۲۱ بدِه کز تو ایں ماندے نیکبخت
مکن تکیه بر ملک و جاه و حشم ۲۲ که پیش از تو بود است و بعد از تو هم
زر افشاں چو دنیا بخواهی گذاشت ۲۳ که سعدی دُر افشاند اگر زر نداشت

حکایت در اغماض از پندِ نااهل و اعراض از صحبتِ جاهل

حکایت کنند از جفا گسترے ۱ که فرماندهی داشت بر کشورے
در ایام او در دلِ مردم چو شام ۲ شب از بیمِ او خوابِ مردم حرام
همه روزِ نیکاں از و در بلا ۳ بشب دستِ پاکاں از و بر دعا

گروہے بر شیخِ آں روزگار	۴	ز دستِ ستمگر گریستند زار
کہ اے پیرِ دانائے فرخندہ رائے	۵	بگوایں جواں را بترس از خدائے
بگفتا دریغ آمدم نامِ دوست	۶	کہ ہر کس نہ درخورد پیغامِ اوست
کسے را کہ بینی ز حق برکراں	۷	منہ بادے ایخواجہ حق درمیاں
حقت گفتم آے خسروِ نیک رائے	۸	تواں گفت حق پیشِ مردِ خدائے
بر مردِ ناداں نریزم علوم	۹	کہ ضائع کنم تخم در شورہ بوم
چو دردے نگیرد دعا دو انگدم	۱۰	بر مجد بجان و بر بخانگدم
ترا عادت اے پادشہ حق رعیت	۱۱	دلِ مردِ حق گوے از بیخ و قیست
نگیں خصلتے دارد اے نیکبخت	۱۲	کہ در موم گیرد نہ در سنگِ سخت
عجب نیست گر ظالم از من بجان	۱۳	بر مجد کہ دزد است و من پاسباں
تو ہم پاسبانی بانصاف و داد	۱۴	کہ حفظِ خدا پاسبانِ تو باد
ترا نیست منت ز روے قیاس	۱۵	خداوند را فضل و منت شناس
کہ در کارِ خیرت بخدمت بداشت	۱۶	نہ چوں دیگرانت تعلل گذاشت
ہمہ کس بمیدانِ کوشش درند	۱۷	دے گوے بخشش نہ ہر کس برند
تو حاصل نکردی بگوشش بہشت	۱۸	خدا در تو خوبے بہشتی سرشت
دولت رہنمون و وقت مجموع باد	۱۹	قدم ثابت و پایہ مرفوع باد
حیاتت خوش و رفتنت بر صواب	۲۰	عبادت قبول و دعا مستجاب

للہ در طبیعت بسنگلس علوم کہ مناسبت تامہ دارد بوم

تاسیس بلاغت علم معانی

گفتار دریں معنی کہ تا کار بتدبیر برآید جنگ کردن نشاید

ہمی تا برآید بتدبیر کار	۱	مدارائے دشمن بہ از کارزار
چو نتواں عدو را بقوت شکست	۲	بہ لعنت بباید در فتنہ بست
گر اندیشہ باشد ز خصمت گزند	۳	بتعویذ بخشش زبانش ببند
عدو را بجائے خسک زر بریز	۴	کہ احساں کند کندداں تیز
بتدبیر شاید جہاں خورد و لوس	۵	چو دستے نشاید گزیدن ببوس
بتدبیر رستم در آید بہ بند	۶	کہ اسفندیارش بخست از کمند
عدو را بطرعت تواں کند پوست	۷	پس اورا چناں کن کہ را کہ دوست
حذر کن ز پیکار کمتر کسے	۸	کہ از قطرہ سیلاب دیدم بسے
مزن تا توانی برابر و گرہ	۹	کہ دشمن اگرچہ زبوں دوست بہ
بود دشمنش تازہ و دوست ریش	۱۰	کسے کش بود دشمن از دوست بیش
مزن با سپاہے ز خود بیشتر	۱۱	کہ نتواں ز دانگشت بر نیشتر
وگر زو توانا تری در نبرد	۱۲	نہ مردیست بر ناتواں زور برد
اگر پیل زوری وگر شیر چنگ	۱۳	بنزدیک من صلح بہتر ز جنگ
چو دست از ہمہ حیلتے در گسست	۱۴	حلالست بردن بشمشیر دست
اگر صلح خواہد عدو سر مپیچ	۱۵	وگر جنگ جوید عناں بر مپیچ

که گروے به بندد در کارزار	۱۶	ترا قدر و هیبت شود یک هزار
در او پای جنگ آورد در رکاب	۱۷	نخواهد بجز از تو داور حساب
تو هم جنگ و رباش چون فتنه خاست	۱۸	که بر کینه در مهربانی خطاست
چو با سفله گوئی بلطف و خوشی	۱۹	فزون گردش کبر و گردنکشی
چو دشمن بعجز اندر آمد نه در	۲۰	نباید که پرخاش جوئی دگر
چو زبنهار خواهد کرم پیشه کن	۲۱	ببخشای و از مکرش اندیشه کن
ز تدبیر پیر کهن بر مگرد	۲۲	که کار آزموده بود سال خورد
در آرند بنیاد دینی ز پای	۲۳	جوانان بشمشیر و پیران برای
بیندیش در قلب هیجا مقر	۲۴	چه دانی کز ایشان که یابد ظفر
چو بینی که لشکر همه پشت داد	۲۵	به تنها مده جان شیرین بباد
اگر بر کناری بر فتن بکوش	۲۶	وگر در میان لبس دشمن بپوش
اگر خود هزاری و دشمن دو لیست	۲۷	چو شب شد در اقلیم دشمن بالیست
شب تیره بنجه سوار از کمین	۲۸	چو پانصد بشبگرد بدرند زمین
چه خواهی بریدن بشب راهها	۲۹	حذر کن نخست از کمین گاهها
میان دو لشکر چو یکروزه راه	۳۰	بماند بزن خیمه در جایگاه
گر او پیش دستی کند غم مدار	۳۱	در افراسیابست مغزش برآر
میان دو لشکر چو یک روزه راند	۳۲	سر پنجه زورمندش نماند

تو آسوده بر لشکر ماندہ زن ۳۳ کہ ناداں ستم کرد بر خویشتن
چو دشمن گلندی میفگن علم ۳۴ کہ بازش نیاید جراحت بہم
بسے در قفائے ہزیمت مران ۳۵ نباید کہ دور افتی از یاوران
ہوا بینی اگر گرد بیجا چو میغ ۳۶ بگیرند گردت بزد پین و تیغ
بدنبالِ غارت نراند سپاہ ۳۷ کہ خالی بماند پسِ پشتِ شاہ
سپہ را نگہبانی شہریار ۳۸ بہ از جنگ در حلقۂ کارزار

گفتار در نواختنِ لشکریاں

دلاور کہ بارے بشوّر نمود ۱ بباید بمقدارش اندر فزود
کہ بارِ دگر دل نہند بر ہلاک ۲ ندارد زپیکارِ یاجوج باک
سپہ را در آسودگی خوش بدار ۳ کہ در حالتِ سختی آید بکار
کنوں دستِ مردانِ جنگی ببوس ۴ نہ آنگہ کہ دشمن فرو کوفت کوس
سپاہی کہ کارش نباشد بہ برگ ۵ کجا دل نہد روزِ ہیجا بمرگ
نواجی ملک از کفِ بدسگال ۶ بلشکر نگہدار و لشکر بمال
ملک را بود بر عدو دست چیر ۷ چو لشکر دل آسودہ باشند و سیر
بہایِ سرِ خویشتن می خورد ۸ نہ انصاف باشد کہ سختی برد
چو دارند گنج ارسپاہی دریغ ۹ در یغ آیدش دست بردن بتیغ

چہ مردی کند در صفِ کارزار	۱۰	چو دستش تہی باشد و کارزار

گفتار در فضیلتِ رائے و تدبیر پیراں

بہ پیکارِ دشمن دلیراں فرست	۱	ہزبراں نباورد شیراں فرست
بہ رائے جہاں دیدگاں کار کن	۲	کہ صید آزمودست گرگِ کہن
مترس از جوانانِ شمشیر زن	۳	حذر کن ز پیرانِ بسیار فن
جوانانِ پیل افگنِ شیر گیر	۴	ندانند دستانِ روباہ پیر
خردمند باشد جہاندیدہ مرد	۵	کہ بسیار گرم آزمودست و سرد
جوانانِ شایستہ و بخت ور	۶	ز گفتارِ پیراں نہ پیچند سر
گرت مملکت باید آراستہ	۷	مدہ کارِ معظم بنوخاستہ
سپہ را مکن پیشرو جز کسے	۸	کہ در جنگہا بودہ باشد بسے
نتابد سرِ صید رو از پلنگ	۹	ز روبہ ز مد شیر نادیدہ جنگ
چو پروردہ باشد پسر در شکار	۱۰	نترسد چو پیش آیدش کارزار
بکشتی و نخچیر و آماج و گوے	۱۱	دلاور شود مردِ پرخاش جوے
بگرمابہ پروردۂ عیش و ناز	۱۲	بترسد چو بیند درِ جنگ باز
دو مردش نشانند بر پشت زیں	۱۳	بود کش زندکودکے بر زمیں
یکے را کہ دیدی تو در جنگ پشت	۱۴	بکش گر عدد در مصافش نکشت

حکایت

چو خوش گفت گرگیں بفرزند خویش	۱	چو قربان بپیکار بربست کیش
کہ گر چوں زنان صحبت خواہی گریز	۲	مرو آب مردان جنگی مریز
سوارے کہ ہمبود در جنگ پشت	۳	نہ خود را کہ نام آوراں را بکشت
ثبور نیاید مگر زاں دو یار	۴	کہ افتند در حلقۂ کارزار
دو ہمجنس و ہم سفرہ و ہم زباں	۵ ق	بکوشند در قلب ہیجا بجاں
کہ ننگ آیدش رفتن از پیش تیر	۶	برادر بچنگال دشمن اسیر
چو بینی کہ یاراں نباشند یار	۷	ہزیمت بجاے غنیمت شمار

گفتار در فضیلت قلمزن و شمشیر زن

دو تن پرورائے شاہ کشور گشاے	۱	یکے اہل رزم و دگر اہل رائے
ز نام آوراں گوے دولت برد	۲	کہ دانا و شمشیر زن پرورد
ہر آں کو قلم را نور زید و تیغ	۳	بروگر بمیرد دگو آے دریغ
قلمزن نگہدارد و شمشیر زن	۴	نہ مطرب کہ مردی نیاید ززن
نہ مرد است دشمن در اسباب جنگ	۵	تو مدہوش ساقی و آواز چنگ
بسا اہل دولت ببازی نشست	۶	کہ دولت برفتش ببازی ز دست

گفتار در آداب حرب

نگویم ز جنگ بد اندیشہ ترس	۱	کہ در حالت صلح زو بیشتر ترس
بسا کس بروز آیت صلح خواند	۲	چو شب نعد سپہ بر سر خفتہ راند

زرہ پوشش خسپند مرد افگنان ۳ کہ بستر بود خواب گاہ زنان
بخیمہ دروں مرد شمشیر زن ۴ برہنہ نخسپد چو در خانہ زن
بباید نہاں جنگ را ساختن ۵ کہ دشمن نہاں آورد تاختن
حذر کار مردانِ کار آگہ است ۶ یزک سد رویین لشکر گہ است

گفتار در معاملہ با دشمناں

میانِ دو بدخواہ کوتاہ دست ۱ نہ فرزانگی باشد ایمن نشست
کہ گر ہر دو با ہم سگالند راز ۲ شود دستِ کوتاہِ ایشاں دراز
یکے را بہ نیرنگ مشغول دار ۳ دگر را برآور ز ہستی دمار
اگر دشمنے پیش گیرد ستیز ۴ بشمشیرِ تدبیر خونش بریز
بر و دوستی گیر با دشمنش ۵ کہ زندان شود پیرہن بر تنش
چو در لشکرِ دشمن افتد خلاف ۶ تو بگذار شمشیرِ خود در غلاف
چو گرگاں پسندند با ہم گزند ۷ برآساید اندر میاں گوسپند
چو دشمن بدشمن شود مشتغل ۸ تو با دوست بنشیں بآرامِ دل

گفتار در ملاطفت با دشمناں بنا بر احتیاط

چو شمشیر پیکار برداشتی ۱ نگہدار پنہاں رہِ آشتی
کہ کشور کشایانِ صف شکاف ۲ نہاں صلح جویند و پیدا مصاف
دلِ مرد میداں نہانی بجوے ۳ کہ باشد کہ در پایت افتد چو گوے

چو سالارے از دشمن افتد بچنگ ۴ بکشتن درش کرد باید درنگ
که افتد کزیں نیمه هم سروری ۵ بماند گرفتار در چیزے
اگر کشتی این بندی ریش را ۶ نه بینی دگر بندی خویش را
نترسد که دوراندش بندی کند ۷ که بر بندیاں زورمندی کند
کسے بندیاں را شود دستگیر ۸ که خود بوده باشد به بندے اسیر
اگر سر نهد بر خطت سروری ۹ چو نیکش بداری نهد دیگرے
وگر خفیه یک دل بدست آوری ۱۰ ازاں به که صد ره شیخوں بری

گرفتار در خندر کردن از اقربائے دشمن که بمکر دوست کرده مند

گرت خویش دشمن شود دوستدار ۱ ز تلبیس ایمن مشو زینهار
که گردد درونش بکین تو ریش ۲ چو یاد آیدش مهر پیوند خویش
بداندیش را لفظ شیرین مبیں ۳ که ممکن بود زهر در انگبیں
کسے جاں از آسیب دشمن برد ۴ که مردوستاں را بدشمن شمرد
نگهدار دآں شوخ در کیسه در ۵ که داند همه خلق را کیسه بر
سپاهی که عاصی شود از امیر ۶ ورا تا توانی بخدمت بگیر
ندانست سالار خود را سپاس ۷ ترا هم نماند ز غدرش هراس
بسوگند و عهد استوارش مدار ۸ نگهبان پنهاں بر و بر گمار

تو آموزرا را بسیماں کن و راز	۹	نہ بگسل کہ دیگر نہ بینیش باز
چو اقلیم و شمن بجنگ و حصار	۱۰	گرفتی بزن دا یناقش سپار
کہ بندی چو دنداں بخوں در برد	۱۱	زحلقوم بیداد گر خون خورد
چو بر کندی از دست دشمن حصار	۱۲	رعیت بسا ماں ترا زدے بدار
کہ گر بار کو بد در کار زار	۱۳	برآرند عام از دماغش دمار
دگر شہریاں را رسانی گزند	۱۴	در شہر بر روے دشمن مبند
مگو دشمن تیغ زن بر در است	۱۵	کہ ہمباز دشمن بشہر اندر است
بند بیر جنگ بد اندیش کوش	۱۶	مصالح بیندیش و نیت بپوش
مبہ در میاں راز با ہر کسے	۱۷	کہ جاسوس ہم کاسہ دیدم بسے
سکندر کہ با سر قیاں حرب داشت	۱۸	در خیمہ گو بند در عرب داشت
چو بہمن بزاولستاں خواست شد	۱۹	چپ آوازہ افگند و از راست شد
اگر جز تو داند کہ عزم تو چیست	۲۰	بریں راے و دانش بباید گریست
کرم کن نہ پرخاش و کیں آوری	۲۱	کہ عالم بزیر نگیں آوری
چو کارے برآید بلطف و خوشی	۲۲	چہ حاجت بہ تندی و گرد نکشی
نخواہی کہ باشد دلت دردمند	۲۳	دل دردمنداں برآور ز بند
بیازار تو انا نباشد سیاہ	۲۴	برو ہمت از نا توانان بخواہ
دعاے ضعیفان امیدوار	۲۵	زبازوے مردی بہ آید بکار
ہر آنکہ استعانت بدرویش برد	۲۶	اگر با فریدون زد از پیش برد

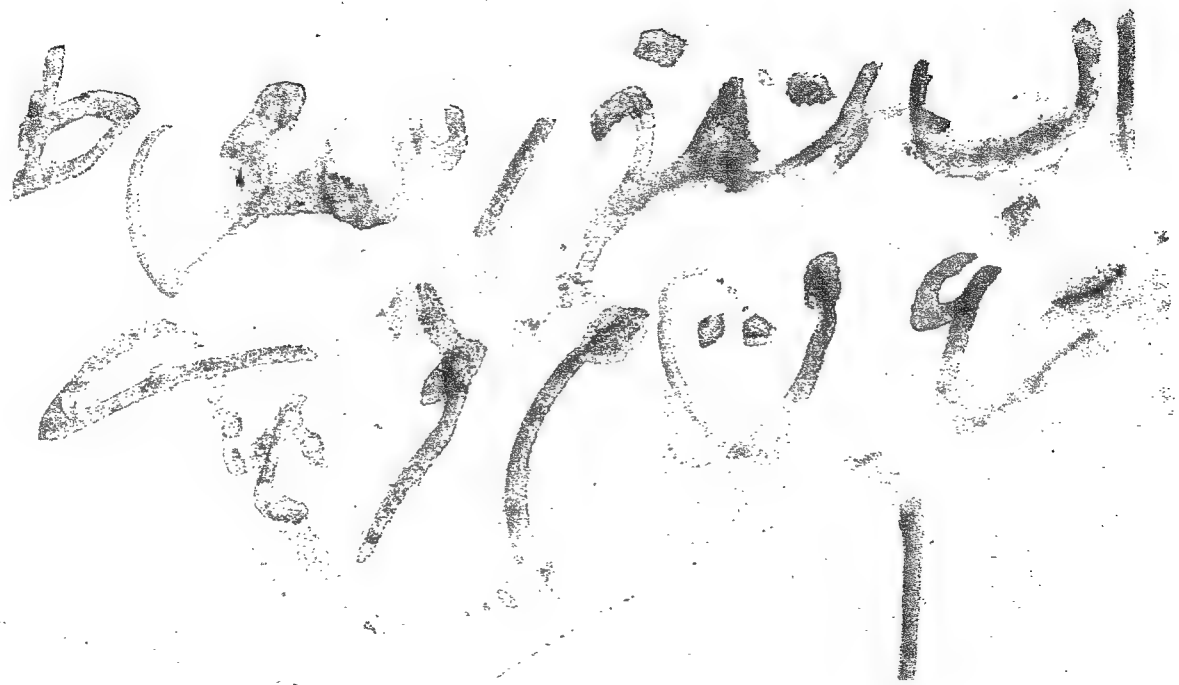

انتخابِ شاہنامہ

پادشاہیٔ کیومرثِ اول ملوکِ عجم سی سال بود

برتخت نشستن کیومرث و رشک بردنِ دیو اہرمن براو

کنوں باز کردم بآغازِ کار
سوئے نامۂ نامورِ شہریار

سخن گوئے دہقاں چہ گوید نخست
کہ نام بزرگی بہ گیتی کہ جست

کہ بود آنکہ دیہیم بر سر نہاد
نیارد کس از روزگاراں بیاد

مگر کز پدر یاد دارد پسر
بگوید ترا یک بیک از پدر

کہ نام بزرگی کہ آورد پیش
کرا بود زیبا برآں بارگاہ پیش

پژوہندۂ نامۂ باستاں
کہ از پہلواناں زند داستاں

چنیں گفت کآئینِ تخت و کلاہ
کیومرث آورد کو بود شاہ

چو آمد بہ برجِ حمل آفتاب
جہانگشت بافرّ و آئینِ آب

بتابید زاں سان بہ برجِ بہ
کہ گیتی جواں گشت از و یکسرہ

کیومرث شد بر جہاں کدخدائے
نخستیں بکوہ اندروں ساخت جائے

سرِ تخت و بختش بر آمد بکوہ
پلنگینہ پوشید خود با گروہ

ازو اندر آمد ہمے پرورش — کہ پوشیدنی نہ بد و نہ خورش
بگیتی در دل سال سی شاہ بود — بخوبی چو خورشید بر گاہ بود
ہمی تافت از تختِ شاہنشہے — چو ماہِ و ہفت اندر سہ وہے
دد و دام و ہر جانورکش پدید — ز گیتی بنزدیکِ او آرمید
دو تا میشدندی بر تختِ اوے — ازاں فرہ برشدہ بختِ اوے
برسمِ نماز آمدندیش پیش — از آں جائگہ برگرفتند کیش
پسر بد مرا در ایکے خوبروے — ہنرمند ہمچوں پدر نامجوئے
سیامک بدش نام و فرخندہ بود — کہ مرش را دل بداں زندہ بود
ز گیتی بدیدارِ او شاد بود — کہ بس بار در شاخِ بنیاد بود
بجانش پر از مہر گریاں بدی — ز بیمِ جدائیش بریاں بدی
چنیں است آئین و رسمِ جہاں — پدر را بفرزند باشد تواں
برآمد بریں کار یک روزگار — فرو زندہ شد دولتِ شہریار
بگیتی نبودش کسے دشمنا — جز اندر نہاں ریمنِ آہرمنا
برشک اندر آہرمنِ بدسگال — ہمی رائے زد تا بیاکند یال
یکے بچہ بودش چو گرگِ سترگ — دلاور شدہ با سپاہ بزرگ
سپہ کرد و نزدیکِ او راہ جست — ہمی تخت و دیہیم کے شاہ جست
جہاں شد براں دیو بچہ سیاہ — ز بختِ سیامک ہم از بختِ شاہ
ہمی گفت با ہر کسے رازِ خویش — جہاں کرد یکسر پر آوازِ خویش
کیومرث ازیں خود کے آگاہ بود — کہ تختِ مہی را جز او شاہ بود

یکایک بیامد نجستہ سروش — بسان پری پلنگینہ پوش
بگفتش برازایں سخن بربشر — کہ دشمن چہ سازد ہمے با پسر
سخن چوں بگوش سیامک رسید — زکردارِ بد خواہِ دیو پلید

رفتن سیامک بجنگِ دیو و کشتہ شدنِ او

دلِ شاہ بچہ در آمد بجوش — سپاہ انجمن کرد و بکشاد گوش
بپوشید تن را بچرم پلنگ — کہ جوشن نبود آنگہ آئینِ جنگ
پذیرا شدہ دیو را جنگجوے — سپہ را چو رواند رآمد بروے
سیامک بیامد بہ پہنہ تنا — بیا ویخت با پورِ اہریمنا
بزد چنگِ واژونہ دیوِ سیاہ — دو تا اندر آورد یالاے شاہ
فگند آں تنِ شاہزادہ بخاک — بچنگال کردش کمرگاہ چاک
سیامک برائے خود و دستِ دیو — تبہ گشت و ماند انجمن بے خدیو
چو آگہ شد از مرگِ فرزند شاہ — زتیمار گیتی بر و شد سیاہ
فرود آمد از تخت و یلہ کناں — زناں بر سر و دست و بازو کناں
دو رخسارہ پر خون و دل سوگوار — بزخم کرد بر خویشتن روزگار
خروشے برآمد زلشکر ہزار — کشیدند صف بر درِ شہریار
ہمہ جا مہا کردہ پیروزہ رنگ — دو چشماں پر از خون و رخ بادہ رنگ
دو دمرغ و تجیر گشتہ گروہ — برفتند و یلہ کناں سوے کوہ
برفتند با سوگواری و درد — زدرگاہ کے شاہ برخاست گرد

نشستند سالے چنیں سوگوار — پیام آمد از داورِ کردگار
درود آورید ش خجستہ سروش — کزیں بیش مخروش و باز آر ہوش
سپہ سازد و برنشیند بفرمان من — برآرد یکے گرد زاں انجمن
ازاں بد کنش دیو روے زمیں — بپردازد و پر دخمہ کن دل زکیں
کہ تا مور سر سوئے آسماں — برآورد و بہ خواست بر بدگماں
بداں برتری نام یزدانش را — بخواند و بپالود مژگانش را

رفتنِ ہوشنگ و کیومرث بجنگِ دیو و کشتہ شدنِ دیو و مردن کیومرث

وزیں بس بکینِ سیامک شتافت — شب و روز آرام و خفتن نیافت
سیامک نجستہ یکے پور داشت — کہ نزدِ نیا جاے دستور داشت
گرانمایہ را نام ہوشنگ بود — تو گفتی ہمہ ہوش و فرہنگ بود
بنزدِ نیا یادگار پدر — نیاپوریدہ مراو را بسیر
نیایش بجاے پدر داشتے — جز او بر کسے چشم نگماشتے
چو بنہاد دل کینہ و جنگ را — بخواند آن گرانمایہ ہوشنگ را
ہمہ گفتنیہا بدو باز گفت — ہمہ رازہا بر گشاد از نہفت
کہ من لشکری کرد خواہم ہمے — خروشے برآورد خواہم ہمے
تنہا بود باید ہمے پیشرو — کہ من رفتنی ام تو سالار نو

پری و پلنگ انجمن گرد و شیر
زدرندگان گرگ و ببر دلیر

بفرمانِ شاہِ جہاں بُد ہمہ
سپاہی دوشی و مرغ و رمہ

سپاہ و دد و دام و مرغ و پری
سپہدار باکبر کُند آوری

پسِ پشت لشکر کیومرث شاہ
نیرہ بہ پیش اندرون با سپاہ

بیامد سیہ دیو با ترس و باک
ہمی با سمان بر پراگند خاک

زہرّاے و تُرندگان جنگ دیو
شدہ سُست بر چشمِ گیہان خدیو

بہم درفتادند ہر دو گروہ
شد ندازدد و دام دیواں ستوہ

بتازید ہوشنگ چوں شیرِ جنگ
جہاں کرد بر دیو تودہ تنگ

کشیدش سر و پاے یکسر دوال
سپہبد بر ید آں سر بیہمال

بپاے اندر افگند و بسپرد خوار
دریدہ بر و چرم و برگشتہ کار

چو آمد مر آں کینہ را خواستار
سر آمد کیومرث را روزگار

برفت و جہاں پر وری ماند ازو
نگر تا کرا نزد او آبروے

پادشاہیِ ہوشنگ چہل سال بود و بر تخت نشستن ہوشنگ

جہاں سر بسر چوں فسانست و بس
نماند بد و نیک بر ہیچکس

جہانِ فریندہ را گر دکرد
رہ سود پیمود و مایہ نخورد

جہاندار ہوشنگ با رای و داد
بجاے نیا تاج بر سر نہاد

بگشت از برش چرخ سالے چہل
پر از ہوش مغز و پر از داد دل

چو بنشست بر جایگاہِ مہی
چنیں گفت بر تختِ شاہنشہی

که بہ ہفت کشور منم پادشا — بہر جائے پیروز و فرمانروا
بفرمانِ یزدانِ پیروزگر — بداد و دہش تنگ بستہ کمر
وزان پس جہاں یکسر آباد کرد — ہمہ روے گیتی پر از داد کرد

برآوردنِ ہوشنگ آہن از سنگ

نخستین یکے گوہر آمد بچنگ — بدانش ز آہن جدا کرد سنگ
سرمایہ کرد آہنِ آب گوں — کزان سنگِ خارا کشیدن بروں
چو بشناخت آہنگری پیشہ کرد — کجا زہ، خدارہ و تیشہ کرد
چو این کردہ شد چارۂ آب ساخت — ز در یا برآورد و ہامون نواخت
بجوی اندکے آب را راہ کرد — بفرّ کیی رنج کوتاہ کرد
چو آگاہ مردم برآں برفزود — پراگندنِ تخم و کشت و درود
بپیچید پس ہر کسے نانِ خویش — بورزید و بشناخت سامانِ خویش
ازان پیش کاین کار پیدا نبود — نہ بُد خورد نیہا بجز میوہ ہیچ
ہمہ کارِ مردم نبودی ببرگ — کہ پوشیدنی شاں ہمہ بود برگ

بنیاد نہادنِ جشنِ سدہ

پرستیدنِ ایزدی بود پیش — نیارا ہمیں بود آئینِ و کیش
بسنگ اندر آتش ازو شد پدید — کز و روشنی در جہاں گستریدہ
یکے روز شاہِ جہاں سوے کوہ — گذر کرد با چند کس ہمگروہ

پدید آمد ازدور چیزے دراز — سیه رنگ وتیره تن وتیز تاز
دو چشم از بر سر چو دو چشمه خون — ز دود دهانش جهان تیرگون
نگه کرد هوشنگ با هوش و شنگ — گرفتش یکے سنگ و شد پیش جنگ
بزور کیانی بیازید دست — جهان سوز مار ازجهان جو بجست
برآمد بسنگ گران سنگ خورد — همان وهمین سنگ بشکست خورد
فروغے پدید آمد از هر دو سنگ — دل سنگ گشت از فروغ آذرنگ
نشد مار کشته ولیکن ز راز — پدید آمد آتش ازآن سنگ باز
هر آنکس که بر سنگ آهن زدے — از و روشنائی پدید آمدے
جهاندار پیش جهان آفرین — نیایش همے کرد و خواند آفرین
که اورا فروغے چنین هدیه داد — همین آتش آنگاه قبله نهاد
بگفتا فروغیست ایزدی — پرستید باید اگر بخردی
شب آمد برافروخت آتش چو کوه — همان شاه در گرد او با گروه
یکے جشن کرد آن شب و باده خورد — سده نام آن جشن فرخنده کرد
ز هوشنگ ماند این سده یادگار — بسے باد چون او دگر شهریار
کز آباد کردن جهان شاد کرد — جهانے به نیکی از و یاد کرد
بدان ایزدی فر و جاه کیان — ز نخچیر گور و گوزن ژیان
جدا کرد گاو خرو گوسفند — بورزآورید آنچه بد سودمند
جهاندار هوشنگ با هوش گفت — بدارید شان را جدا جفت جفت
بدیشان بورزید و زیشان خورید — همی خویشتن باج را پرورید

ز پویندگان ہر کہ پویش نکوست
بگشت واز ایشاں بر آسیخت پوست

چو سنجاب وقاقم چو روباہ نرم
چہارم سمور است کش ہوے گرم

بدیں گونہ از چرم پویندگاں
بپوشید بالاے گویندگاں

بخشید گستر دو خورد و سپرد
برفت و جز از نام نیکی نبرد

چہل سال باشاہ کامی و ناز
بداد و دہش بود آں سرفراز

بسے رنج برد اندراں روزگار
بافسون و اندیشۂ بے شمار

چو پیش آمدش روزگار بہی
از و سہر درے ماند و تختِ مہی

ز مانہ نداد ش زمانی درنگ
شد آں شاہ ہوشنگ بارای و ہنگ

نہ پیوست خواہد جہاں با تو مہر
نہ نیز آشکارا نمایدت چہر

پادشاہی طہمورثِ دیوبند سی سال بود بر تخت نشستن طہمورث و پیدا کردنِ آئین نشستن و رام کردنِ جانوراں

پسر بد مر او را یکے ہوشمند
گرانمایہ طہمورثِ دیوبند

بیامد بہ تختِ پدر بر نشست
بشاہی کمر بر میاں بر بہ بست

ہمہ موبداں را ز لشکر بخواند
بپیچید بے چہ مایہ سخنہا براند

چنیں گفت کامروز ایں تختگاہ
مرا زیبد و تاج و گرز و کلاہ

جہاں از بدیہا بشویم برائے
پس آنگہ کنم در گہی گرد پائے

ز ہر چارے کو تہ کنم دستِ دیو
کہ من بود خواہم جہاں را خدیو

هر انچیز کاندر جهان سودمند — کنم آشکارا کشایم زبند
پس از پشت میش و بره پشم و موی — بریده برشتن نهادند روی
بکوشش ازان پوشش آمد بجای — بگستردنی بدهم او رهنمای
ز پویندگان هر که بد نیک رو — خورش گردشان سبزه و کاه و جو
رمنده دو انرا همه بنگرید — سیه گوش و دیو از میان برگزید
بچاره بیاورد شان از دشت و کوه — بیند آمدند آنکه بدزان گروه
ز مرغان هم آنکه بد و نیک ساز — چو باز و چو شاهین گردن فراز
بیاورد و آموخت شان گرفت — جهانی بدو مانده اندر شگفت
بفرمود شان تا نوازند گرم — نخوانند شان جز بآواز نرم
چو این کرده شد ماکیان و خروس — کجا برخروشد گه زخم کوس
بیاورد یکسر چنان چون سزید — نهفته همه سودمندی گزید
چنین گفت کیں را نیایش کنید — جهان آفرین را ستایش کنید
که او داد مان بر دوان دستگاه — ستایش مر او را که بنمود راه
مر او را یکی پاک دستور بود — که رایش ز کردار بد دور بود
خنیده بهر جای دُشید اسپ نام — نزد جز به نیکی بهر جای گام
ز خوردن همه روز بربسته لب — بپیش جهاندار بر پای شب
همان بر دل هر کسی بود دست — نماز شب و رزه آئین اوست
سر مایه بد اختر شاه را — وز و بند بد جان بدخواه را
همه راه نیکی نمودی بشاه — هم از راستی خواستی پایگاه

چنان شاه پالوده گشت از بدی — که تا بید از فرّهٔ ایزدی
چو دستور باشد چنین کاروان — تو شه را هنر نیز بسیار دان
برفت اهرمن را بافسون ببست — چو بر تیز رو بارگی بر نشست
زمان تا زمان زمینش برساختی — همی گرد گیتیش بر تاختی
چو دیوان بدیدند کردار اوی — کشیدند گردن ز گفتار اوی
شدند انجمن دیو بسیار مر — که پرداخته ماند از و تاج زر

بند کردن طهمورث دیوان را و مردن او

چو طهمورث آگه شد از کار شان — برآشفت و بشکست بازار شان
بفرّ جهاندار بسته میان — بگردن بر آورد گرز گران
همه نرّه دیوان و افسونگران — برفتند جادو سپاهی گران
دمنده سیه دیو شان پیش رو — همی باسمان برکشیدند غو
همی تیره شد روز و زمین تیره گشت — دو دیده دراو اندرون خیره گشت
جهاندار طهمورث با فرّ دین — بیامد کمربسته بر رزم کین
ز یکسو غو آتش و دود و دیو — ز یکسو دلیران گیهان خدیو
یکایک بپا خاست با دیو جنگ — نه بند جنگ شان را فزاوان درنگ
از ایشان دو بهره بافسون ببست — دگر شان بگرز گران کرد پست
کشیدند شان خسته و بسته خوار — بجان خواستند از همه زینهار
که ما را منش تا یکی نو سپر — بیاموزی از ما کت آید بهر

یکے نامور دادشاں زینہار
بداں تا نہانی کنند آشکار

چو آزادشاں شد سر از بند اوے
بجستند ناچار پیوند اوے

نوشتن بخسرو بیاموختند
دلش را بدانش برافروختند

نوشتن یکے نہ کہ نزدیک سے
چہ رومی چہ تازی چہ پارسی

چہ ہندی و چینی و چہ پہلوی
بگارید آں کجا بشنوی

بماند ارسی سال ازو پیشتر
چگونہ پدید آورید ے ہنر

برفت و سر آمد بر و روزگار
ہمہ رنج او ماند از و یادگار

بماناد پیروز چو خواہی ورود
چو مے بد روی پرورید ن چہ سود

برآری یکے را بچرخ بلند
سپارش نا گہ بخاک نژند

چو رفت از میاں نامور شہریار
پسر شد بجاے پدر نامدار

پادشاہی جمشید ہفتصد سال بود و بر تخت نشستن جمشید و پیدا کردن آلات جنگ و آموختن دیگر ہنرہا بمردم

گرانمایہ جمشید فرزند اوے
کمر بستہ و دل پر از بند اوے

برآمد بر آں تخت فرخ پدر
برسم کیاں بر سرش تاج زر

کمر بست با فرِ شاہنشہی
جہاں سر بسر گشتہ اورا رہی

زمانہ برآسود از داوری
بفرماں او دیو و مرغ و پری

جہاں را فزودہ بد و آبروی
فروزاں شدہ تخت شاہی بدو

منم گفت بافرّهٔ ایزدی — هم شهریاری وهم موبدی
بدانرا ز بد دست کوتاه کنم — رواں را سوے روشنی ره کنم
نخست آلت جنگ را دست برد — در نام جستن بگرداں سپرد
بفرّ کئے نرم کرد آهنا — چو خود و زره کرد وچوں جوشنا
چو خفتان وچوں ورع وبرگستواں — همه کرد پیدا بر دشمن رواں
بدیں اندروں سالِ پنجاه ونج — ببرد و ازیں ساز بنهاد گنج
دگر پنجه اندیشهٔ جامه کرد — که پوشند هنگام جنگ ونبرد
ز کتان وابریشم وموی وقز — قصب کرد پرمایه دیبا وخز
بهر موخت شان رشتن و تافتن — ببافتن اندروں پودرا یافتن
چو شد بافته رشتن و دوختن — گرفتند از و یکسر آموختن
چو این کرده شد ساز دیگر نهاد — زمانه بدو شاد واو نیز شاد
زهر پیشه ورا انجمن گرد کرد — بدیں اندروں سال پنجاه خورد
گروهیکه کار تو زیاں خوانیش — برسم پرستندگاں دانیش
جدا کرد شاں از میانِ گروه — پرستنده را جائگه کرد کوه
بداں تا پرستش بود کار شاں — توان پیش روشن جهاندار شاں
صفے بر بگردست بنشاندند — همی نام میساریاں خواندند
کجا شیر مردانِ جنگ آورند — فروزنده لشکر و کشورند
کز ایشاں بود تختِ شاهی بپائے — وز ایشاں بود نام مردی بجائے
نبودی سه دیگر گروه راشناس — کجا تیست برکس از ایشاں سپاس

بکارند و دوزند و خود بدروند — بگاہِ خورش سر زتن نشنوند
ز فرمان سر آزادہ خود زندہ پوش — ز آواز بیچارہ آسودہ گوش
بر آسودہ از داد او روگفت گوے — تن آباد و آباد گیتے بدوے
چہ گفت آں سخنگوے آزادہ مرد — کہ آزادۂ کاہلی بندہ کرد
چہارم کہ خوانند اہنو خوشی — ہماں دست و رزاں بسر کشی
کجا کارشاں ہمگناں پیشہ بود — رواں شاں ہمیشہ پر اندیشہ بود
بدیں اندروں سالِ پنجاہ نیز — بخورد و بخشید بسیار چیز
ازیں ہر یکے را یکے را بجاہ — سزاوار بگزید و بنمود راہ
کہ تا ہر کس اندازۂ خویش را — بہ بیند بداند کم و بیش را
ازاں پس کہ اینہا شد آراستہ — شہنشاہ با دانش و خواستہ
بفرمود دیوانِ ناپاک را — بآب اندر آمیختن خاک را
ہر آنچہ از گل آمد چو بشناختند — سبک خشت را کالبد ساختند
بسنگ و بگچ دیو دیوار کرد — نخست از برش ہندسی کار کرد
چو گرمابہ و کاخہاے بلند — چو ایواں کہ با شد پناہ از گزند
ز خارا گہر جست یکروزگار — ہمیکرد زور و رہش خواستار
بجنگ آمدش چند گونہ گہر — چو یاقوت و بیجادہ و سیم و زر
ز خارا با فسوں بروں آورید — شد آراستہ بندہا را کلید
دگر پویہاے خوش آورد باز — کہ دارند مردم ہمہ پیش نیاز
چو بان و چوگا فور و چوں مشکناب — چو عود و چو عنبر چو روشن گلاب

پزشکی و درمان چرورزمند — وزین تندرستی و راہ گزند
ہمہ رازہا نیز کرد آشکار — جہاں را نیامد چنو خواستار
گزر کرد ازاں پس بکشتی بر آب — ز کشور بکشور برآمد شتاب
چنیں سال پنجہ برو زید نیز — ندید از ہنر بر خرد بستہ چیز
ہماں کردنیہا چو آمد پدید — نگیتی جز از خویشتن را ندید
چو آں کارہائے وے آمد بجائے — ز جائے مہی برتر آورد پائے
بفرّ کیانی یکے تخت ساخت — چہ مایہ بدو گوہر اندر نساخت
کہ چوں خواستی دیو برداشتی — ز نامون بگردون برافراشتی
چو خورشید تابان میان ہوا — نشستہ بر او شاہ فرّیاں روا
جہاں انجمن شد بر تخت اوے — ازاں برشدہ فترۂ بخت اوے
بجمشید بر گوہر افشاندند — مر آن روز را روز نو خواندند
سر سال نو ہرمز و فروردین — برآسودہ از رنج تن دل ز کین
بنوروز نو شاہ گیتی فروز — براں تخت بنشست فیروز روز
بزرگان بشادی بیاراستند — می و رود و رامشگراں خواستند
چنیں جشن فرخ ازاں روزگار — بماندہ ازاں خسروان یادگار
چنیں سال سی صد ہمی رفت کار — ندیدند مرگ اندراں روزگار
نیازرد کسے کرد بیکارئے — نبد دردمندی و بیمارئے
ز رنج و ز بدشاں نبود آگہی — میان بستہ دیواں بسان رہی
یکے تخت پر مایہ کردہ بپائے — بہ او بر نشستہ جہاں کدخدائے

نشستہ برآں تخت جمشید کے — بچنگ اندرون خسروی جامے
مر آں تخت را دیو برداشتہ — زنامون با بر اندر افراشتہ
بر افراز تختِ سپہبد زدہ — سراسر ز مرغاں ہمہ صف زدہ
بفرمانش مردم نہادہ دوگوش — ز رامش جہاں پر ز آواے نوش
چنیں تا برآمد برایں سالیاں — ہمی تافت از شاہ فرّ کیاں

برگشتنِ جمشید از فرمانِ خدا و برگشتنِ روزگار ازو

جہاں بد بآرام ازاں شادکام — ز یزداں بد و نو بنو بد پیام
چو چندے برآمد بریں روزگار — ندید ند جز خوبی از شہریار
جہاں سر بسر گشتہ اورا رہی — نشستہ جہاندار بافرّ ہی
یکایک بہ تختِ مہی بنگرید — بگیتی جز از خویشتن کس ندید
منی کرد آں شاہ یزداں شناس — ز یزداں بہ پیچید و شد ناسپاس
گراں مایگاں را ز لشکر بخواند — چہ مایہ سخن پیشِ ایشاں براند
چنیں گفت با سالخوردہ مہاں — کہ جز خویشتن را ندانم جہاں
ہنر ور جہاں از من آمد پدید — چو من تا جور تخت شاہی کہ دید
جہاں را بخوبی من آراستم — ز روے زمیں رنج من کاستم
خور و خواب و آرامِ تاں از منست — جہاں پوشش و کامِ تاں از منست
بزرگی و دیہیم و شاہی مراست — کہ گوید کہ جز من کسی پادشاہ است
بداند و درماں جہاں گشت راست — کہ بیماری و مرگ کس را نکاست

جز از من کہ برداشت مرگ از کسے
دگر بر زمیں شاہ ہا شد بسے

شمار از من ہوش و جان و تن است
بمن نگردد ہر کہ اہرمن است

گر ایدونکہ دانید من کردم ایں
مرا خواند باید جہاں آفریں

ہمہ موبداں سر فگندہ نگوں
چرا کس نیارست گفتن نہ چوں

چو ایں گفتہ شد فرِ یزداں ازوے
گسست و جہانشد پر از گفتگوے

سہ و بیست سال از درِ بارگاہ
پراگندہ گشتند یکسر سپاہ

منی چون بہ پیوست با کردگار
شکست اندر آورد و برگشت کار

چہ گفت آں سخن گوے با ترش ہوش
چو خسرو شدی بندگی را بکوش

بیزداں ہر آنکس کہ شد ناسپاس
بدلش اندر آید ز ہر سو ہراس

بجمشید بر تیرہ گوں گشت روز
ہمیں کاست زو فرِ گیتی فروز

از و پاک یزداں چو شد خشمناک
بدانست و شد شاہ با ترس و باک

چو آزردہ شد پاک یزداں ازوے
بداں درد درماں ندید اندروے

ہمی راند جمشید خوں در کنار
ہمیکرد پوزش بر کردگار

ہمیکاست زو فرّہ ایزدی
برآورد بروے شکوہ بدی

داستانِ مرداس تازی پدرِ ضحاک

یکے مرد بود اندراں روزگار
ز دشتِ سواران نیزہ گزار

گرانمایہ ہم شاہ و ہم نیکمرد
ز ترسِ جہاندار با باد سرد

کہ مرداس نامِ گرانمایہ بود
بداد و دہش برترین پایہ بود

مرا و را زدوشیدنی چارپای — ز ہر یک ہزار آمدندی بجای
بزو اشتر و میش را ہیچنیں — بدوشندگاں دادہ مُد پاکدیں
ہماں گاو دوشا بفرماں بری — ہماں تازی اسپ رہندہ فری
بشیر آں کسے را کہ بودی نیاز — بداں خواستہ دست بردے فراز
پسر بد مر آں پاکدیں را یکے — کش از مہر بہرہ نبودا ندکے
جہاں جوے را نام ضحاک بود — دلیر و سبکسار و ناپاک بود
ہماں بیور اسپش ہمیخواندند — چنیں نام بر پہلوے راندند
کجا بیور از پہلوانے شمار — بود بر زبان دری دہ ہزار
ز اسپان تازی بزرّیں ستام — ورا بود بیور چو بردند نام
شب و روز بودی دو بہرہ بریں — ز راہِ بزرگی نہ از راہِ کیں
چناں مُد کہ ابلیس روزے پگاہ — بیامد بسان یکے نیک خواہ
دلِ مہتر از راہِ نیکی ببرد — جواں گوش گفتارِ او را سپرد
ہماناں خوش آمدش گفتارِ او — نبود آگہ از زشت کردارِ او
بدو داد ہوش و دل و جانِ پاک — پراگندہ بر تارکِ خویش خاک
چو ابلیس دانست کو دل بداد — بر افسانہ اش گشت ہمبار شاد
فراواں سخن گفت زیبا و نغز — جواں را ز دانش تہی بود مغز
ہمی گفت دارم سخنہا بسے — کہ آنرا جز از من نداند کسے
جواں گفت برگوی و چندیں مپاے — بیا ہوز مارا تو اے نیک رائے
بدو گفت پیمانت خواہم نخست — پس آنگہ سخن بر کشایم درست

جواں سادہ دل بود فرمانش کرد — چناں کو بفرمود سوگند خورد
کہ رازِ تو با کس نگویم ز بُن — ز تو بشنوم ہر چہ گوئی سخن
بد و گفت جز تو کسے در سرائے — چرا باید اے نامور کدخدائے
چہ باید پدر چوں پسر چوں تو بود — یکے پندت از من بباید شنود
زمانہ بدیں خواجۂ سال خورد — ہمی دیر ماند تو اندر تو رد
بگیر ایں سرِ مایہ در گاہِ او — ترا زیبد اندر جہاں جاہِ او
بریں گفتہ من چہ داری وفا — جہاں را تو باشی ہمہ کدخدا
چو ضحاک بشنید اندیشہ کرد — ز خونِ پدر شد دلش پر ز درد
با بلیس گفت ایں سزاوار نیست — دگر کوی کیں از درِ کار نیست
بد و گفت اگر بگذری زیں سخن — بتابی ز سوگند و پیمانِ من
بماند بگردنت سوگند و بند — شوی خوار ماند پدید ارجمند
سرِ مرد تازی بدام آورید — چناں شد کہ فرمانِ او برگزید
بپرسید کیں چارہ با من بگوئی — چہ رویست ایں را بہانہ مجوئی
بد و گفت من چارہ سازم ترا — بخورشید سر بہ فرازم ترا
تو در کار خاموش بیباش و بس — نباید مرا یاری از ہیچکس
چناں چوں بباید بسازم تمام — تو تیغِ سخن بر مکش از نیام
مر آں پادشہ را در اندر سرائے — یکے بوستاں بود بس دلکشائے
گرانمایہ شبگیر بر خاستی — ز بہرِ پرستش بیاراستی
سہ و من بہشتی شگفتہ بہ باغ — پرستندہ یا دی نبردی چراغ

بران رائے واژون دیو نژند — یکے ژرف چاہے بره بر بکند
پس انگبیں بیره سر ژرف چاه — بخاشاک پوشیده بسپرد راه
سر تازیاں مهتر تاجوے — شب آمد سوے باغ بنهاد روے
چو آمد بنزدیک آں ژرف چاه — یکایک نگوں شد سر بخت شاه
بچه اندر افتاد و بشکست پست — شد آں نیک دل مرد یزداں پرست
بهر نیک و بد شاه آزاد مرد — بفرزند بر نازده با د سرد
همه پروریدش بناز و برنج — بد و بود شاد و بد و داد گنج
چناں بد کنش شوخ فرزند اوے — نخست از ره مهر و پیوند اوے
بخون پدر گشته همداستاں — ز دانا نشنید ستم ایں داستاں
که فرزند بد گر بود نره شیر — بخون پدر هم نباشد دلیر
مگر در نهانی سخن دیگر است — پژوهنده را راز با مادر است
پسر کو رها کرد رسم پدر — تو بیگانه خوان و مخوانش بسپر
سبک مایه ضحاک بیداد گر — بدیں چاره بگرفت گاه پدر
بسر برنهاد افسر تازیاں — برایشاں به بخشود سود و زیاں
چو ابلیس پیوسته دید آں سخن — یکے بند نو دیگر افگند بن
بد و گفت چوں سوے من تاختی — ز گیتی همه کام دل یافتی
اگر همچنیں نیز فرماں کنی — نه هیچی ز فرمان و پیماں کنی
جهاں سر بسر پادشاهی ترا ست — دو دو مردم و مرغ و ماهی ترا ست
چو ایں گفته شد ساز دیگر گرفت — دگر گونه چاره گزیدن گرفت

جوانی بیاراست از خویشتن — سخنگوئی و بینا دل و پاک تن
ہمیدون بضحّاک بنہاد روے — نبودش بجز آفرین گفتگوے
بد و گفت اگر شاہ را درخورم — یکے نامور مرد خوانیگرم
چو بشنید ضحّاک بنواختش — ز بہر خورش جائگہ ساختش
کلید خورش خانۂ پادشا — بدو داد دستور فرماں روا
فراوان نبود آن زماں پرورش — کہ کمتر بُد از خوردنیہا خورش
پس اہریمن بدکنش جانی مرد — بدل کشتن جانور جاے کرد
خورش زردۂ خایہ دادش نخست — بداں داشتش یکزماں تندرست
ز ہر گوشت از مرغ و از چارپاے — خورش کرد و آورد یکبک بجاے
بخوانش بپرورد برسان شیر — بداں تا کند پادشہ را دلیر
سخن ہر چہ گویدش فرماں کند — بفرماں او دل کردکاں کند
بخورد و بر و آفرین کرد سخت — مزہ یافت ز انمہتر شوربخت
چنیں گفت ابلیس نیرنگ ساز — کہ جاویدزی شاہ گردن فراز
کہ فردات زینگونہ سازم خورش — کز و آیدت سر بسر پرورش
برفت و ہمہ شب سگالش گرفت — کہ فردا چہ سازد ز خوردن شگفت
دگر روز چون گنبد لاجورد — بر آورد و بنمود یاقوت زرد
خورشہا ز کبک و تدرو و سپید — بسازید و آمد دل پر امید
شہ تازیان چون بخوان دست برد — سر کم خرد مہر او را سپرد
سوم روز خوان را بہ مرغ و بره — بیاراستش گونہ گون یکسره

بروز چہارم چو بنہاد خوان — خورش ساخت از پشت گاو جوان
بدو اندرون زعفران و گلاب — همان سالخوردہ مے و مشکناب
چو ضحاک دست اندر آورد و خورد — شگفت آمدش زان هشیوار مرد
بدو گفت بنگر کہ تا آرزوے — چہ خواہی بخواہ از من نیکخوے
خورشگر بدو گفت کای پادشا — همیشہ بزی شاد و فرماں روا
مرا دل سراسر پر از مہر تست — همہ توشۂ جانم از چہر تست
یکے حاجتم ہست نزدیک شاہ — وگرچہ مرا نیست این پایگاہ
کہ فرماں دہد تا سر کتف اوے — ببوسم بمالم بر و چشم و روے
چو ضحاک بشنید گفتار اوے — نہانی ندانست بازار اوے
بدو گفت دادم من این کام تو — بلندی بگیرد همه نام تو
بفرمود تا دیو چون هفت اوے — همی بوسہ داد بر کتف اوے
چو بوسید و شد بر زمین ناپدید — کس اندر جہان این شگفتی ندید
دو مار سیہ از دو کتفش برست — غمی گشت و از هر سوے چارہ جست
سرانجام ببرید از هر دو گشت — سزد گر بمانی ازین در شگفت
چو شاخ درخت آن دو مار سیاہ — برآمد دگر بارہ از کتف شاہ
پزشکان فرزانہ گرد آمدند — همہ یک بیک داستانہا زدند
ز هر گونہ نیرنگہا ساختند — مر آن درد را چارہ نشناختند
بسان پزشکی پس ابلیس تفت — بفرزانگی نزد ضحاک رفت
بدو گفت کیں بودنی کار بود — بمان تا چہ گردد نباید درود

خورش سازد و آید امِ شاں دہ بخورد — نشاید جز ایں چارہ نیز کرد
بجز مغزِ مردم مدہ شاں خورش — مگر خود بمیرند ازیں پرورش
دوائے تو جز مغزِ آدم چو نیست — بدیں درد و درماں بباید گریست
بروزی دو کس بایدت کشت زود — پس از مغزِ شاں بباید درود
سرِ نرّہ دیواں ازیں جستجوے — چہ جُست و چہ دید اندریں گفتگوے
مگر تا یکے چارہ سازد نہاں — کہ پردختہ ماند بمردم جہاں
ازیں پس برآمد ازایراں خروش — پدید آمد از ہر سوے جنگ و جوش

تباہ شدن روزگارِ جمشید از دستِ ضحّاک

سیہ گشت رخشندہ روزِ سپید — گسستند پیوند از جمشید
براو تیرہ شد فرّہ ایزدی — بکژی گرائید و نا بخردے
پدید آمد از ہر سوئے خسروے — یکے نامجوے ز ہر پہلوے
سپہ کردہ و جنگ را ساختہ — دل از مہرِ جمشید پرداختہ
یکایک ازایراں برآمد سپاہ — سوئے تازیاں برگرفتند راہ
شنیدند کانجا یکے مہتر است — پر از ہول آں اژدہا پیکر است
سوارانِ ایراں ہمہ شاہ جوے — نہادند یکسر بضحّاک روے
بشاہی براو آفریں خواندند — وراشاہِ ایراں زمیں خواندند
کہ اژدہا فش بیامد چو باد — بایراں زمیں تاج برسر نہاد
ازایران و ازتازیاں لشکرے — گزیں کردہ گردانِ ہر کشورے

سوے تختِ جمشید بنہاد روے
چو انگشتری کرد گیتی بر اوے

چو جمشید را بخت شد کند رو
بتنگ آورید ش جہاندارِ نو

برفت و بدو داد تخت و کلاہ
بزرگی و دیہیم و گنج و سپاہ

نہاں گشت و گیتی بر و شد سیاہ
سپردش بضحاک تخت و کلاہ

چو صد سالش اندر جہاں کس ندید
ز چشم ہمہ مردماں ناپدید

صدم سال روزی بدریاے چین
پدید آمد آں شاہِ ناپاک دین

چو ضحاک ش آورد ناگہ بچنگ
یکایک ندادش زمانے درنگ

بارہ مرو اورا بدو نیم کرد
جہاں را از و پاک و بے بیم کرد

نہاں بود چندی ازو مردِ اژدہا
بفرجام ہم زو نیامد رہا

شد آں تختِ شاہی و آں دستگاہ
ربودش زمانہ ز بیجادہ کاہ

ازیں پیش بر تخت شاہیکہ بود
ازاں رنج بردن چہ آمدش سود

گزشتہ بر او سالیاں ہفتصد
پدید آوریدہ بسے نیک و بد

چہ باید ہمی زندگانی دراز
کہ گیتی نخواہد کشادنت راز

ہمی پروریدات با شہد و نوش
جز آوازِ نرمت نیامد بگوش

یکایک چہ گوئی کہ گستردہ مہر
بخواہد نمودن ببد نیز چہر

ہمہ شادباشی و شادی بدوی
ہمہ رازِ دل برکشائی بدوے

یکے نغز بازی بروں آورد
بدلت اندر از درد خوں آورد

چنین ست گیہانِ ناپائدار
تو در وے بجز تخمِ نیکی مکار
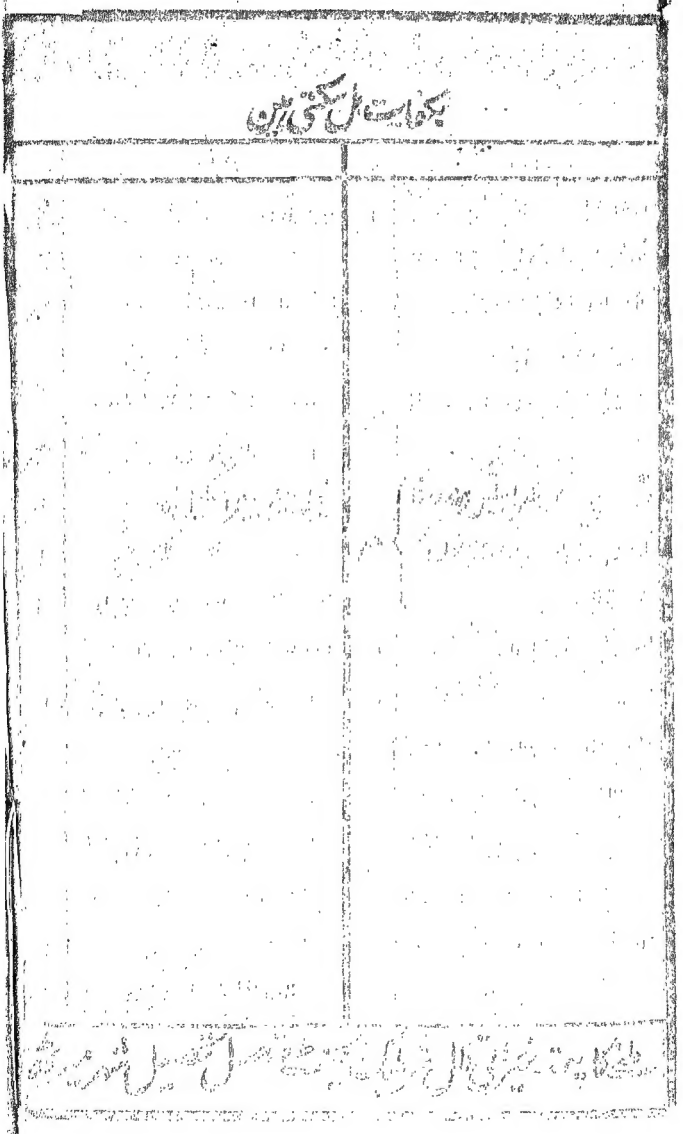
دلم سیر شد زیں سراے سپنج
خدایا مرا زود بر ہاں ز رنج